

Зовнішні справи

№ 4–5 2019

ISSN 2663-2675

ISSN 2663-2683

ОЗНАКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ НОВОЇ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»

стор. 5

НАУКОВА ПЛОЩИНА НЕДОСЛІДЖЕНОГО: ІСТОРІЯ ПАМ'ЯТІ

стор. 44

З МІСЦЯ – В КАР'ЄР

стор. 54

SOPHIA

BUSINESS CENTER

З питань оренди:

тел.: +38 044 277 94 12

01001, м. Київ, пров. Рильський, 6

www.Sophiabc.com.ua

Краща з усіх фортець – не бути ненависним своєму народові, бо які фортеці не будуй, вони не врятують тебе, якщо народ тебе ненавидить, адже коли народ береться за зброю, на допомогу йому завжди придуть чужинці.

Нікколо Макіавеллі

Кажуть, що якимось, читаючи магічний трактат, пошукувач мудрості Бі Цзін дізнався про те, що світ – це тисяча змін і десять тисяч перевтілень. А також йому відкрилося, що людина є часткою цього світу. Збагнувши це, Бі Цзін зробив спробу перетворити свого Учителя на таргана. Однак велелемудрий Майстер на таргана не перетворився. Звідси висновок: Бі Цзін не все вірно зрозумів.

Перетворення нових еліт на старі, які йдуть до уявного політичного минулого, ще за часів Платона непокоїло не тільки самі еліти, а й спонукало найкращі філософські уми до пошуку причин таких процесів у різні часи розвитку інституту держави – передусім, у Європі.

Ефективно оперувати владою в суспільстві не здатна ні поодиноким персону, ні усі люди разом – вважав Нікколо Макіавеллі. На його думку, всі конфлікти розгортаються між меншістю, що утримує владу, і меншістю, що йде до влади. Решта в усі віки була маніпулятивною більшістю. Серед правлячих еліт Макіавеллі розрізнявав два різновиди: «Леви» та «Лисиці».

«Леви» – це консерватори, традиціоналісти, прихильники сім'ї, патріотизму і класової солідарності, подібні до рантє. Діячі, які належать до цього типу, вважають за краще застосовувати силу як фактор впливу на ситуацію, а не інтриги.

«Лисиці» мають більш рухливе сприйняття дійсності та мають нахагу йти до мети більш звивистим шляхом, винахідливі спекулянти, здатні на відкриття, але набагато менш прихильні базовим принципам моралі та традицій.

На відміну від «левів», «лисиці» схильні впливати на ситуацію за допомогою інтриг, часто схильні оцінювати свої дії з погляду вигоди, побоюються застосування відкритої сили.

Чи нічого вам це не нагадує...?!!!

Італійський економіст і соціолог Вільфредо Парето увійшов до історії як автор теорії коловороту правлячих еліт. Сутність теорії зміни еліт полягає у тому, що та частина суспільства, якій належить влада, поступово деградує і втрачає здатність контролювати ситуацію. Згодом її змінює нова еліта, яка з часом старішає, і їй на зміну приходить наступна. Кажучи про коловорот еліт, їхню постійну зміну, Парето називав такий проміжок «кладовищем аристократії», враховуючи кількість фінансових та інтелектуальних зусиль, витрачених на підготовку кадрів кожного «елітарного» покоління.

На думку вченого, можливі випадки, коли зміна та оновлення еліт сповільнюються через застій. У правлячій групі накопичується «баласт», що не має необхідного для влади набору особистих і професійних рис. Із цієї та інших причин у суспільстві накопичуються протиріччя, які вирішуються через революцію. Суспільство, нездатне до зміни правлячої еліти, ризикує тим, що нова еліта буде нав'язана після підпорядкування країни іншій державі.

Теорія зміни еліт передбачає, що народ загалом не здатен керувати державою. І таку функцію бере на себе еліта суспільства. Цикл зміни еліти повторюється щораз, але сутність його залишається повсякчасною. Парето вважав, що прихід, стабілізація і деградація правлячої еліти є проявом тієї сили суспільства, що його рухає уперед. А людська природа незмінна у будь-які часи й епохи, тому така круговерть або циркуляція зміни еліт незмінні та вічні.

Є притча про одного історика, який прийшов до Майстра із запитаннями:

- Чи впливаємо ми на хід історії своїми зусиллями?
- Звичайно, впливаємо, – відповів Майстер.
- А хіба ми своєю працею не змінили весь світ?
- Безумовно, змінили.
- А чому ви тоді вчите нас тому, що зусилля людини нічого не варті?
- Тому що, коли вітру більше не буде, осіннє листя все одно падатиме.

Читаймося!

Ольга ТАУКАЧ,
головний редактор

Склад Редакційної колегії розміщено на офіційному сайті журналу «Зовнішні справи» uaforeignaffairs.com.ua

Електронна адреса: olga_taukach@ukr.net

Видавець – Громадська спілка «Редакція журналу «Зовнішні справи»

Голова Правління – Володимир Хандогій, Президент Асоціації зовнішньої політики України, Надзвичайний і Повноважний Посол

Рекомендовано до друку Вченою радою Вищого навчального закладу «Університет економіки і права КРОК», протокол № 1 від 18 жовтня 2018 року для журналу «Зовнішні справи»

Позиція авторів не завжди збігається з позицією редакції

Усі права захищені. Передрук матеріалів без посилання на «Зовнішні справи» забороняється. Редакція не несе відповідальності за зміст рекламних оголошень

Головний редактор – Ольга Таукач

Над номером працювали: Ольга Таукач, Анатолій Корж, Марина Григоренко, Віталій Бумажний

Наказами Міністерства освіти і науки від 12 листопада 2013 р. та від 14 лютого 2014 р. журнал «Зовнішні справи» занесено до Переліку наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів докторів і кандидатів наук за спеціальностями «Історичні науки» та «Політичні науки»

«Зовнішні справи» – науково-публіцистичний журнал, № 4–5, 2019 Виходить щомісяця, засновник – ГС «Редакція журналу «Зовнішні справи»

Адреса редакції: Україна, м. Київ, провулок Рильського, 6 тел. +38 067 209 47 39

Реєстраційне свідоцтво № 23533-13373 ПР
Друк – ТОВ «Про формат»
Наклад – 500 примірників
Ціна договірна
Передплатний індекс – 74402

Зовнішні справи № 4–5, 2019

Аналітика без політики

Сергій Толстов.

Ознаки та особливості нової «холодної війни» 5

Олександр Потехін, Ігор Тодоров.

Зовнішня політика та міжнародне становище України за часів президентства Петра Порошенка очима експертів. Частина 2. 11

Сергій Троян.

Авраам Лінкольн: постать президента на тлі епохи 19

Історія питання

Віталій Галатир.

Український дипломат Ян-Стефан-Мар'ян Токаржевський-Карашевич: перші кроки на шляху європеїзації України 24

Олег Купчик.

Грузинська Демократична Республіка й УСРР – кроки співпраці на початку 20-х років минулого сторіччя 30

Мірназім Джафаров.

Роль таємних організацій в експансії Передньої Азії західними державами в часи пізнього середньовіччя 33

Оксана Іваненко.

Університети Наддніпрянської України в системі європейських науково-освітніх зв'язків: друга половина XIX – початок XX ст. 38

Дипломатичний прогноз

Людмила Чекаленко, Вячеслав Ціватий.

Наукова площина недослідженого: історія пам'яті 44

Ольга Зернецька.

Глобальна медіакультура як дзеркало розвитку людства 48

Книжкова полиця

Олександр Шаров.

3 місця – в кар'єр 54

УДК 94:100

Ознаки та особливості нової «холодної війни»

Summary

The concept of «cold war» contains a certain logical dilemma. There is no clear description of criteria applicable to unambiguously determine the meaning of this phenomenon. The main aspect of concern (or problematic aspect) is the lack of understanding what the real essence of the cold war is. Does it mean a specific form of coexistence of the warring parties or a form of confrontation that leads to the defeat of the weakest state and the dominance of the winners?

The course of the cold war of the 1940s – 1980s does not give a clear answer to this question. After all, the parties declared the end of the cold war in 1989 which was earlier than the collapse of the USSR in 1991. Therefore, it seems quite possible that the spread of ideas about the elimination of threats related to the state of the cold war contributed primarily to a peaceful «divorce» between the republics that comprised the Soviet Union.

The author suggests that the modern manifestations and forms of the cold war, which are observed in relations between the U.S. and Russia and other states suffering the U.S. sanctions (i.e. Iran, North Korea etc.) or occasionally between other constantly warring parties, mostly indicate a forced preservation of the state of hostility due to the impossibility of achieving victory by traditional means. Therefore, in the macrohistorical context, the notion of the cold war can be viewed more as an external and publicly advertised side of containment policy.

Keywords: cold war, security, rivalry, confrontation, competition, containment, zero-sum game.

Визначення стану сучасної міжнародної системи, в якій суттєву роль продовжують відігравати відносини між США та Росією, стало однією з провідних тем політичної дискусії на шпальтах ЗМІ та в урядових й академічних колах багатьох країн світу. Серед різних оцінок виразно домінують усталені уявлення, що, попри непоодинокі заяви президента США Д. Трампа про намір побудувати з РФ конструктивні відносини, тенденція до загострення американо-російських міждержавних стосунків, вочевидь, посилюється. За визнанням президента РФ В. Путіна, висловленим ще на початку президентської каденції Д. Трампа, фундамент взаємного співробітництва між двома країнами фактично зруйновано, а двосторонні зв'язки «опинилися на найнижчій позначці» з часів «холодної війни».

Не менш промовистим визнанням кризового стану міжнародної системи стала заява Генерального секретаря ООН Антоніу Гутерріша про повернення «холодної війни». В інтерв'ю шведському телеканалу SVT (22.04.2018), він зауважив, що нова «холодна війна» має суттєві відмінності від попередньої, адже тоді мав місце «серйозний конфлікт між США та СРСР. Однак тепер США й росіяни вже не контролюють усіх (інших), як це було раніше». Окрім цього, у другій половині ХХ ст. сторони усвідомлювали важливість «функції діалогу та комунікації», аби гарантувати, що «події не виходитимуть за рамки контролю», однак наразі ці чинники відсутні.

У своїх публічних виступах і заявах сучасні політики висловлюють суперечливі оцінки, здебільшого уникаючи визнання стану «холодної війни» між провідними гравцями міжнародної політики. На підтвердження цього можна послатися на численні свідчення посадових осіб ЄС і НАТО, зокрема й генерального секретаря Альянсу Й. Столтенберга, який, попри посилення загроз з боку «більш напористої Росії», неодноразово заперечував такий стан у відносинах між НАТО і РФ. Під час свого виступу в Конгресі США (03.04.2019) Столтенберг запевняв, що НАТО не хоче нової «холодної війни» й не збирається розгортати ядерні ракети наземного базування в Європі. «Ми не хочемо

нової гонки озброєнь, ...але ми не повинні бути наївними», й тому робитимемо «необхідні кроки для забезпечення надійного й ефективного стримування».

Таке тлумачення, вочевидь, суперечить численним аналітичним розробкам, прогнозам і дискусійним матеріалам істориків й політологів, присвяченим дослідженню феномену холодної війни та його впливу на міжнародні відносини ХХ – ХХІ ст. Адже Й. Столтенберг уважно перелічує набір конфронтаційних чинників, властивих «холодній війні», але не бажає визнавати її стану. Показово, що аналогічним чином поводить себе і В. Путін. Відповідаючи на доволі маніпулятивні запитання телеканалу NBC, «чи оголошена» вже нова «холодна війна» та «чи оголосила» таку війну Росія, В. Путін вдався до заперечень, назвавши тих, хто про це говорить, не аналітиками, а пропагандистами. За його логікою, негаразди в міжнародних відносинах почалися з реалізації програми протиракетної оборони США та виходу США з Договору про обмеження систем ПРО (2002 р.), а все інше було вже похідним.

Утім, наївно очікувати, що хтось буде свідомо оголошувати «холодну війну» за умов фактичного зникнення практики оголошення стану війни між державами навіть у ситуаціях, коли мають місце повномасштабні військові операції чи точаться військові дії нижчого рівня інтенсивності. З кінця 1980 років у практиці міжнародних відносин можна констатувати принаймні шість відносно великих війн, разом з війною у Перській затоці (1990 – 1991 роки), операцією НАТО проти СР Югославії (1999 рік), а також «плановими» експедиційними війнами в Афганістані (з 2001 року), Іраку (2003 – 2011 роки), Лівії (2011) та Сирії (з 2011).

За цих обставин можна констатувати цікавий феномен: попри небачене з часів біполярної конфронтації загострення геополітичного суперництва, політичних протиріч і взаємних звинувачень між Заходом та Росією, діючі політики в обох таборах схильні стверджувати, що нової «холодної війни» немає і що політичний контекст вимагає тлумачення реального стану справ за допомогою інших понять. За таких обставин ледь не головний аргумент полягає в тому, що на відміну від періоду 1940 – 1980 років супротивники формально не розділені протилежними ідеологіями і, принаймні, один із

суперників не має власної військово-політичної блокової структури, якщо, звичайно, не вважати такою структурою ОДКБ з його доволі обмеженими функціями.

Аналітичний підхід до проблематики довготривалих політичних міждержавних конфліктів потребує деталізації не тільки термінологічних визначень, а й пошуку відповіді на питання, які ознаки нової «холодної війни», межі її поширення на різних учасників міжнародної взаємодії, причини визнання та/або невизнання цього стану політичними гравцями й, нарешті, відмінності між традиційними формами конфронтаційної політики й сучасними формами стримування, суперництва і загального «несприяння» у міжнародних відносинах.

Аналіз «першої» холодної війни в політичній літературі дозволяє розцінювати її як прояв глобального геополітичного та ідеологічного протистояння між СРСР та його союзниками – з одного боку, та США і створеними за їхньої участі союзами – з іншого. Ознаками «холодної війни» 1940 – 1980 років вважаються жорстке міжсистемне суперництво двох протилежних таборів у формі змагання між капіталізмом і соціалізмом, забарвлене ідеологічним розколом світу та оформлене як стабільні блокові структури, кожна з яких проводила політику з позиції сили.

Доцільно відзначити, що сам «винахідник» цієї метафори, британський письменник і публіцист Дж. Оруелл, писав у лейбористському журналі «*Tribune*» (19.10.1945), що за наявності атомної зброї новий розподіл світу між провідними імперіями чи наддержавами може призвести до нового стану глобальної стабільності, адже баланс між ними не зможе бути порушений інакше ніж внаслідок повільних еволюційних змін. Водночас Дж. Оруелл передбачав консервацію політичного світогляду та соціального устрою у країнах, які будуть непереможними й водночас перебуватимуть у стані перманентної «холодної війни» зі своїми сусідами [1]. Водночас, передбачав Дж. Оруелл, після поразки Німеччини та Японії такими наддержавними утвореннями будуть США, СРСР та, в перспективі, Китай.

Поняття «холодна війна» часто використовується для позначення феномену міждержавного конфлікту, за якого сторони не вдаються до прямих військових дій. Доцільно відзначити, що такі обставини неодноразово виникали між різними країнами, які з різних причин утримувалися від прямої військової конфронтації. На відміну від «холодного миру», який передбачає скорочення й «контрольоване» замороження відносин, «холодна війна» передбачає проведення ворожої політики на всіх театрах взаємодії, окрім прямого використання зброї з метою нанесення іншій стороні військової поразки.

Цілком очевидно, що специфіка таких атрибутів політики «холодної війни» як «стримування» сама по собі вказує на проведення силової політики та конфронтаційної практики, покликаної змусити супротивника скоритися волі сильнішої сторони. Тобто у «холодній війні» сторони прагнуть досягти тих же результатів, що й у разі перемоги у війні, яка ведеться традиційними методами з використанням різних типів озброєнь. Доцільно відзначити, що, окрім політичного та силового стриму-

вання (containment, deterrence) в контексті політичного або комбінованого міждержавного конфлікту, сторони можуть вдаватися до таких засобів як торговельні обмеження, енергетична блокада, санкції, кібернетичні атаки, інформаційно-психологічна війна та інші операції латентного впливу.

Російський дослідник В. Іноземцев пропонує розглядати «холодну війну» як конфлікт особливого типу, позначений двома ознаками:

- конфлікт має «розгортатися між значимими державами свого часу, кожна з яких виявляє глобальні або макро-регіональні амбіції, здійснення яких передбачає злам чи суттєве корегування існуючого світового порядку та/або перегляд загальних правил міжнародної поведінки»;

- такий конфлікт не передбачає прямого «воєнного зіткнення, що загрожує існуванню однієї зі сторін чи навіть основам її політичного ладу». За таких обставин, зазвичай, «гарячі точки» в холодних війнах розташовуються на периферії зон впливу держав, які протистоять одна одній, а ідеології мають відносно другорядне, прикладне значення, хоча й «часто використовуються для виправдання дій сторін post factum» [2].

Можливість досягнення перемоги вважається принциповим питанням, пов'язаним з протистоянням у «холодній війні». Адже відсутність правил гри провокує сторони до загострення конфронтації, а намагання здобути перемогу – до інтенсифікації ворожих дій. Проте, як свідчить практика, оскільки в умовах «холодної війни» ворожі дії сторін можуть наносити значну шкоду супротивнику, на етапах пом'якшення напруженості сильніша сторона, зазвичай, вдається до таких форм і засобів впливу, які заохочують супротивника до більш раціональної поведінки. Водночас сторони мають дотримуватися певної стриманості, адже будь-які свідомі чи несвідомі кроки в бік ескалації можуть призвести до того, що політика з позиції сили та загрози силою може трансформуватися в її пряме застосування, сам факт якого миттєво перетворює «холодну війну» на міждержавний або міжблоковий воєнний конфлікт.

Оцінюючи новітні тенденції в міжнародних відносинах, дослідники так чи інакше вдаються до їхнього порівняння з історичною практикою ХХ ст. та й попередніх епох, а також пропонують більш чи менш вдалі типологічні узагальнення. У підсумку такі пошуки демонструють вельми строкату картину думок та уявлень, в якій марно шукати чітке пояснення сучасних політичних процесів.

Серед поширених підходів чільне місце посідають порівняльно-історичні розвідки, у межах яких експерт порівнює обставини другої половини ХХ ст. із сучасністю. С. Кріст (дослідник-футуролог з Вільного університету Берліна) обґрунтовує п'ять ознак, які дозволяють констатувати нову «холодну війну» як стан відносин між Росією та країнами Заходу:

1. США зміцнюють військову присутність у Німеччині та Східній Європі, що спричинено першою після 1945 року анексією в Європі.

2. Знову повернувся дискурс про можливість ядерної війни, чому сприяли заяви В. Путіна про намір будувати

нові міжконтинентальні балістичні ракети, здатні подолати систему ПРО США в Європі.

3. В країнах НАТО почалися оновлення програм національної безпеки та розбудова оборони включно з новими програмами сухопутних озброєнь.

4. Загострення кіберзагроз, які набули звичайного характеру. Місце шпигунської діяльності посіли ще більш небезпечні хакерські атаки на інтернет-ресурси уряду Німеччини та інших країн, які вже не сприймаються як катастрофічне явище.

5. Поновлення дискусії про поділ сфер впливу між Росією та країнами Заходу призвело до повернення терміну «східний блок» до масової свідомості [3].

Політична дискусія довкола феномену «холодної війни» так чи інакше зводиться до пошуку відповіді на низку питань. Зокрема, до з'ясування меж конфронтаційної поведінки разом зі з'ясуванням принципів і правил, що діють у відносинах між державами, які перебувають у стані дозованої конфронтації. На темному боці проблеми залишається загальна парадигма мотивації поведінки. Сторони втрачають чи можуть втрачати відчуття межі між конфронтацією та партнерством, внаслідок чого неочевидно, чому має надаватися перевага і яким чином можна забезпечити баланс між правом сили і силою права. Залишається відкритим питання, чи може одна з великих держав сучасного світу здобувати односторонні переваги й обстоювати власні геополітичні інтереси, нехтуючи взаємозалежністю, взаєморозумінням і потребою в співробітництві з іншими учасниками системи. В широкому контексті питання, до чого може призвести «асиметрична глобалізація», в якій демократичні національні системи співіснуватимуть з авторитарними режимами і квазі-демократіями, має не тільки суто академічне значення.

Визначаючи, хто несе відповідальність за нову «холодну війну» між США та РФ, американські коментатори постають перед необхідністю дати відповідь на питання, чому попри неодноразово висловлені побажання та наміри декількох адміністрацій США відносини між двома країнами продовжували погіршуватися й набули, без перебільшення, загрозливого характеру. Причому відправних точок у цьому перебігу нараховується принаймні три, включно зі спробою «перезавантаження»

двосторонніх відносин (2009 року), анексією Криму (2014) та прямим залученням Росії до сирійського конфлікту (2015).

Невдовзі після російсько-грузинської війни 6 березня 2009 року Державний департамент США виступив з ініціативою «перезавантаження» двосторонніх відносин з Москвою, проте з початком «Арабської весни» ця ініціатива зазначала невдачі. Згодом поворотним пунктом у двосторонніх відносинах стали українські події 2014 року, коли «у відповідь на повалення ...президента Януковича Росія захопила Крим і підтримала сепаратистів». Другим важливим приводом для загострення відносин стала військова допомога Москви президентові Сирії Б. Асаду, що «кидало виклик міжнародному впливу США» і підсилювало роль Росії на Близькому Сході [4].

У дискусії на сторінках та сайтах американських експертно-політичних журналів представлено дві основні концепції. Перша полягає у тому, що остаточне згортання політики «перезавантаження» було спричинене приєднанням Криму до Росії. Це призвело до припинення регулярних механізмів співпраці й дало поштовх для нової спіралі напруженості.

Друга – в тому, що, проводячи політику розширення НАТО на схід, США свідомо провокували Росію, яка згодом відновила свою воєнну потугу й перейшла до контрнаступу.

Професор Стенфордського університету М. Макфол – колишній спеціальний помічник президента в РНБ США й посол у Росії (2012 – 2014 роки) стверджує, що першопричина ситуації полягає в розумінні російським президентом В. Путіним суперництва зі США як гри з нульовою сумою, де переможець отримує все. Для збереження легітимності своєї влади Путін потребував, аби Америка залишалася супротивником. М. Макфол доволі незграбно обстоює непричетність США до розпалювання українських протестів 2013 – 2014 років та втечі В. Януковича. Він стверджує, що ідеологія змусила Путіна зобразити події в Києві як боротьбу між США та Росією, що виправдовувало анексію Криму, надсилання військових найманців та збурення конфлікту в Східній Україні. Отож, з точки зору ліберального підходу причини загострення відносин між США та Росією зумовлені, насамперед, намірами Путіна змінити співвідношення сил на свою користь.

Прибічники реалізму схильні вважати, що причини розбалансування відносин між США та РФ обумовлені політикою, яку США проводили з 1990 років. С. Коен (почесний професор Нью-Йоркського і Принстонського університетів, редактор журналу «*The Nation*») стверджує, що «нова холодна війна розгорталася вже більше ніж двадцять років». На його думку, теперішня ситуація значно відрізняється від попередньої «холодної війни», коли в 1960 – 1980 роках політика США регулярно обговорювалася як на високому рівні, так і в публічній сфері. Оскільки нова «холодна війна» небезпечніша, ніж колишня, ...від широкої публічної дискусії на цю тему сторони лише виграють.

С. Коен вбачає витоки «нової холодної війни» у тому часі, коли попередня, за загальним визнанням, закінчи-

лася». Протягом 1989 – 1990 років М. Горбачов, Р. Рейган і Дж. Буш-старший публічно погодилися, що «холодна війна» була припинена шляхом переговорів і в ній не було «тих, хто програв». Однак 1992 року Дж. Буш-старший прив'язав дату закінчення «холодної війни» до розпаду Радянського Союзу в грудні 1991 року й безапеляційно заявив, що «в холодній війні перемогла Америка». Так виникли віра США в свою перевагу і почуття, що всі їм зобов'язані, які з того часу стали основою політики США щодо пострадянської Росії. С. Коен нагадує, що 1990 року США уклали й невдовзі успішно порушили «джентельменську угоду», за якою М. Горбачов погодився зі вступом об'єднаної Німеччини до НАТО. Адже тоді західні лідери на чолі з президентом Дж. Бушем дали обіцянку про нерозширення НАТО на Схід. «В результаті порушення цього зобов'язання кілька років потому виникли дві основні причини нової «холодної війни». Перша полягає в тому, що НАТО, найпотужніший у світі військовий альянс, знаходиться біля кордонів РФ. Друга причина стосується непохитності думки російської політичної еліти, що США «неодноразово порушували свої обіцянки, дані Москві».

Серед західних оглядачів – насамперед, прибічників школи політичного реалізму – багато хто визнає, що загострення конфронтаційних тенденцій у відносинах між США та Росією, передусім, негативно позначилося на становищі країн східноєвропейського регіону. В цьому сенсі робиться наголос на тому, що, враховуючи обмеженість чи нереалістичність прямої військової допомоги з боку США, офіційне визнання абстрактної перспективи членства Грузії та України в НАТО лише посилює військову небезпеку. За визначенням С. Коена, «військовий конфлікт у Грузії (2008 рік) став першою американо-російською війною чужими руками (проху war) в рамках нової «холодної війни». Незабаром слідом за нею почалися й інші «непрямі» війни – насамперед, в Україні, а потім і в Сирії»[5].

Втім, в огляді думок і пропозицій західних авторів найбільше засмучує відсутність уявлень, яким чином можна вирішити «українське питання», що стало одним із спонукальних мотивів нової «холодної війни». Адже, на думку одних, Україна має залишатися «нейтральним буфером» між НАТО і Росією (Дж. Міршаймер, С. Чарп). Інші ж заперечують, посиляючись на потрясіння, які трапилися восени 2013 року, коли «Путін змусив Януковича відкинути всього лише угоду про вільну торгівлю з Європою» (С. Сестанович). Адже не факт, що проголошення України перманентною сірою зоною міжнародної політики заспокоїть країну чи вбереже її від розшматування. З іншого боку, виглядає незрозумілим, навіщо проголошувати перспективу членства для країни, якщо в учасників альянсу немає бажання гарантувати її захист.

На думку французьких оглядачів, дестабілізація України та російська реакція в Криму не суперечили інтересам США, адже вони призвели до втягування Європи до «холодної війни» з Росією. Для США це забезпечило виконання їхнього головного стратегічного завдання: стримування формування євразійського

об'єднання, здатного кинути виклик їхньому світовому пануванню.

Порівняння умов та обставин американо-радянського змагання в другій половині XX ст. із ситуацією на початку XXI ст. вимагає визначення чітких критеріїв аналізу, придатних для з'ясування якісних відмінностей. В контексті сучасних міжнародно-політичних процесів доцільно виокремити декілька характерних ознак та узагальнень:

1. Конфліктні проблеми, які призвели до першої «холодної війни» між Заходом і СРСР, розглядалися архітекторами американської стратегії стримування як екзистенціальні. Її лише згодом, унаслідок розгортання ядерних озброєнь, критерій екзистенціальності піддався сумніву. Встановлення відносного ядерного паритету сприяло тому, що на зміну грі з нульовою сумою прийшло усвідомлення: прямий конфлікт між наддержавами призведе до гарантованого взаємного знищення. В теперішній ситуації, яка описується в термінах відновлення суперництва між провідними державами, жодна зі сторін не бачить ознак екзистенціального конфлікту.

2. Наявні ядерні потенціали США та РФ продовжують виконувати роль головного структурного обмеження, яке впливає на інструментарій засобів дозваної конфронтації, що, згідно з нашими припущеннями, й визначає рамки відносин у дусі «холодної війни». В цьому сенсі можна констатувати, що, оскільки відносний ядерний паритет зберігається, сторони й надалі будуть свідомо утримуватися від небезпеки прямого воєнного зіткнення. Силкові потенціали США та РФ уне-

можливають одностороннє нанесення іншій стороні непоправної шкоди чи досягнення безсумнівної воєнної перемоги. Утім, це не виключає, що воєнні теоретики й надалі дискутуватимуть, чи призведе епізодичне локальне застосування тактичної ядерної (Росія) або стратегічної неядерної зброї (США) у периферійному конфлікті до неминучої ескалації до рівня тотального ядерного конфлікту.

3. Очевидна відмінність нинішніх відносин між США та РФ від початкового етапу першої «холодної війни» полягає у відсутності рамок атрибутів біполярної системи. До речі, саме на цю обставину посилався президент Б. Обама у своїй брюссельській промові 26 березня 2014 року, виголошеній після саміту США – ЄС менше ніж за тиждень після анексії Криму. Б. Обама намагався запевнити Москву у відсутності намірів втручатися в проблеми пострадянської периферії й надавати Україні допомогу в поверненні Криму. Він наголошував, що «про втягування США у нову холодну війну мова не йде. Кінець-кінцем, на відміну від СРСР, Росія не очолює ніякого блоку держав і не просуває якусь глобальну ідеологію». Б. Обама спростовував «помилкове враження», «нібито США чи Європа мають інтерес у тому, аби контролювати Україну. США і НАТО не хочуть ніякого конфлікту з Росією». Він наголосив, що США не послали до України свої війська і «все, чого ми хочемо: це, аби український народ сам приймав рішення – так само як й інші вільні народи світу». Принагідно Б. Обама підтвердив зобов'язання за ст. 5 Вашингтонського договору, окремо зауваживши, що Україна не є членом НАТО,

зокрема через її тісну й складну історію з Росією. Підкреслюючи миролюбні наміри США, Б. Обама запевняв, що «Росія не буде витіснена з Криму силою» і може не побоюватися «стримування від подальшої ескалації за допомогою воєнної сили».

4. Окремий аспект проблеми полягає у тому, чи може стан «холодної війни» поширюватися на декілька автономних «театрів» міждержавної взаємодії. Колишня міжблокова «холодна війна» мала глобальне охоплення й водночас – різну щільність у відносинах між окремими країнами.

Сучасні міжнародні відносини теж відрізняються строкатістю й нерівномірністю. Серед них можна виявити декілька осередків двосторонніх і багатосторонніх відносин між країнами світу, позначених прямою ворожнечею. Водночас між ними здебільшого немає стану війни й не точаться прямі воєнні дії. Серед таких виразно конфліктних форм відносин найбільш показовими вважаються відносини між Саудівською Аравією та Іраном, проте можна навести й низку інших прикладів нетипових міжнародних відносин, які можна вважати різною мірою аномальними винятками. Серед них – відносини між Індією і Пакистаном (фактичний стан війни й відсутність мирного договору) та між Ізраїлем і більшістю арабських країн, окрім Єгипту, Йорданії, Тунісу та Мавританії (36 держав не мають з Ізраїлем дипломатичних відносин, а 21 країна не визнає факту існування держави Ізраїль). Попри переговори на найвищому рівні залишаються конфліктними за своїм змістом і відносини між США та Північною Кореєю. Конфліктна причинність присутня у відносинах між Великою Британією та Аргентиною: обопільні претензії на територію Фолклендських островів за формальної відсутності стану війни. До переліку виняткових випадків можна віднести й українсько-російські відносини після 2014 року, які відображають стан багатопланового конфлікту без визнання стану війни, та російсько-грузинські відносини після 2008 року – формальне визнання стану конфлікту й відсутність дипломатичних відносин.

5. Якщо порівнювати відносини США з Росією та Китаєм, доцільно відзначити, що в американо-російських відносинах і зараз ідеологія присутня значно більшою мірою. Проти Росії запроваджено аж декілька пакетів санкцій, які все більше підмінюють дипломатію. Частина цих санкцій оформлена законом 2017 року, який забороняє президенту США самочинно їх скасовувати. За таких обставин й показний тиск США на Росію сильніший, адже вона вважається слабшим партнером у потенційному китайсько-російському тандемі. З іншого боку, хоча і РФ, і КНР вважаються супротивниками і конкурентами США, американська еліта вбачає в еконо-

мічному зростанні Китаю значно більшу небезпеку північному становищу США порівняно із сучасним станом загроз із боку Росії.

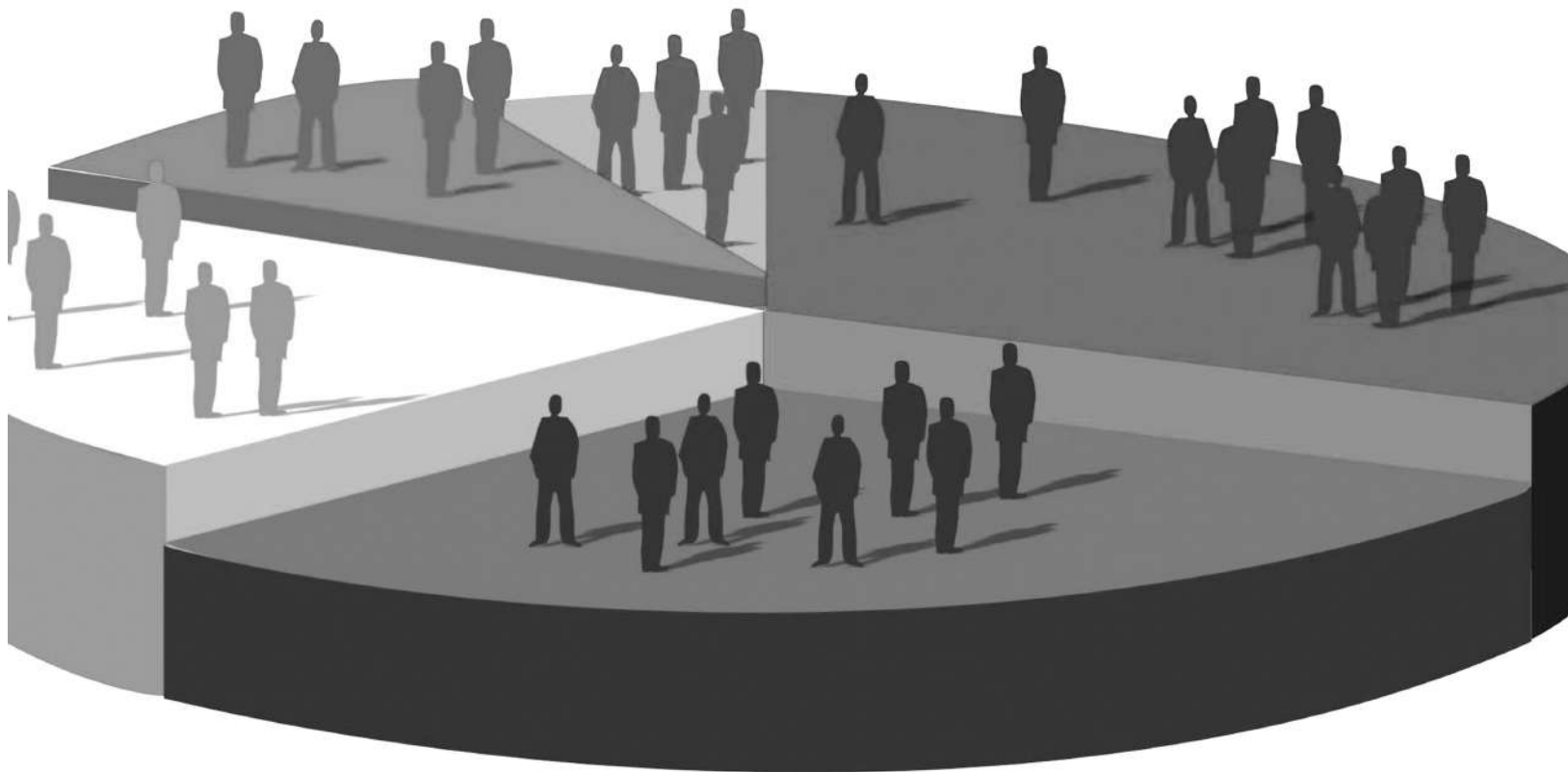
6. На відміну від періоду 1945 – 1990 років сучасна епоха значно програє за ознаками стабільності. Розпад ліберального міжнародного порядку уособлює подальше руйнування правил і норм міжнародного спілкування, властивих періоду «доброзичливої» гегемонії США. Попри хаотичність та імпульсивність зовнішньої політики адміністрації Д. Трампа його схильність до пошуку компромісів і примирення з Росією загалом пояснюється пріоритетним значенням перешкоджання економічному сходженню КНР, який він вважає найбільшою загрозою безпеці США.

7. До суттєвих відмінностей між нинішньою ситуацією та «холодною війною» часів біполярності слід віднести усвідомлення сторін, що, будучи супротивниками у сфері ідеології та в обмежених за масштабами війнах у третьому світі, вони були партнерами у таких питаннях як відвернення небезпеки ядерної ескалації, котра могла б призвести до взаємного знищення. Й тому після Карибської кризи 1962 року обидві наддержави почали переговори про обмеження й скорочення стратегічних ядерних потенціалів. Деякі сучасні автори доводять, що тодішні лідери усвідомлювали відсутність у протилежної сторони реальних намірів здійснювати напад і що за винятком деяких військових інцидентів та мотивації суперництва в периферійних регіонах стан «холодної війни» продовжувався за інерцією – насамперед, з метою внутрішньої мобілізації протилежних військово-політичних блоків та гальмування міжсистемної конвергенції в суспільних відносинах.

Сергій Толстов,
кандидат історичних наук, доцент, завідувач
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Список використаних джерел:

1. Orwell G. You and the Atomic Bomb // Tribune (London). October 19, 1945. URL: http://orwell.ru/library/articles/ABomb/english/e_abomb.html
2. Иноземцев В. Третья холодная // Сноб. 2 декабря 2017. URL: <https://snob.ru/entry/155226>
3. Christ S. 5 Anzeichen dafür, dass der neue Kalte Krieg schon längst begonnen hat // Huffington Post Deutschland. 22.06.2015. URL: http://www.huffingtonpost.de/2015/06/22/neuer-kalter-krieg_n_7637734.html?utm_hp_ref=politik
4. Еккел М. Україна в контексті відносин США і Росії / Голос Америки. 08 листопада 2016. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/clinton-trump-putin-ukraine/3586285.html>
5. Cohen S.F. Who Is Responsible for the New US-Russian Cold War? A discussion of the Stephen F. Cohen – Michael McFaul debate // The Nation. May 16, 2018. URL: <https://www.thenation.com/article/who-is-responsible-for-the-new-us-russian-cold-war/>

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ТА МІЖНАРОДНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНИ

за часів Президента Петра Порошенка очима експертів

Використано результати двох опитувань експертів Центром миру, конверсії та зовнішньої політики України — у червні 2014 р. та грудні 2018 р. — за традиційною методикою (застосовується з 1997 р.) серед чотирьох груп осіб, причетних до аналізу, планування, експертизи зовнішньої і безпекової політики України та прийняття політичних рішень (працівники органів державної влади й державних аналітичних структур, військова еліта, народні депутати, фахівці з вишів та неурядових організацій, журналісти), та які представляють основні регіони України — Центр (в основному — Київ), Схід, Захід, Південь.

Автор програми дослідження — О. Потехін. В опитуванні брали участь 57 експертів у червні 2014 р., для порівняння залучено результати опитування 71 експерта, проведеного у другій половині грудня 2018 р.

ЧАСТИНА 2. ВОРОГ, ДРУЗІ, БАЙДУЖІ

Якісний стан відносин України з ключовими зовнішніми західними партнерами — ЄС та США — 2014 року характеризувався експертами в контексті підтримки Революції Гідності та засудження російської агресії, насамперед, як «зближення» — більше двох третин опитаних дотримувалися такої думки (табл. 12). Наприкінці 2018-го оцінка «зближення» з ЄС скоротилася майже вдвічі, незважаючи на позитивні тенденції з економічного співробітництва — натомість із США зросла майже втричі. Водночас відмічалася очевидна стабільна «ворожість» у відносинах офіційного Києва з Москвою, помітно впала кількість експертів, які заявили про сателітну залежність Києва від Москви.

Значна частина опитаних природно вважали відносини як з Європейським Союзом, так і зі Сполученими Штатами «нерівноправним, асиметричним партнерством». Польща помітно послабила (в два рази!) позицію єдиного партнера, характер відносин з яким можна з деякою мірою умовності вважати «рівноправним» — порівняно з іншими основними партнерами. Прикро, що це відбулося в умовах наявності спільного ворога і стало результатом проведення недалекоглядної політики Варшавою. У понад три рази збільшилася кількість експертів, які констатували стагнацію в українсько-польських відносинах. Так само суттєво збільшилася кількість експертів, які вважали ці стосунки певною мірою нерівноправним, асиметричним партнерством.

Понад три чверті експертів (78 %) вказали на зближення зі Сполученими Штатами Америки. Це обумовлюється, передусім, послідовнішою політикою підтримки Вашингтоном України в її протистоянні Росії.

Таблиця 12

Характеристика змін якісного стану відносин України з деякими важливими для неї зарубіжними державами (%, підсумок перевищує 100 %, оскільки можна було вказати до трьох показників)												
	Європейський Союз			Російська Федерація			Сполучені Штати Америки			Польща		
		06. 2014	12. 2018		06. 2014	12. 2018		06. 2014	12. 2018		06. 2014	12. 2018
Зближення		81	49		0	0		20	57		25	20
Дистанціювання		0	2		23	41		2,5	2		2,5	20
Стабільність, збереження статус-кво		3	41		0	0		14	26		40	32
Інтеграція		23	27		0	2		2,5	2		7,5	3
Стагнація відносин		5	14		6	22		7,5	2		7,5	26
Сателітна залежність України		3	7		1,5	2		5	24		0	1
Рівноправне партнерство		6	7		0	0		0	5		35	17
Нерівноправне, асиметричне партнерство		37	35		6	4	27,5	55	37	2,5	2,5	11
Напруга		2	0		98,5	52	20	3	0	10	0	33
Ворожнеча		0	0		98,5	93	0	0	0	0	0	1
Взаємозалежність		14	13	10	5	5	0	7,5	8	15	10	27
Клієнт-патрональні відносини		26	13	12,5	3	2	25	27,5	25	0	0	3

У переліку трьох-чотирьох учасників міжнародних відносин (країни, союзи держав, міжнародні організації тощо), з якими відносини України розвивалися останнім часом найбільш успішно, протягом чотирьох років двійка лідерів не змінилася, але Сполучені Штати Америки помінялися місцями з Європейським Союзом. На третє місце впевнено вийшла НАТО, покращивши свої показники маже в три рази. Натомість Польща залишила третє місце і ледве втрималася в десятці країн, з якими відносини розвивалися успішно (табл. 13).

Таблиця 13

06.2014	12.2018
1. ЄС – 70 %	1. США – 67 %
2. США – 59 %	2. ЄС – 61 %
3. Польща – 57 %	3. НАТО – 42 %
4. НАТО – 15 %	4. Литва – 25 %
5. Литва – 13,5 %	5. Канада – 21 %
6. Грузія, МВФ, Німеччина – по 7,5 %	6. Велика Британія – 12 %
7. Німеччина – 8 %	7. Німеччина – 8 %
8. ООН – 8 %	8. ООН – 8 %
9. Китай – 7 %	9. МВФ – 6 %
10. ООН – 6 %	10. Польща – 4 %
11. Канада – 4,5 %	11 – 13. Грузія, Естонія, ОБСЄ – по 3 %
12 – 17. Білорусь, Велика Британія, ОБСЄ, Франція, країни Балтії, Швеція – 3 %	14 – 16. Білорусь, Латвія, РЄ – по 2 %

Схожі показники стосовно міжнародних акторів, успішний розвиток відносин з якими є найбільш пріоритетним для України сьогодні. Так само лідирують США та ЄС, які помінялися місцями порівняно з 2014 роком. Влітку 2014 року, в умовах вже розпочатої російської агресії та після незаконної анексії АР Крим, п'ята частина експертів все ще вважали розвиток відносин з РФ важливим. 2018 року НАТО впевнено

вийшла на третє місце, а Росію взагалі експерти не згадували (табл. 14).

Таблиця 14

Назвіть трьох – чотирьох учасників міжнародних відносин (країни, союзи держав, міжнародні організації тощо), успішний розвиток відносин з якими є найбільш пріоритетним для України сьогодні		
	06.2014	12.2018
1	ЄС – 70 %	США – 81 %
2	США – 66 %	ЄС – 72 %
3	РФ – 19 %	НАТО – 65 %
4	НАТО – 36 %	Німеччина – 23 %
5	Німеччина – 20 %	Велика Британія – 19 %
6	Польща – 16,5 %	Польща – 19 %
7	Китай – 16,5 %	Китай – 15 %
8 – 10	МВФ – 5 % Туреччина – 4 % Велика Британія – 4 %	Канада – 13 % ОБСЄ – 5 % ООН – 5 %
11 – 20	ООН – 6,2 % ОБСЄ – 5 % Рада Європи – 4 % Франція, Білорусь, Ізраїль, Індія, Японія – по 2 %	Туреччина – 5 % Вишерадська четвірка – 3 % МВФ – 3 %, ГУАМ, країни Балтії, Литва, Рада Європи, Франція, ЦСЄ, Японія – по 2 %

Збереглася трійка зарубіжних партнерів, які на думку експертів впливають на прийняття рішень в Україні. Втім, і тут на перше місце вийшли США, які наздогнали ЄС. Помітно поліпшили свої позиції МВФ та інші міжнародні інституції. Впливи Росії помітно зменшилися – втім, залишаються доволі помітними: на одному рівні з НАТО (табл. 15). Масштаби негативного впливу Москви на події в Україні визначалися діями «п'ятої колонії» Кремля.

Таблиця 15

Вплив зарубіжних партнерів на прийняття рішень в Україні (відсоток експертів, які вказали на наявність такого впливу)									
	Європейський Союз	НАТО	Росія	МВФ, інші фінансові установи	США	Транснаціональні корпорації	Рада Європи	ОБСЄ	ООН
06.2014	90 %	2 %	60 %	52 %	80 %	6 %	0 %	3 %	0 %
12.2018	88 %	18 %	18 %	72 %	89 %	7 %	4 %	2 %	5 %

Таблиця 16

Чи процес перетворення України на сателіта Росії остаточно зупинився?					
06.2014	так 20 %	скоріше так, ніж ні 49 %	скоріше ні, ніж так 16 %	ні 9 %	важко сказати 6 %
12.2018	16 %	54 %	19 %	9 %	2 %

Більшість опитаних експертів упевнені, що процес перетворення України на сателіта Росії, особливо характерний для президентства В. Януковича, остаточно зупинився. Втім, кількість тих, хто сумнівається в цьому, дещо збільшилася 2018 року порівняно з 2014 роком. Можливо, це пояснюється передчуттям російських впливів на перебіг і результати президентських й парламентських виборів 2019 року. (табл. 16).

2014 року абсолютна більшість експертів вважали, що негайна денонсація Харківських угод 2010 року щодо пролонгації перебування на території України Чорноморського флоту РФ відповідає національним інтересам України (табл. 17).

Таблиця 17

Чи відповідає національним інтересам України негайна денонсація Харківських угод щодо пролонгації перебування на території України Чорноморського флоту РФ? Червень 2014 р.	
1 так	60 %
2 скоріше так, ніж ні	10 %
3 скоріше ні, ніж так	7 %
4 ні	6 %
5 важко сказати	16 %

Так само 2014 року більшість вважала, що національним інтересам України відповідало негайне скасування так званого Великого російсько-українського договору 1997 року, оскільки РФ порушила всі його засадничі статті (табл. 18). Проте, як відомо, лише наприкінці 2018 р. Верховна Рада вирішила не продовжувати цей договір з квітня 2019 р.

Таблиця 18

Чи відповідає національним інтересам України негайне скасування Великого російсько-українського договору 1997 року, оскільки РФ порушила всі його засадничі статті? Червень 2014 р.				
так 38 %	скоріше так, ніж ні 25 %	скоріше ні, ніж так 17 %	ні 11 %	важко сказати 9 %

Природно виглядало також, що влітку 2014 року 90 % експертів вважали вихід зі Співдружності Незалежних

Держав потрібним національним інтересам України (табл. 19). Ця подія, з якою Київ довго зволікав, теж відбулася.

Таблиця 19

Чи відповідає національним інтересам України вихід із СНД? Червень 2014 р.				
так 59 %	скоріше так, ніж ні 31 %	скоріше ні, ніж так 5 %	ні 1 %	важко сказати 4 %

Останнім часом деякі західні політики бачать Україну, насамперед, як непотрібну проблему для Європи, але Україна має постати рушійною силою вирішення принципових, системних проблем, зокрема у відносинах між Європою і Росією. Не можна ставитися до Росії і як до цивілізованої держави з нецивілізованою, авторитарною владою, яку «обрали» росіяни. Кремль реагує лише на конкретні прояви сили своїх опонентів, а не на декларації, дипломатичні демарші, «виявлення стурбованості» тощо. Росія розглядає Україну як свого екзистенційного ворога, ставить під сумнів її право на існування як незалежної держави та переслідує остаточну мету – тотальне перетворення на сателіта.

На сьогодні готовність Заходу до протидії серйозним збройним конфліктам чи прямій військовій агресії є вкрай низькою, оскільки безпекова політика базується на застосуванні нормативних інструментів, тобто «м'якої сили». Вона не може бути ефективною навіть для підтримання європейської стабільності, тим паче цілком неприйнятна для нейтралізації жорстких викликів у сфері безпеки. Політику Росії стосовно України підтримують певні політичні та бізнесові кола Заходу. Зняття чи, принаймні, послаблення санкцій вимагають окремі представники великого бізнесу, зацікавлені у відновленні з Росією нормальних торговельно-економічних стосунків. З аналогічними вимогами – на підтримку Росії і проти України – виступають проросійські та антиукраїнські ультраліві, націоналістичні та євроскептичні (ізоляціоністські) партії в країнах Європейського Союзу.

Ситуація навколо побудови газогону «Північний потік-2» (Nord Stream-2) найкраще показала «слабкі місця» міжнародного становища Києва. Проявом реалістич-

ного погляду в експертному середовищі є усвідомлення неможливості зупинити цей проект, який є прямою загрозою безпеці України та інтересам низки країн Східної Європи. Оптимізм з цього приводу зберігали менше 20 % відсотків опитаних (табл. 20).

Таблиця 20

Чи вдасться зупинити реалізацію проекту «Північний потік-2»? грудень 2018 р.				
так 2 %	скоріше так, ніж ні 16 %	скоріше ні, ніж так 54 %	ні 11 %	важко сказати 17 %

Зберігається суперечливість між демократичними і ліберальними ціннісними засадами, які обумовлюють підтримку України в умовах російської агресії та бажанням «зрозуміти Росію», зокрема завдяки меркантильним інтересам і впливу російської пропаганди. Водночас немає розумної альтернативи подальшому співробітництву Заходу та України як за допомогою існуючих механізмів ЄС і НАТО, так і через двосторонню співпрацю. На жаль, досі не йдеться про впровадження не точкових санкцій проти окремих осіб чи інституцій, а про секторальні санкції. 2018 року опитані експерти впевнено вважали, що національним інтересам України відповідає негайна денонсація Угоди 2003 р. з Росією про спільне використання Азовського моря, ще більшу експертну підтримку мала позиція про негайний розрив дипломатичних відносин з Росією (табл. 21, 22).

Таблиця 21

Чи відповідає національним інтересам України негайна денонсація Угоди 2003 р. з Росією про спільне використання Азовського моря? Грудень 2018				
так 28 %	скоріше так, ніж ні 29 %	скоріше ні, ніж так 25 %	ні 8 %	важко сказати 10 %

Таблиця 22

Чи відповідає національним інтересам України негайний розрив дипломатичних відносин з Росією? Грудень 2018 р.				
так 30 %	скоріше так, ніж ні 31 %	скоріше ні, ніж так 30 %	ні 8 %	важко сказати 1 %

Доволі оптимістичною (понад 50 %) виглядає експертна думка стосовно високих чи середніх шансів на введення Заходом санкцій, реально здатних примусити Москву відступити з окупованих територій на Сході України. Теж саме можна сказати і про вірогідність введення миротворчих сил під егідою ООН до ОРДЛО 2019 року (табл. 23, 24).

Таблиця 23

Якими є шанси на введення Заходом санкцій, здатних примусити Москву відступити з окупованих територій на сході України? Грудень 2018				
високими 19 %	середніми 39 %	низькими 28 %	нульовими 5 %	важко сказати 9 %

Таблиця 24

Якою є вірогідність введення миротворчих сил під егідою ООН до ОРДЛО 2019 року? Грудень 2018				
високою 27 %	середньою 40 %	низькою 19 %	нульовою 14 %	важко сказати 0 %

Експертні визначення основних цілей зовнішньої політики України протягом 2014 – 2018 років набули певних змін. Важливість реалізації угоди про асоціацію з ЄС, сприяння надходженню масштабних інвестицій з боку країн Заходу, розвиток зони вільної торгівлі з ЄС, співробітництво в рамках Спільної енергетичної політики ЄС, розвиток співробітництва з країнами Центрально-Східної Європи, збереження та розвиток транзитного потенціалу знайшли дещо менше прибічників, оскільки тут здебільшого спостерігаються й деякі позитивні тенденції. Абсолютно втрачені ілюзії на нормалізацію та розвиток взаємовигідних стосунків з Росією. Абсолютним лідером у площині двосторонніх стосунків постала ціль пріоритетного розвитку відносин з США. Розвиток відносин з Китаєм, Індією, іншими азійськими лідерами, участь у здійсненні Спільної зовнішньої та безпекової/оборонної політики ЄС, а також активне співробітництво з ЄС, ПАРЕ, іншими європейськими структурами здобули більше прибічників. Практично відсутні на маргінесі сприяння новим мирним ініціативам, підтримка політики роззброєння та контролю над озброєннями (табл. 25).

Таблиця 25

	Якими, на Ваш погляд, мають бути сьогодні основні цілі зовнішньої політики України? Позначте важливість кожної із зазначених цілей (за 3-бальною шкалою, найвища – 1)	Червень 2014	Грудень 2018
1	Збереження та розвиток транзитного потенціалу	1,5	1,66
2	Важливість реалізації угоди про асоціацію з ЄС	1,15	1,41
3	Нормалізація та розвиток взаємовигідних стосунків з Росією	1,55	3,0
4	Сприяння надходженню масштабних інвестицій з боку країн Заходу	1,17	1,25
5	Розвиток зони вільної торгівлі з ЄС	1,23	1,41
6	Співробітництво в рамках Спільної енергетичної політики ЄС	1,13	1,32
7	Участь у здійсненні Спільної зовнішньої та безпекової/оборонної політики ЄС	1,35	1,22
8	Розвиток співробітництва з країнами Центрально-Східної Європи	1,34	1,49
9	Пріоритетний розвиток відносин з США	1,22	1,06
10	Розвиток відносин з Китаєм, Індією, іншими азійськими лідерами	2,04	1,82
11	Висунення нових мирних ініціатив, підтримка політики роззброєння та контролю над озброєннями	1,9	2,15
12	Активне співробітництво з ЄС, ПАРЕ, іншими європейськими структурами	1,67	1,48

Природно, що українські експерти переважною більшістю (майже 90 %!) як першочергові завдання зовнішньої політики держави бачать повернення анексованого Криму та окупованих районів Донбасу (табл. 26, 27).

Таблиця 26

Оцініть важливість повернення АР Крим до складу України як мети зовнішньої політики. Грудень 2018 р.				
дуже важлива 49 %	важлива 39 %	другорядна 6 %	не відповідає інтересам України 5 %	важко сказати 1 %

Таблиця 27

Оцініть важливість збереження ОРДЛО, окупованих зараз Росією, у складі України як мети зовнішньої політики. Грудень 2018 р.				
дуже важлива 61 %	важлива 27 %	другорядна 4 %	не відповідає інтересам України 6 %	важко сказати 2 %

ЧАСТИНА 3. ІМПЕРАТИВИ ІНТЕГРАЦІЇ

Відносини з Європейським Союзом

Європейський Союз після відсунення від влади В. Януковича пішов на швидке підписання спочатку політичної частини Угоди про асоціацію (про роздільне ухвалення її частин не йшлося раніше) 21 березня 2014 року. Визнаючи європейські прагнення України та вітаючи її європейський вибір, ЄС підтвердив відданість ідеї політичної асоціації та економічної інтеграції України з Європейським Союзом на основі поваги до спільних цінностей та їхнього ефективного просування. Угода про асоціацію між ЄС та Україною загалом була підписана 27 червня 2014 року головами держав або урядів країн Європейського Союзу та Президентом України П. Порошенком у Брюсселі. 16 вересня 2014 року Угода про асоціацію була одночасно ратифікована Верховною Радою України та Європейським парламентом. Проте ст. 4 Угоди, у котрій йдеться про встановлення Поглибленої та Всеосяжної Зони Вільної Торгівлі, набрала сили тільки на початку 2016 року, а Угода загалом набула чинності лише з 1 вересня 2017 року. Успіх України на шляху до ЄС залежатиме вже не від умінь українських можновладців і дипломатів переконати європейців у серйозності взятих зобов'язань провести ґрунтовні реформи, виконати так звані *acquis communautaire* ЄС, а від реальних кроків, яких Брюссель очікує від Києва.

Абсолютна більшість опитаних експертів (92 % 2014 року і 95 % 2018 року!) впевнена в тому, що курс на вступ до Європейського Союзу повністю чи здебільшого відповідає національним інтересам (табл. 28). Зрив у листопаді 2013 року підписання Угоди про асоціацію з ЄС та подальший розвиток подій в Україні значно посилили позиції прихильників

євроінтеграції. Проте проблема нерозуміння сутності євроінтеграції з боку українських політиків, чиновників і громадян залишалася. У влади спостерігався брак політичної волі модернізувати країну за європейськими стандартами. До євроінтеграції як і раніше ставилися як до засобу, що дозволяє більш-менш активно маневрувати політичним полем.

Таблиця 28

Чи відповідає національним інтересам України курс на вступ до Європейського Союзу?		
	Грудень 2018	Червень 2014
так	72 %	76 %
скоріше так, ніж ні	20 %	19 %
скоріше ні, ніж так	4 %	1 %
ні	2 %	3 %
важко сказати	2 %	1 %

Беззаперечним фактом для експертного середовища є теза про те, що угода має бути реалізована. Але якщо 2014 року більше половини оптимістично оцінювали шанси України на успішну реалізацію Угоди про асоціацію з ЄС, то 2018 року таких значно поменшало (табл. 29).

Таблиця 29

Якими, на Ваш погляд, є шанси України на успішну реалізацію Угоди про асоціацію з ЄС 2014 року? Червень 2014				
високими 55 %	середніми 32 %	низькими 6 %	нульовими 1 %	важко сказати 6 %
Якими, на Ваш погляд, є шанси України на успішну реалізацію Угоди про асоціацію з ЄС 2019 року? Грудень 2018				
високими 20 %	середніми 61 %	низькими 16 %	нульовими 1 %	важко сказати 2 %

Відповідно експерти оцінювали ефективність забезпечення реалізації курсу України на європейську інтеграцію. Зокрема, близько половини опитаних загалом позитивно оцінювали навіть дії органів: законодавчої та виконавчої влади, кадрове забезпечення. Традиційними проблемами залишалися недостатнє фінансування та якість реалізації ухвалених рішень. Щодо підтримки європейського вектору українською громадськістю та міжнародною спільнотою, то майже 90 % експертів високо їх оцінили (табл. 30).

Серед причин, що експерти визначили як перешкоди на шляху європейської інтеграції України (табл. 31), абсолютна першість віддана корупції та організованій злочинності – 63 %, хоча відносно 2014 р. спостерігається деяке зменшення цього чинника. Також серед вагомих факторів експерти називали повільні економічні реформи (38 % – так само, як і 2014 р.), спадщину радянської системи мислення та суспільної організації (деяке зменшення ролі цього чинника) та нездатність лідерів держави

Таблиця 30

Оцініть, будь ласка, ефективність забезпечення реалізації курсу України на європейську інтеграцію за наступними параметрами (%)					
	висока	посередня	низька	нульова	важко відповісти
Дії органів виконавчої влади					
Червень 2014	23	56	19	1	1
Грудень 2018	7	63	28	0	2
Законодавче забезпечення					
Червень 2014	10	63	24	3	0
Грудень 2018	18	61	21	0	0
Кадрове забезпечення					
Червень 2014	4	37	50	4	4
Грудень 2018	4	50	40	6	0
Фінансове забезпечення					
Червень 2014	3	34	52	10	0
Грудень 2018	1	30	61	6	2
Якість виконання ухвалених рішень					
Червень 2014	0	40	51	6	3
Грудень 2018	4	35	55	6	0
Забезпечення громадської підтримки					
Червень 2014	42	39	14	4	0
Грудень 2018	33	48	18	1	0
Забезпечення міжнародної підтримки					
Червень 2014	43	44	9	4	0
Грудень 2018	20	64	16	0	0

Таблиця 31

Що в Україні сьогодні здебільшого перешкоджає її інтеграції до Європи? (сума відсотків більше ніж 100, оскільки експерти могли обирати до трьох варіантів)		
	Червень 2014	Грудень 2018
Спадщина радянської системи мислення та суспільної організації	53	40
Нездатність лідерів держави визначити та втілювати на практиці стратегічні пріоритети	21	38
Корупція та організована злочинність	71	63
Вплив лівих політичних сил	3	0
Професійна нездатність дипломатичної служби	1	4
Вплив «російського чинника»	81	26
Повільні економічні реформи	38	38
Слабкість інститутів громадянського суспільства	18	12
Порушення прав людини	1	5
Небажання на практиці правлячої еліти інтегруватися	11	24
Байдужість до України керівних структур ЄС, які гальмують цей процес	12	20
Анексія Криму Росією, збройна агресія РФ на Сході України	7	16
Ніщо не перешкоджає	1	0

визначити та втілювати на практиці стратегічні пріоритети (помітне збільшення порівняно з 2014 р.). Показово падіння впливу «російського чинника» (в три рази), втім, є підвищення кількості голосів, які, по суті, конкретизують російський чинник, згадуючи анексію Криму Росією та війну на Сході України. Серед опитаних спостерігається відносно збільшення кількості тих, хто покладає провину за гальмування процесу наближення нашої країни до Європейського Союзу на байдужість до України керівних структур ЄС.

ВІДНОСИНИ З НАТО

Фіксація позаблокового статусу України, до якої Янукович вдався на угоду Москві ще 2010 року, перетворила за часів його президентства співробітництво та партнерство з НАТО на такий самий фейк як і просування до Європи. Об'єктивно тільки інтеграція до цього військово-політичного союзу була здатна запобігти реалізації загроз суверенітету та територіальній цілісності України.

Протягом 2014 року співпраця України з Організацією Північноатлантичного Договору отримала новий поштовх. Річні національні програми співробітництва з Альянсом залишалися основним механізмом взаємодії. Річні національні програми змістовно відповідають стандартам Плану дій щодо членства в НАТО. Втім, залишається принципова відмінність, а саме стосовно відповідальності. ПДЧ покладає на країну-

апліканта та Альянс взаємні зобов'язання і носить характер міжнародного договору. РНП є українським правовим актом, узгодженим з НАТО. Політичне рішення щодо членства України в НАТО Альянс ухвалив ще 2008 року. В цьому контексті Річна національна програма мала б називатися не «під егідою Комісії Україна – НАТО», а Річна національна програма підготовки до вступу в НАТО (як це вже було протягом 2009 – 2010 років). Майже десятирічний досвід впровадження Річних національних програм Україна – НАТО свідчить, що за наявності політичної волі та відповідальності як з боку керівництва України, так і Альянсу РНП вона спроможна бути дійовим механізмом євроатлантичної інтеграції нашої країни. Втім, ефективність імплементації РНП має демонструвати держава та українське суспільство.

2018 року 95 % експертів вважали важливість просування України до набуття членства в НАТО як мети зовнішньої політики (табл. 32).

Таблиця 32

Оцініть важливість просування України до набуття членства в НАТО як мети зовнішньої політики. Грудень 2018 р.				
дуже важлива 80 %	важлива 15 %	другорядна 4 %	не відповідає інтересам України 0 %	важко сказати 1 %

Щодо пріоритетів у співпраці з НАТО, то скоротилася кількість прибічників створення передумов для вступу України до НАТО в перспективі (табл. 33). Абсолютна більшість експертів головним вважають створення передумов для вступу України до НАТО (86 %),

Таблиця 33

Які напрямки співробітництва з НАТО є пріоритетними для України сьогодні? (%) (сума відсотків більше ніж 100, оскільки експерти могли обирати до трьох варіантів)		
	Червень 2014	Грудень 2018
Таких немає: співробітництво з НАТО взагалі не потрібне	2	0
Створення передумов для вступу України до НАТО в перспективі	25	26
Створення передумов для вступу України до НАТО найближчим часом	24	60
Спільна розробка концептуальних засад військової політики	20	30
Пряма допомога у здійсненні військової реформи	52	63
Допомога у створенні системи демократичного цивільного контролю за силовими структурами	22	25
Надання додаткових гарантій безпеки Україні	39	50
Узгодження військово-технічної політики, підтримка ВПК	31	29
Торгівля зброєю, спецтехнікою, послугами військово-технічного призначення	17	22
Підготовка кадрів	28	22
Спільні навчання	24	25
Участь у миротворчих операціях	15	0

причому більше половини впевнена, що це варто робити найближчим часом. Майже дві третини опитаних сподіваються на пряму допомогу у здійсненні військової реформи, половина – надання додаткових гарантій безпеки Україні.

Ефективність забезпечення реалізації курсу України на співробітництво й зближення з НАТО, за експертними спостереженнями, демонструє певну оптимістичну динаміку. Зокрема, позитивно оцінено дії органів виконавчої влади та законодавче забезпечення. Помітно поліпшилася оцінка кадрового забезпечення євроатлантичної інтеграції. Проте низьким переважна більшість експертів вважає фінансове забезпечення та якість реалізації ухвалених рішень. Безсумнівно виглядає забезпечення громадської та міжнародної підтримки євроатлантичних прагнень України (табл. 34).

Російська агресія, протидія їй, широка волонтерська діяльність визначили перспективу відродження, а фактично – створення Збройних Сил України. Відповідно, експерти проявили стриманий оптимізм в оцінках можливостей подолання стагнації військово-промислового комплексу. Абсолютна більшість експертів (майже 70 %) вважають такі перспективи добрими (чверть опитаних) або, принаймні, посередніми, хоча чверть експертів вважають, що шанси залишалися мінімальними.

Варто згадати те, що Альянс, на відміну від ЄС, одразу після окупації Криму однозначно і жорстко висловився щодо порушення міжнародного права Російською Федерацією. Генеральний Секретар НАТО Є. Столтенберг був і є впевненим, що порушення суверенітету та територіальної цілісності України загрожує безпеці всієї Європи.

Таблиця 34

Оцініть, будь ласка, ефективність забезпечення реалізації курсу України на партнерство й співробітництво з НАТО за наступними параметрами	висока	посередня	низька	нульова	важко відповісти
Дії органів виконавчої влади					
Червень 2014	10	47	31	9	3
Грудень 2018	20	57	21	2	0
Законодавче забезпечення					
Червень 2014	3	46	36	13	3
Грудень 2018	25	57	13	5	0
Кадрове забезпечення					
Червень 2014	4	30	49	14	3
Грудень 2018	14	43	40	1	2
Фінансове забезпечення					
Червень 2014	0	16	55	22	7
Грудень 2018	6	35	50	4	5
Якість виконання ухвалених рішень					
Червень 2014	1	34	53	7	4
Грудень 2018	11	46	35	2	6
Забезпечення громадської підтримки					
Червень 2014	12	43	30	12	3
Грудень 2018	35	48	13	3	1
Забезпечення міжнародної підтримки					
Червень 2014	16	41	34	6	3
Грудень 2018	24	54	20	2	0

ВИСНОВОК

Зовнішня політика України протягом 2014 – 2018 років була позначена подіями всеєвропейського, якщо не всесвітньо-історичного масштабу. Спираючись на експертні оцінки, маємо підстави стверджувати, що революційні події листопада – грудня 2013 року й січня – лютого 2014 року та розвиток протягом наступних років ствердили суб'єктність України, надавши можливості для її переміщення з маргінесу європейської політики до епіцентру політики світової. Окупація Криму, війна в Донбасі дедалі більше руйнують систему міжнародних відносин, підривають засади міжнародного права. Ці дії Росії тривалий час не знаходять адекватної відсічі з боку США, ЄС, НАТО. Захід не зміг консолідуватися і не спромігся на активізацію своєї політики на цьому напрямку.

До безумовних зовнішньополітичних здобутків України варто віднести підписання, набуття чинності та початок імплементації Угоди про асоціацію з ЄС, активізацію взаємин з США, ЄС, НАТО, відмову від «позаблокового статусу». Російська військова агресія надала реальний шанс Києву нарешті пройти «точку неповернення» до статусу сателіта Москви. Міжнародний

авторитет держави припинив падіння і з'явилася надія, що глибока зовнішньополітична криза останніх років буде подолана. Але гарантії незалежності й суверенітету України, її територіальної цілісності та непорушності кордонів довели свою примарність, що не могло не викликати серйозну занепокоєність в експертному середовищі.

За період 2014 – 2018 років проявилися деякі принципові питання зовнішньої політики України, нерозривно пов'язаної зі внутрішньополітичним розвитком, відкритою і проблемною залишилася перспектива просування України шляхом європейської та євроатлантичної інтеграції. Перемога над сучасною російською агресією можлива виключно на шляху консолідації Заходу і визнання України його невід'ємною інтегральною частиною на основі спільних цінностей і політик.

Олександр Потехін,
доктор історичних наук, професор Сумського
державного педагогічного університету
Ігор Тодоров,
доктор історичних наук, професор
Ужгородського національного університету

УДК 94(477)

АВРААМ ЛІНКОЛЬН: постать президента на тлі епохи

Summary

Troyan Serhiy. ABRAHAM LINCOLN: RETURN OF THE PRESIDENT TO THE EYES OF THE EPOXY. *A. Lincoln went down in history as the first American president from the Republican Party founded in 1854 and one of the most popular US presidents. He preserved and strengthened the unity of the United States as a result of overcoming the secession of the southern states and the victory of the Union in the Civil War of 1861-1865. An important achievement of the presidency of A. Lincoln was the abolition of slavery throughout the United States. An important achievement of A. Lincoln as president was the adoption of the Homestead Act. All this accelerated the development of capitalism, led to the strengthening of internal foundations and international positions of the United States.*

Key words: Abraham Lincoln, USA, president, North and South Civil War, democracy.

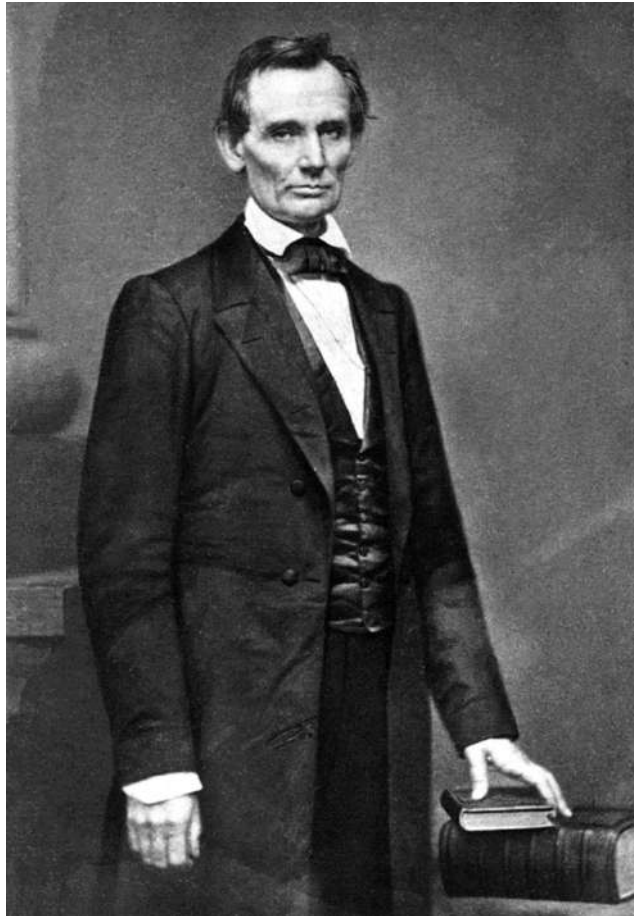
Анотація

А. Лінкольн увійшов до історії як перший американський президент від заснованої 1854 року Республіканської партії та як один із найпопулярніших президентів США. Він зберіг і зміцнив єдність США в результаті подолання сецесії південних штатів і перемоги Союзу в Громадянській війні 1861 – 1865 років. Важливим досягненням періоду президентства А. Лінкольна було скасування рабства на всій території США. Вагомим здобутком А. Лінкольна як президента стало прийняття Закону про гомстеди (так званого Гомстед-акту). Все це прискорило розвиток капіталізму, призвело до зміцнення внутрішніх устій і міжнародних позицій США.

Ключові слова: Авраам Лінкольн, США, президент, Громадянська війна Півночі та Півдня, демократія.

Сполучені Штати Америки середини XIX ст. переживали сповнений драматизму історичний етап свого розвитку. Основні його риси свідчили як про великий суспільний і державний потенціал, так й окреслювали проблеми, що постали перед США. По-перше, в ході просторового розширення й експансії держава наростила території, що створювало додаткові можливості для потужного господарського ринкового розвитку. По-друге, розвиток політичної системи супроводжувався кристалізацією реальної двопартійної системи, яка створювала ґрунт для вибору й обстоювання найефективніших моделей державної та суспільної еволюції. По-третє, серйозною загрозою для цього поступу був великий розрив економічного, політичного, соціального і навіть ментального характеру між двома частинами США – промисловою Північчю та рабовласницьким Півднем. У цій ситуації життєво необхідною була неординарна постать очільника північноамериканської держави, який зумів би не лише пройти між Сциллою і Харибдою, але й заклав би основи для майбутньої ефективної трансформації, що надала б потужного поштовху для виходу США на передові позиції як глобального міжнародного актора.

Саме такою особистістю став **Авраам ЛІНКОЛЬН** (Abraham Lincoln) – 16-й президент США (1861 – 1865), один із найпопулярніших американських державників, перший президент від Республіканської партії, національний герой США. Саме він, як видатний державний і політичний діяч, у ході Громадянської війни Півночі та Півдня (1861 – 1865) зберіг і зміцнив єдність держави. Завдяки подоланню сецесії південних штатів, скасуванню рабства, впровадженню закону про вільний продаж земель, введенню стандартизації долара та державної монополії на друк грошей, проголошенню політики реконструкції Півдня А. Лінкольн заклав основи майбутньої могутності США.

* * *

Один із найвидатніших американських державників народився 12 лютого 1809 р. поблизу м. Ходженвілла в окрузі Гардін штату Кентуккі. Він походив із родини бідного фермера. Складні умови життя прищепили А. Лінкольну звичку багато працювати і вміння долати труднощі. У пошуках кращих земель наприкінці 1816 р. сім'я Лінкольна переїхала до штату Індіана, а 1830 р. – ще далі на захід, до штату Іллінойс. Допмагаючи батькам, А. Лінкольн працював лісорубом, мисливцем, поштмейстером, помічником окружного землеміра, агентом торговельної компанії. У нього не було часу на навчання та отримання освіти, але інтерес до читання книг, природна допитливість, кмітливість, енергія, діловитість, ініціативність, які завжди дуже цінувалися в Америці, допомогли йому реалізувати себе як особистість. Авторитет і популярність А. Лінкольна зросли також завдяки успішній участі 1832 р. в експедиції проти індіанського вождя Чорного Сокола. Під час походу А. Лінкольна обрали капітаном, але вибори до законодавчих зборів (палати представників) штату Іллінойс того ж року успіху йому не принесли – восьме місце з-поміж кандидатів.

А. Лінкольн мав романтичні стосунки, але офіційно не був заручений з Е. Рутледж, яка померла 22 серпня 1835 р. у віці 22 роки. 4 листопада 1842 р. А. Лінкольн одружився з М. Тодд (1818 – 1882), уродженкою штату Кентуккі. У подружжя народилося четверо синів: Роберт (1843 – 1926), Едвард (1846 – 1850), Ві-

льям (1850 – 1862), Томас (1853 – 1871). Старший син Роберт служив капітаном в армії генерала У. Гранта під час Громадянської війни, обіймав посади військового міністра (1881 – 1885) і посланника в Англії (1889 – 1893). Він був присутнім під час замахів на трьох президентів США – свого батька, Дж. Гарфілда та У. Мак-Кінлі.

А. Лінкольн був дуже високого зросту – 193 см, брав участь у спортивних змаганнях – найуспішніше виступав у боротьбі. Він користувався авторитетом і популярністю у людей, притягуючи їх, за словами одного із сучасників, своєю енергією та магнетизмом. А. Лінкольн самостійно вивчив право, захоплювався історією та літературою, проявляв неабиякий інтерес до механіки і математики. Зокрема, погодившись наприкінці 1833 р. на роботу землеміром, він упродовж шести тижнів посилено вивчав «Теорію і практику топографічної справи» Гібсона і «Курс геометрії, тригонометрії і топографії» Флінта. А. Лінкольн робив спроби самостійно робити різні прилади і навіть запатентував плавучий сухий док, але робота так і не була завершена. За свою звичку вчасно віддавати борги він отримав прізвисько «Чесний Ейб».

* * *

Політична кар'єра А. Лінкольна розпочалася 1834 р., коли він став депутатом палати представників штату Іллінойс від партії вігів. Саме там упродовж 1834 – 1842 років він здобув свій перший політичний досвід, зокрема на посаді голови комітету з фінансів. З того часу його глибоким переконанням став принцип безумовного пошанування конституції та законів країни як «політичної релігії». 1836 року після серйозної підготовки А. Лінкольн здав екзамени на адвоката, отримав ліцензію на юридичну практику, яку розпочав у м. Спрингфілд штату Іллінойс. Вона принесла йому не лише гонорари, успіхи, часом розчарування, а й популярність і позицію провідного юриста в штаті Іллінойс, давши можливість осилити наступну сходинку в політичній кар'єрі. Упродовж 23 років своєї роботи юристом А. Лінкольн узяв участь у розгляді 5 100 справ (без урахування незареєстрованих) і понад 400 разів виступав перед Верховним судом штату. Протягом 1847 – 1849 років А. Лінкольн був депутатом палати представників, а 1854 р. став членом новоствореної Республіканської партії, очоливши її партійний осередок в Іллінойсі. Тоді ж він нажив собі серйозних ворогів, виступаючи проти війни з Мексикою і проти поширення рабства на нові штати.

1856 р. А. Лінкольн спочатку програв С. Дугласу в боротьбі за місце сенатора від штату Іллінойс, а потім був кандидатом від республіканців на посаду віце-президента, але перемогу на виборах отримала Демократична партія. Однак А. Лінкольн мав правило, якого він завжди дотримувався і яке допомогло йому в майбутньому досягнути успіху: «Не можна здаватися не тільки після однієї, але й після ста поразок». 1858 року А. Лінкольн виголосив свою відому промову «Поділений дім», в якій причиною такого поділу в США назвав

рабство. Водночас він, щоправда, вважав, що його відміна – це справа окремих штатів, а втручання федеральної влади було б неконституційним. Незважаючи на таку суперечливість позиції А. Лінкольна, південні штати серйозно побоювалися подальшого піднесення його політичної кар'єри.

У травні 1860 р. на республіканському конвенті в Чикаго А. Лінкольн був обраний кандидатом на посаду президента від Республіканської партії.

* * *

Перебування на посаді глави держави розпочалося для А. Лінкольна після президентських виборів 6 листопада 1860 року, на яких він здобув перемогу, якій сприяв розкол Демократичної партії на дві фракції, кожна з яких висунула свого кандидата – сенатора С. Дугласа і віце-президента Дж. Брекенріджа. Ще одним конкурентом у боротьбі за президентське крісло був кандидат від консервативної Партії конституційного союзу Дж. Белл. За явки понад 80 % виборців А. Лінкольн отримав перемогу з перевагою майже в 0,5 млн голосів над С. Дугласом, ставши президентом меншості (сумарно три його конкуренти дістали більше голосів виборців), його також підтримали 180 виборщиків при 123-х проти. Водночас у дев'яти південних штатах прізвище А. Лінкольна було відсутнє у виборчих бюлетенях, і йому вдалося виграти там лише у двох округах з 996.

Рабовласники південних штатів розцінили перемогу А. Лінкольна як пряму загрозу своїм економічним й політичним позиціям і ще до його інавгурації (4 березня 1861 р.) оголосили сецесію: 11 штатів вийшли із Союзу, проголосили Конфедерацію штатів Америки, прийняли свою конституцію й обрали президентом колишнього сенатора від штату Міссісіпі Д. Девіса. Спочатку столицею Конфедерації стало м. Монтгомері (штат Алабама), а потім – Річмонд (штат Вірджинія). У складі Союзу залишилося 23 штати. Між південними і північними штатами розпочалася Громадянська війна, яка тривала з 12 березня 1861 до 9 квітня 1865 року.

На президентських виборах 8 листопада 1864 р. А. Лінкольн вдруге був обраний президентом США, перемігши з перевагою в 10 % (приблизно 400 тис. голосів виборців) генерала Дж. Макклеллана. Він отримав явну перевагу в усіх північних штатах, окрім Нью-Джерсі та Делавера. 4 березня 1865 року А. Лінкольн виступив зі своєю інавгураційною промовою, що містила заклик до тривалого мирного розвитку держави, а 9 квітня завершилася Громадянська війна і Конфедерація припинила своє існування. Однак А. Лінкольну не судилося реалізувати свою повоєнну програму: 14 квітня 1865 року на діючого президента США був учинений збройний замах у ложі театру Форда у

Миротворці. Картина Джорджа Хілі, березень 1865 року

Вашингтоні 26-річним актором і прихильником конфедератів Дж. Бутом. Зі словами «Sic semper tyrannis!» («Отак завжди з тиранами!») він вистрелив з пістолета і смертельно поранив А. Лінкольна, який наступного дня помер. Поховали А. Лінкольна в штаті Іллінойс на Окріджському цвинтарі м. Спрингфілда.

* * *

А. Лінкольн увійшов в історію як перший американський президент від заснованої 1854 року Республіканської партії та як один із найпопулярніших президентів США. Його успіхи ґрунтувалися на хорошому знанні та розумінні життя й особистісних рис простих американців, усвідомленні демократичних принципів державної єдності, людської свободи та вільної праці як наріжних каменів у фундаменті успішного розвитку

американського суспільства і держави. Відповідні принципи знайшли відображення в найвідоміших промов А. Лінкольна: Першій інавгураційній промові 4 березня 1861 року, Геттисберзькій промові 19 листопада 1863 року, Другій інавгураційній промові 4 березня 1865 року.

Першим фундаментальним досягненням А. Лінкольна як президента було збереження та зміцнення єдності США в результаті подолання сецесії південних штатів і перемоги Союзу в Громадянській війні 1861 – 1865 років. Новообраний на той час президент США зустрівся з найбільшим викликом, який загрожував самому існуванню устоїв американської державності та, незважаючи на нелегкі й, почасти, суперечливі рішення, зумів не лише здобути перемогу, але як президент-переможець окреслив основні завдання для зміцнення та розбудови єдиної федеративної держави після завершення Громадянської війни між Північчю та Півднем.

У ході Громадянської війни викристалізувалися та яскраво проявилися особистісні риси А. Лінкольна як державника. Він зміцнив виконавчу гілку влади і всю свою діяльність підпорядкував збереженню єдності США, надаючи цьому першорядне значення порівняно, наприклад, з питанням скасування рабства. Президент пройшов еволюційний шлях зростання як головнокомандуючий союзних військ. Усі його зусилля на цій посаді були спрямовані на безумовне досягнення перемоги і ліквідацію розколу в країні, розвиток і зміцнення демократії в державі. А. Лінкольн проявив глибоку повагу до американського народу, віддавши належне героїзму і самовідданості солдатів на полі бою і простих американців у тилу, що знайшло яскраве вираження в його виступі на відкритті військового національного цвинтаря в Геттисбергу (штат Пенсільванія) 19 листопада 1863 року. «Ми повинні урочисто постановити, що ці смерті не будуть марними і наша нація з Божою допомогою отримає нове джерело сво-

боди, і цей уряд з народу, створений народом і для народу, не вмере на землі», – сказав А. Лінкольн.

Другим важливим досягненням періоду президентства А. Лінкольна було скасування рабства на всій території США. У цьому питанні його позиція еволюціонувала від визнання переважаючого права окремих штатів у вирішенні питання скасування рабства та неконституційності втручання до цього процесу центральної федеральної влади до життєво важливої для майбутнього держави ідеї про повне і неухильне скасування системи рабовласництва. Безумовно, тут на А. Лінкольна особливий вплив справили дві обставини: по-перше, умови війни і потреба заручитися підтримкою нових союзників, якими мали стати звільнені раби; по-друге, загальні демократичні світоглядні позиції президента, які базувалися на принципах свободи та рівності. 22 вересня 1862 року була оприлюднена прокламація про звільнення рабів на території південних штатів, яка набрала чинності з 1 січня 1863 року. На цій основі 1864 року була прийнята тринадцята поправка до Конституції США про повну ліквідацію рабства на території всієї держави. Наприкінці війни у лавах війська Півночі налічувалося 180 тис. афроамериканців.

Третім вагомим здобутком А. Лінкольна як президента стало прийняття Закону про гомстеди (так званого Гомстед-акту) 20 травня 1862 року: набрав чинності 1 січня 1863 року. Він передбачав, що кожен громадянин США чи іммігрант старший 21 року, який не воював проти Півночі, міг отримати від уряду ділянку землі до 160 акрів (65 га) за 10 доларів реєстраційного збору з правом власності через п'ять років. Загалом було продано майже два мільйони гомстедів загальною площею майже 285 млн акрів (115 млн га). Такий продаж земель не лише посприяв майбутньому успіху Півночі в Громадянській війні, але й дуже позитивно позначився на перспективах капіталізації сільського господарства, направивши його розвиток фермерським шляхом.

До успіхів президентства А. Лінкольна слід віднести його здобутки в економічній і фінансовій сферах та окреслення перспектив посилення могутності США. Так, за часів його правління проклали трансконтинентальну залізницю до Тихого океану, що в господарському плані стала важливим інфраструктурним елементом, який об'єднав американський Схід і Захід. Для боротьби з фальшивомонетниками і підробками доларів була створена спеціальна Секретна служба США. Саме А. Лінкольн уперше ввів єдиний долар і державну монополію на друк грошей. Він запровадив також нову банківську систему. Окреслена в Другій інавгураційній промові програма розвитку США після завершення Громадянської війни фактично була спрямована на тривалий мирний поступ, що в історич-

THE LINCOLN FAMILY.

ній перспективі привело не лише до економічного оздоровлення і зміцнення держави, а й перетворення її на провідну світову силу.

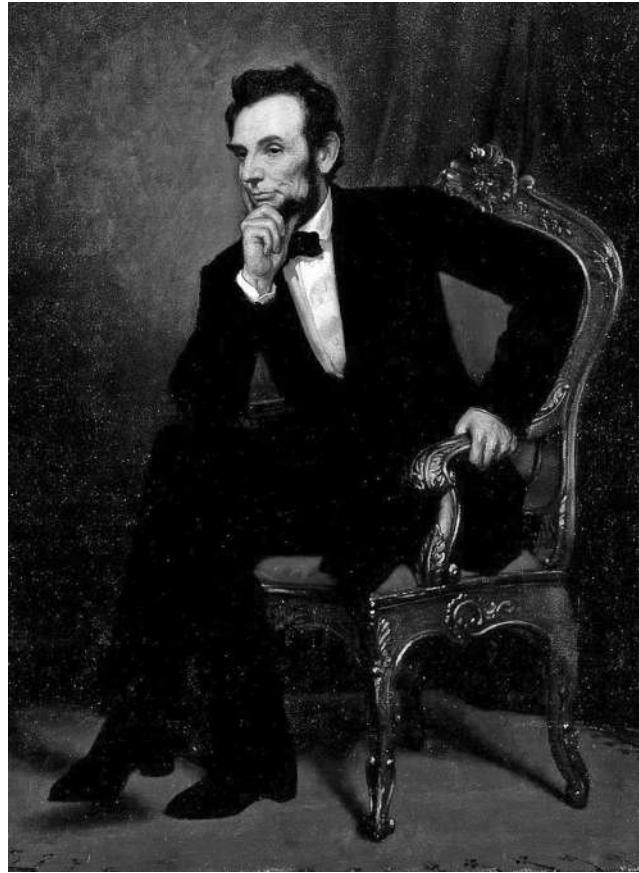
Врешті треба відзначити загалом успішну для єдності США зовнішньополітичну діяльність адміністрації президента А. Лінкольна. Найбільшою загрозою для США була можлива війна з Великою Британією. Однак він зумів заручитися підтримкою Росії, яка протягом 1863 – 1864 років направила свої військові кораблі до берегів США (Сан-Франциско і Нью-Йорк), що знівелювало англійську військову ініціативу і дозволило А. Лінкольному уникнути дуже невигідної сутички з флотом та армією «володарки морів».

А. Лінкольн отримав визнання за успішну внутрішню політику в умовах складної Громадянської війни 1861 – 1865 років, яка практично хронологічно збіглася з двома термінами (другий – незавершений) його президентства. А. Лінкольн зумів зберегти і зміцнити державну єдність США. Він не боявся залучати своїх політичних супротивників до уряду: після президентських виборів 1860 року посаду держсекретаря США отримав В. С'юард, міністра юстиції – Е. Бейтс, міністра фінансів – С. Чейз. «Я перемагаю своїх ворогів тим, що перетворюю їх на друзів», – говорив А. Лінкольн.

Водночас А. Лінкольна критикували за певну лояльність до своїх конкурентів у політичній боротьбі та до противників у військовому протистоянні. Така недооцінка мала для А. Лінкольна трагічні наслідки: убитий він був за відсутності президентського охоронця в державній ложі театру. Окрім того, незважаючи на всю силу характеру, вміння вдумливо і рішуче приймати доленосні для держави та народу рішення, А. Лінкольн часом зволікав при здійсненні конкретних управлінських кроків і навіть відзначався проявами меланхолії. «Жодна риса характеру містера Лінкольна не була настільки очевидною, як його таємнича і глибока меланхолія», – писав Г. Уїтні. А. Лінкольн зволікав з рішучими діями проти сепаратистських південних штатів, що призвело не лише до загострення конфлікту між Півднем і Північчю, але й до тривалої за часом Громадянської війни. Важким випробовуванням для президента стали воєнні поразки Півночі, які разом з важким соціально-економічним становищем викликали велике невдоволення в суспільстві. Внаслідок затягування з повною та остаточною ліквідацією рабства А. Лінкольн встиг лише розпочати процес цілковитого зрівняння в правах афроамериканців і білих.

* * *

Найвищою оцінкою А. Лінкольна, що визнається всією світовою громадськістю, є, насамперед, його належність до когорти чотирьох президентів, які визначили історичний розвиток США: соратниками А. Лінкольна стали Дж. Вашингтон, Т. Джефферсон і Ф. Рузвельт. Пам'ятники на честь А. Лінкольна споруджені у багатьох країнах світу, його іменем названі вулиці, проспекти, бульвари. А. Лінкольна, який не отримав

класичної освіти, також по праву вважають одним із найінтелектуальніших президентів США. Проголошені ним і реалізовані на практиці ідеї свободи та рівноправ'я зберігають своє значення й гуманістичну цінність і в умовах сьогодення.

Сергій Троян,
*професор кафедри міжнародних відносин,
інформації та регіональних студій Національного
авіаційного університету, доктор історичних наук*

Список використаних джерел:

1. Авраам Лінкольн (2009) // *Інавгураційні промови Президентів США*. Харків: Фоліо. 336 с.
2. Берри, С. (2016). *Миф Лінкольна*. Москва: Эксмо. 544 с.
3. Иванов, Р. Ф. (2004). *Авраам Линкольн и Гражданская война в США*. Москва: Эксмо. 448 с.
4. Олейников, Д. И. (2016). *Авраам Линкольн*. Москва: Молодая гвардия. 415 с.
5. Рижков, М. (2012). Лінкольн Авраам // Ю. Левенець (Ред.) *Політична енциклопедія*. Київ: Парламентське видавництво. С. 406 – 407.
6. Сэндберг, К. (2003). *Линкольн*. Москва: Терра-Книжный клуб. 616 с.
7. Синкотта, Г. (Ред.) (2007). *Історія Сполучених Штатів. Нарис*. Київ: Діалог інтернешнл; Інформаційне агентство Сполучених Штатів. 406 с.
8. Троян С.С. (2018). Авраам Лінкольн // Хома Н.М. (Ред.). *Американський президенціалізм: інститут глави держави США у персоналіях від зародження до сьогодення. Біографічна енциклопедія*. Львів: Новий Світ-2000. С. 127 – 132.
9. Brian Lamb, Susan Swain (2008). *Abraham Lincoln: Great American Historians on Our Sixteenth President*. Public Affairs. 400 p.
10. Ronald C. White (2009). *A. Lincoln: A Biography*. Random House, Inc. 816 p.

Акілле Ратті (у центрі): 1922 року обраний Папою Римським під ім'ям Пій XI

Summary

The research reveals the origin of the genus Yana Tokarzhevsky-Karashevich, established family estates. It was found out that he first acquired education at the First Zhytomyr Gymnasium, later he studied philosophy, economics and political science at the universities of Friborg, Vienna, Munich, and Toulouse. After graduation he was engaged in the management of estates. In 1914-1918, he headed the Grushetsky parish committee for assistance to military families, was the chief controller of the Podilsky Zemsky Committee for assistance to the wounded, participated in various organizations of the Red Cross, elected a member of the Podilsky provincial and Ushyk district zemstvos. He worked in positions in the Ministry of Foreign Affairs both during the Hetmanate's day, during the period of the Directory of the Ukrainian People's Republic and in the exile. It was seen that J. Tokarzhevsky, with the help of diplomatic work, defended the position of Ukrainians in the representations of Austria, Hungary, Turkey, Vatican, Poland. The diplomat solved the problems of the Catholic Church in Ukraine, the autocephaly of the UOC, took the position of "deviation from Russia". He was honored with the personal reception of Pope Benedict XV, which highlighted the difficult situation of Ukrainians. After retirement, the figure with his family moved to France, and began to actively engage in social and scientific activities. He was the editor of journalistic journalism, the general secretary of the French Society of Ukrainian Studies, the chairman of the scientific council of the International Heraldry Institute, the head of the Ukrainian association of fascism "The Way of the Future", the secretary of the monthly of the Maltese Order, the head of the Roman department and the deputy chairman of the international alliance of foreign refugees, the head of the Ukrainian delegation of the Anti-Bolshevik Bloc peoples in the UK, publicist.

Key words: Y. Tokarzhevsky-Karashevich, v. Chabanivka, Podillya, diplomat, Ministry of Foreign Affairs.

Чимало визначних постатей вітчизняної дипломатії часів Української революції 1917 – 1921 років радянська історіографія ретельно замовчувала. Лише сьогодні вони стають відомі широкому загалу, завдяки чому можна оцінити плідну діяльність і внесок дипломатів до розбудови української державності.

Одним із таких діячів є Ян-Стефан-Мар'ян Токаржевський-Карашевич – громадський і політичний діяч, дипломат, історик, геральдист, князь, який народився 24 червня 1885 р. в селі Чабанівка Ушицького повіту на Поділлі (нині село Кам'янець-Подільського району Хмельницької області) в сім'ї князя Стефана (de Tokary) і княгині Лаури (з Янішевських) [1]. Він походив з давньої литовсько-української родини, пов'язаної з Радзивілами. Спочатку Токаржевські були православними. Пізніше вони, як і більшість української шляхти, були полонізовані та стали католиками – тоді до їхнього початкового прізвища «Токаревські» додалася літера «ж». Сім'я Токаржевських належала до знаних землевласників, які мали у своєму володінні близько 17 000 акрів землі в Подільській губернії.

У чині колезького асесора (цивільний чин Російської імперії: до 1884 р. відповідав військовому чину майора) Кипріян Стефанович Токаржевський-Карашевич 1856 р. купив маєток у с. Лисківцях та Кривчанах Ушицького повіту в графині Каміли Матеушівни Іжицької за 60 тис. карбованців сріблом. Також 1873 р. купив садибу в м. Кам'янці-Подільському, що у першій половині XIX ст. належала титулярному раднику Павлу Соболевському, який збудував у ній новий кам'яний одноповерховий будинок. Проте 1875 р. Токаржевський-Карашевич продає садибу Ідалії Ролле, дружині доктора медицини Юзефа Ролле. Після смерті батька маєток у селах Лисківці та Кривчани дістався Стефану (батьку Я. Токаржевського-Карашевича) в розмірі 1 342 дес. 948 саж. (десятина – 1,09 га, сажень – 4,5 м²).

Мати Я. Токаржевського-Карашевича – Лаура-Марія-Ванда Янішевська походила з роду поміщиків, дворян Іжицьких. Вона народилася в сім'ї Евеліни Іжицької (доньки поміщика, голови Ушицького межового

суду, Ушицького повітового предводителя дворянства Матеуша Вікторовича Іжицького) та колезького секретаря (цивільний чин в Російській імперії, що відповідав чинам у піхоті – капітан-поручнику, штабс-капітану) Болеслава Фадейовича Янішевського. 1879 р. Лаура отримала у спадок маєток у с. Чабанівка та присілку Раколупці.

Одружившись, Стефан та Лаура проживали в Чабанівському маєтку. В ньому нараховувалось 1 107 дес. 348 саж. землі. Із плану складеного 1874 р. землеміром Дмухівським у маєтку Токаржевських-Карашевичів із загальної площі під будівлями, дворами і садибами було 39 дес. 1 482 саж, землі орної – 569 дес. 2 286 саж., під сінокосом – 7 дес. 896 саж., під лісом – 244 дес. 1 529 саж., під чагарниками – 11 дес. 1 320 саж., під виноградниками – 1 дес. 694 саж., не придатної для використання – 232 дес. 1 741 саж. Маєток оцінювався у 80 тис. карбованців сріблом.

У дворян Лаури та Стефана 1875 р. в с. Чабанівка народилася донька Олена-Марія-Ядвіга. А через десятиліття – Ян. Його охрестив у Сокілецькому римокатолицькому приходському костелі ксьондз Рафаїл. Хрещеними батьками були дворянин поміщик Людомир Зграновський із вдовою Евеліною Янішевською, присутні поміщик Мечислав Іжицький з Камілою – дружиною Людомира Зграновського, Фелікс Карашевич і Габрієла Граб'яно.

Зростав Я. Токаржевський-Карашевич у Чабанівському маєтку батьків. Маючи фінансові ресурси, вони намагались дати сину гарну освіту. Наприкінці XIX ст. він подався навчатися до Першої Житомирської гімназії – елітної школи для здобуття середньоосвітнього курсу. Закінчивши 13 червня 1906 р. заклад та отримавши високі знання, Я. Токаржевський-Карашевич на чотири роки полишає Україну для вивчення філософії, економіки і політичних наук в університетах Фрібурга, Відня, Мюнхена і Тулузи. Закінчив студії 1910 р., отримавши ступінь доктора філософії та політичних наук.

Після закінчення навчання, через раптову смерть батька, він повернувся до рідного села, де займався управлінням маєтками в Лисківцях та Чабанівці. Під час Першої світової війни не залишався осторонь її жахливих наслідків, спочатку очоливши Грушецький волосний комітет (Ушицького повіту) допомоги сім'ям військових, а згодом ставши головним контролером Подільського земського комітету допомоги пораненим. У його підпорядкуванні було 63 госпіталі. Діяльність Я. Токаржевського-Карашевича також була спрямована на надання допомоги населенню через участь у різних організаціях Товариства Червоного Хреста.

Восени 1917 р. відбулись вибори до органів самоврядування, на яких він був обраний членом Подільського губернського та Ушицького повітового земств.

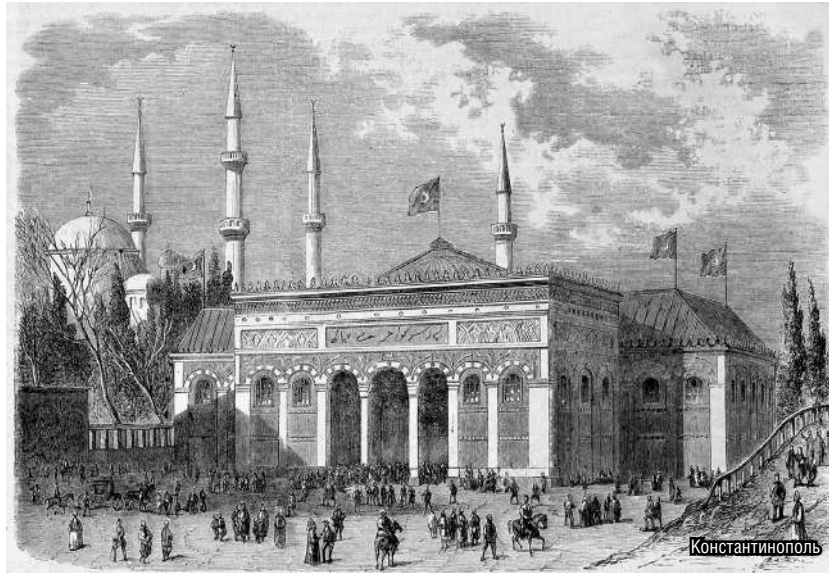
У зв'язку з погіршенням здоров'я Д. Дорошенко й В. Липинський переконали його перейти на роботу до міністерства закордонних справ, переїхавши в подальшому до Відня як радник посла [2, с. 185]. Уже 11 червня 1918 р. гетьман П. Скоропадський затвердив постанову про призначення його радником українського посольства у Відні. З цього часу розпочався плідний дипломатичний період у житті діяча: 2 серпня 1919 р. він прибуває

до Константинополя й працює як радник О. Лотоцького (однією з причин згоджуватись на переїзд до Константинополя й прийняти пропозицію О. Лотоцького була симпатія до його доньки – Оксани); 25 березня 1920 р. після від'їзду О. Лотоцького займав посаду тимчасово виконуючого обов'язки міністра закордонних справ УНР, а 3 квітня 1920 р. до 11 грудня 1921 р. – надзвичайного посла, радника посольства УНР у Туреччині, уповноваженого міністра-керуючого посольством УНР у Туреччині (причиною було ускладнення ситуації в Україні, спілкуванні з урядом, фінансовим становищем – щоб вижити, потрібно було різко скоротити витрати, тому О. Лотоцький вирішує йти у відставку, залишивши в посольстві Токаржевського і ще одного співробітника); у січні 1922 року через договір про дружбу і братерство між УРСР і Турецькою республікою як посол залишив країну, що не визнавала УНР. Після Константинополя його відкликали до м. Тарнова (Польща) як заступника, а з 12 січня 1922 р. – віце-міністра закордонних справ, з 12 лютого – міністра і з серпня 1923 р. – керуючого Міністерством закордонних справ УНР в екзилі. На посаді залишався до 3 вересня 1924 р., коли, за його словами, «...подався до демісії і виїхав з Тарнова через Прагу до Франції. З того часу ніколи жодної урядової посади не займав».

Під час дипломатичної служби відзначався активною діяльністю. У Відні допомагав місії у вирішенні питання ратифікації Брестського миру, обміну ратифікаційними грамотами від імені Української Держави з країнами, що підписали Брестський мирний договір, залученні Східної Галичини та Буковини до єдиного коронного краю, вирішенні проблеми Холмщини. Також надавав допомогу для подальшого переїзду дипломатичної місії О. Лотоцького з 14 лютого до кінця березня, де вона чекала на гроші (15 березня австрійський уряд наклав арешт на всі державні українські фонди) та французькі візи.

Ян Токаржевський-Карашевич

За дорученням уряду Я. Токаржевський вирішував справу підтримки католицької церкви в Україні. 25 квітня 1918 р. папа Бенедикт XV призначив свого бібліотекаря й історика Акілле Ратті апостольським візитатором для Польщі й усіх країн колишньої Російської імперії. Йому було доручено займатися, передусім, Латинської церквою, але також він допомагав східним католицьким церквам розвиватися, щоб вони могли бути посередниками церковної єдності між католиками й православними. У вересні 1918 р., проконсультувавшись з луцьким і кам'янецьким латинськими єпископами в Україні та українським міністерством закордонних справ, Я. Токаржевський звернувся до віденської апостольської нунціатури в справі католицької церкви в Україні. Віденський нунцій порадив йому звернутися радше до новопризначеного візитатора – Акілле Ратті. Тоді дипломат написав перший лист до візитатора 14 вересня 1918 р., звертаючись «не як офіційний представник моєї країни, але як добрий католик». Він писав, що Україна хоче розірвати всі зв'язки з Росією й тому потребує допомоги вищої церковної влади, аби відновити католицькі структури, які були придушені російською владою. Я. Токаржевський-Карашевич зауважив, що «на жаль, Українська Держава ще не визнана Святою Столицею»: мабуть, на його думку, «через попередні революційні уряди». Також він просив поради, як можна було б увійти до офіційних відносин з Ватиканом і просив Ратті стати її речником. Коли Ратті повернувся до Варшави й побачив цей лист, відписав: «...цілим моїм серцем хочу прислужувати моїм друзям, щоб бути вашим промовцем у Святому Престолі». Він порадив, щоб Україна офіційно звернулася до Ватикану, і коли б уряд його запросив, він сам готовий приїхати до України, щоб провести апостольську візитацію, тобто відвідати католицькі церкви – як перший крок на дорозі до еventуальних дипломатичних зв'язків Ватикану з Україною. Через тиждень Ратті написав до свого настоятеля кардинала Гаспарі, папського секретеря стану, віддаючи подяку Богові та людям доброї волі (тобто Токаржевському-Карашевичу). Але до України Ратті так і не приїхав [3]. У черговому листі до Ратті дипломат вказував на зміну

влади (від Гетьманату до Директорії), що Директорія вирішила послати делегацію до Ватикану, і тому задля посади Ратті як візитатора всіх колишніх російських країн просив у нього рекомендаційного листа для графа Тишкевича, щоб останнього могли представити кардиналам Римської курії. У цьому листі автор висловлював надію «на європеїзацію України». З квітня 1919 р. дипломат перестає на якийсь час займатися цією справою, бо Ватикан приймав надзвичайну українську місію. Я. Токаржевський-Карашевич увесь липень 1919 р. провів у Римі. 24 липня священник К. Королевський представив князя кардиналу Маріні, керівникові ватиканської конгрегації, відповідальної за східні церкви. У розмові з Маріні Я. Токаржевський просив інтервенції Ва-

тикану за переслідуваного польською військовою владою митрополита А. Шептицького. Також дипломат вказував, що митрополит «не лишень національний наш герой, але теж пропагатор нашої віри й дуже відданий захисник католицької церкви». Ватиканські урядовці були задоволені дипломатичними вміннями Я. Токаржевського, а папа Бенедикт XV прийняв його у приватній аудієнції, яка тривала майже годину. 13 лютого папа призначив італійського місіонера отця Джованні Дженоккі апостольським візитатором України. На це призначення Я. Токаржевський-Карашевич написав останнього листа до Ватикану із Константинополя – цього разу до голови Східної конгрегації. Від імені українського уряду та взагалі від усіх українців князь висловив задоволення за цей важливий крок призначення Дженоккі. Нарешті пропоноване дипломатом ще з 1918 р. здійснилося. Завдяки цим заходам папа Бенедикт XV виявив не тільки визнання права України на суверенність, але й виділив у лютому 1920 р. для неї 100 000 лір готівкою та ліками. Крім цього, «Конгрегація для Східної Церкви» при Ватикані передала українській місії 50 000 лір «на служби духовенству» [4].

Паралельно займався визнанням Вселенським Патріархом канонічності автокефалії УПЦ. Формальною перепорою для початку роботи в церковній справі було зволікання Туреччини з посольським визнанням. Ще 15 січня 1919 р. було подано прохання до Патріархату про визнання автокефалії УПЦ відповідно закону УНР від 1 січня 1919 р. [5, с. 76]. Токаржевський з цього приводу вказував: «...від того, чи Англія дає Греції гроші, чи ні; чи турки б'ють греків, чи греки б'ють турків. Цей погляд склався ...після численних спроб говорити з тутешніми ієрархами лише про справи віри, відділяючи їх від політики. Патріарха, мабуть, не виберуть, доки греко-турецька війна не скінчиться. Митрополити і єпископи, константиністи і венізелісти сваряться з сепаратистами (туркофілами) і лише це займає Св. Синод. Стосовно української Церкви в патріархії гадають, що Україна знаходиться відносно до Царгородського патріарха як Сербія до Московського, що значить: згоду на автокефалію повинен дати нам Московський. Грецькі

ієрархи бояться втратити в майбутньому російську допомогу і тому складають все на канони та відсутність Патріарха, а в дійсності все те є лише політика і матеріалізм» [4]. І далі: «Сербія солідно заплатила. Кажуть про кілька мільйонів динарів, і це може бути правда. Патріарх поставив себе в ролі пасивної – зареєстрував факт відділення Сербії та вибору патріарха – і кінець» [4].

Під час перебування в Константинополі Я. Токаржевський займався підготовкою консульської конвенції та намагався започаткувати українсько-турецький товарообмін як ґрунт для майбутніх економічних взаємин; організацією вивезення українських полонених – переважно галичан і буковинців; в межах консульських функцій питанням Чорноморського флоту; направленням уповноважених осіб до Малої Азії для реєстрації та оборони інтересів українських громадян; справою заарештованих пароплавів «Королева Ольга», комерційного пароплава товариства «РОПІТ»; справою врегулювання відносин валюти і початку торговельних відносин; змушений був займатися ще й питанням розслідування та подолання наслідків нападу невідомих на посольство УНР 8 листопада 1919 р.; підтримував справу української кооперації в Царгороді, контактував з призначеними представниками Об'єднання центральних українських кооперативних спілок за кордоном (ОЦУКС) Філіповичем і Трухлим, вказував на їхні байдужість, зв'язки з росіянами, антинаціональний характер, ворожість до українського уряду [4].

На початку січня 1922 р. у Каннах відбулося засідання Ради Послів, скликане для остаточного узгодження східної політики союзників. Вже 14 січня в міністерстві закордонних справ відбулася нарада, на якій «з метою приготування внесків, що стосуються участі Польщі в міжнародній акції економічної відбудови Росії, а також взаємних економічних стосунків Польщі і Росії, відповідно до рекомендації Ради Міністрів від 12 січня 1922 р.» ухвалили рішення про створення міжміністерської комісії. Утворена у Варшаві комісія одним з головних завдань мала дослідження українського ринку та можливості його експлуатування поляками. Знаючи про ці заходи польського уряду, міністр закордонних справ УНР Я. Токаржевський-Карашевич дав вказівку дипломатичній місії УНР у Варшаві ввійти у контакт з представниками польського МЗС, заангажованими в цій справі, і надавати їм якнайбільше вичерпної інформації та матеріалів про Україну, оскільки, за отриманими ним відомостями, не всі з урядовців мали хоча б якесь уявлення про справжню ситуацію в останній [4].

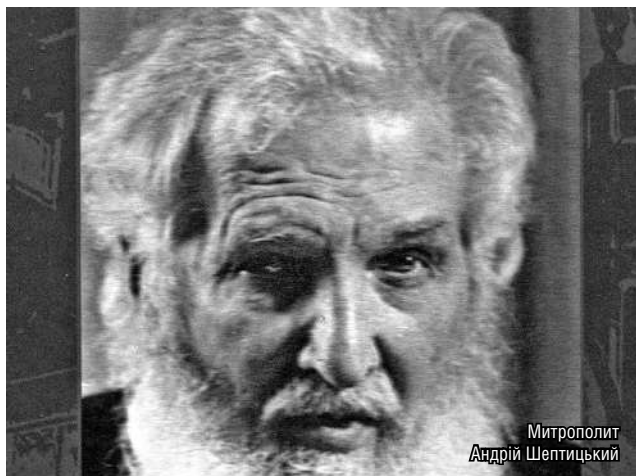
Ще однією реалізованою ідеєю було створення інституту почесних консулів, щоб засвідчити українську присутність в європейських країнах та забезпечити можливість міру опіки українським громадянам, які опинилися в різний спосіб за кордоном і потребували допомоги держави, ще ініційовану на нараді послів і голів дипломатичних місій УНР у Відні 18 – 20 серпня 1920 р. Нормативне обґрунтування такої ініціативи містила інструкція почесного консула, розроблена консульським відділом департаменту чужоземних справ МЗС УНР 18 травня 1923 р. Серед категорій консульських працівників

Я. Токаржевський-Карашевич виокремлював: генеральний консул і дипломатичний агент, генеральний консул, консул I рангу, консул II або віце-консул, консульський агент, консульський учень I рангу, консульський учень II рангу [6, с. 48 – 49].

Завдяки Токаржевському 23 листопада 1921 р. були підписані протоколи про наміри союзних міждержавних угод з Грузією, 28 листопада – з Азейбарджаном. Союзники мали надавати «взаємну допомогу дипломатичним і політичним шляхом у справі захисту політичної незалежності», об'єднати зусилля «у спільній боротьбі проти РСФРР з метою звільнення від окупації», а у разі втручання у боротьбу на боці Москви третьої сторони УНР, Грузія, Азербайджан і Північний Кавказ мали «діяти проти неї спільно». Я. Токаржевський-Карашевич 12 лютого 1922 р. переслав керуючому посольством справ у Царгороді копію інструкції голови дипломатичної місії в Парижі у справі організації Чорноморського союзу, а також копії апробованих урядом УНР проєктів трьох союзних договорів, які були укладені 26 липня в Царгороді між представником УНР, Грузії, Азейбаржану й Північного Кавказу. Він також курував співпрацю в прометейському русі та в Антибільшовицькому блоці народів. С. Петлюра подякував йому: «...одному з тих наших державних діячів, що давно вже змагались надати зносинам нашої держави з державами Кавказу сталий і дружний контакт. Ще на посаді посла в Царгороді Ви започаткували переговори з представниками Кавказьких республік. В міру сил своїх, уже на посаді керуючого Міністерством Закордонних справ, Ви підтримували

Портрет Акілле Ратті 1888 року

Митрополит
Андрій Шептицький

доцільність союзу з цими республіками. Опинившись в Парижі, Ви з доручення мого та Уряду знову взяли активну участь у підготовчій праці, що закінчилась, нарешті, формальним підписанням умови з нашими співниками».

8 серпня 1923 р. Я. Токаржевський видав інструктивний лист до всіх підлеглих послів з пропозицією розвінчувати незаконну діяльність більшовицького уряду в Україні, в якому закликав країни Європи не входити в контакти з СРСР. За його пропозицією послі мали сформулювати до відповідного уряду, при якому вони були акредитовані, ноту протесту, а навзворот надсилати копії цих нот. Дипломат вказував: «Українська нація, свідомо своєї окремішності, інтересів і сили, ніколи не погодиться на ті всі спроби приборкати її остаточно під російське ярмо. І прийде той час, коли вже ані терор окупантських військ, ані штучні постанови посланих з Москви управителів не зможуть втримати Україну в большевицьких руках» [4].

Гетьман
Павло Скоропадський

Перебуваючи на дипломатичній службі, Я. Токаржевський влаштував особисте життя. Випадкове знайомство, тривале листування, співпраця в Константинополі призвели до одруження з донькою О. Лотоцького – Оксаною, яке відбулось 9 травня 1922 р. Після відставки діяч із сім'єю переїхав до Франції в Париж. Із цього часу розпочав активно займатися громадською та науковою діяльністю. Насамперед намагався принести користь українській визвольній справі. Був Генеральним секретарем французького товариства українознавства, редактором бюлетеню «Франція – Україна», сприяв публікаціям у «Petit Parisien» правдивої інформації про голодомор 1932 – 1933 років в Україні.

Вільне володіння мовами давало можливість Я. Токаржевському розповсюджувати знання про Україну в європейських колах. 30 липня 1930 р. до нього звернувся з офіційним листом представник Українського пластового відділу ім. С. Петлюри у Парижі І. Попович й просив допомогти з перекладом французькою пластового гімну.

З часу заснування журналу «Тризуб» Я. Токаржевський був його співробітником. Виступав з численними лекціями – переважно на історичні теми. Серед документів збереглося офіційне запрошення, підписане генералом О. Удовиченком, виступити 5 березня 1932 р. в комбатантському товаристві колишніх військових армії УНР у Франції з рефератом про гетьмана І. Мазепу. Слід зазначити, що саме за паризького періоду життя, крім громадської діяльності, чимало часу було присвячено дослідженням, нагромадженню історичних і геральдичних матеріалів. Найвагомішими публікаціями були «Діарій Гетьмана Пилипа Орлика» та «Походження і герб гетьмана Мазепи». Як дипломат та історик мав неабиякий авторитет у міжнародних наукових колах. Був членом комітету «Франція – Схід», членом дирекції та головою ради міжнародного геральдичного інституту. Проте, передусім, захищав українську справу. 1935 р. за ініціативи Я. Токаржевського-Карашевича у Парижі було створене товариство фашизмознавства «Шлях майбутнього».

Опанувавши італійську мову, він почав писати статті до різних італійських часописів. Читав лекції про Україну і пропагував українську справу. Був секретарем редакції місячника та почесним лицарем Мальтійського ордену.

Я. Токаржевський здійснював пошуки історичних документів у римських, падуанських та інших архівах й бібліотеках. Накопичені матеріали стали підґрунтям для багатьох його науково-популярних студій. Після утворення в Німеччині Інституту родознавства та знаменознавства його управа звернулася до відомого геральдиста та генеалога з проханням вступити до числа його членів. Важкі умови повоєнного життя змусили його звернутись до Д. Дорошенка з проханням допомогти емігрувати до США. Намагаючись якось сприяти цій справі, Д. Дорошенко писав М. Чубатому: «Я ціную таких людей як Токаржевський, котрі стали по наших боцях й лишилися нам вірні, хоч він як поляк міг би зробити собі добру кар'єру в Польщі. У нас він має лиш біду, злидні, жадних перспектив, а проте вірно тримається

нас... Варто не дати загинути цим культурним людям». 1947 р., коли Д. Дорошенко клопотав за діяча, практично неможливо було здійснити цей задум.

У серпні 1948 р. подружжя Токаржевських переїхало до Великої Британії. В останні роки життя у Лондоні діяч присвятив себе проблемам визволення народів, поневолених Москвою – зокрема українського. Визначного дипломата обрали членом Центрального комітету антибільшовицького блоку народів і головою делегації АБН Великої Британії. Я. Токаржевський був одним із перших громадських діячів та науковців, хто почав активно працювати в заснованому журналі «Визвольний шлях». Часопис репрезентував ОУН та значну частину гетьманців. За спогадами, Я. Токаржевський жив скромно, навіть бідно.

1 січня 1950 р. померла дружина. Діяч «не опустил руки», продовжував вирішувати українські питання. О. Білик (на той час голова студентської громади в Мадриді, який прибув на конгрес Товариства українських студентів-католиків «Обнова» в Мюнхені у січні 1951 р.) так згадував про Я. Токаржевського-Карашевича:

«...Токаржевський-Карашевич був чи не найздібнішим політиком у уряді гетьмана Павла Скоропадського. Був він високий на зріст, сухорлявий, зі західноєвропейськими манерами поведінки. Вільно володів дванадцятьма мовами, в тому числі арабською і турецькою. І був великим українським патріотом-самостійником...».

Відійшов у вічність Я. Токаржевський-Карашевич 18 листопада 1954 р. 27 листопада на цвинтарі «Gunnersbury» в Лондоні зібралось багато людей, щоб попрощатися з великим українським патріотом і чудовою людиною. Прийшов вклонитись і гетьманич Д. Скоропадський. Дипломата чекав ще один – останній шлях. 7 липня 1978 р. Я. Токаржевський-Карашевич був перепохований на українському пантеоні в Бавнд-Бруку (Нью-Джерсі) серед видатних представників українства. Як влучно написано в його некролозі: «Він серед сучасників блисків маєстатичною величчю».

Отже, подолання Я. Токаржевський-Карашевич долучився до національного будівництва в першій третині ХХ ст. Його дипломатичну висококваліфікованість та професійність підтверджує праця на посадах у міністерстві закордонних справ як за доби Гетьманату П. Скоропадського, так і в період Директорії УНР та в екзилі. Я. Токаржевський за допомогою дипломатичної роботи обстоював позиції та проблеми українства у представництвах Австрії, Угорщини, Туреччини, Ватикану, Польщі. Видатний дипломат вирішував проблеми католицької церкви в Україні, автокефалії УПЦ, займав позицію «відхилення від Росії». Він був удостоєний особистого прийому папи Бенедикта XV, на якому висвітлив важке становище українців. Підсумовуючи, варто відзначити, що відданий патріот обстоював ідею української державності й після відставки, перебуваючи в еміграції, та завдяки своїм умінням й навичкам працював до кінця життя на благо України.

Віталій Галатир,

кандидат історичних наук, доцент,

головний науковий співробітник відділу інформаційних технологій Державного архіву Хмельницької області

Список використаних джерел:

1. Державний архів Хмельницької області (далі – Держархів Хмельницької області), ф. 230, оп. 1, спр. 6604, арк. 459., Там само, ф. 3, оп. 1, спр. 2004, арк. 1 – 2.
2. Курас Г. Дипломат, історик, патріот (Іван Токаржевський-Карашевич) / Г. Курас // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип. 9: Матеріали Другої міжнародної наукової конференції «Українська діаспора: проблеми дослідження» / Національний університет «Острозька академія», Українське історичне товариство, Світова наукова рада при СКУ, Українська американська асоціація університетських професорів. Відп. редактори: І. Пасічник, Л. Винар, ред. А. Атаманенко. – Острог: РВВ Національного університету «Острозька академія», 2007. – С. 184 – 190.
3. Маквей А. Свята Столиця й Україна. Дипломатичне посередництво Князя Токаржевського-Карашевича / А. Маквей // Поступ. – 2008. – С. 7, 12, 14.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 1072, оп. 2, спр. 33, арк. 20 – 20 зв.; Євсєєва Т. Традиції екуменізму в політиці міністерства ісповідань уряду Директорії УНР 1919 - 1921 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://www.history.org.ua/JournALL/pro/5/2.pdf>. – Назва з екрану; ЦДАВО України, ф. 1072, оп. 2, спр. 116, арк. 4 – 4 зв.; Євсєєва Т. Традиції екуменізму в політиці міністерства ісповідань уряду Директорії УНР 1919 - 1921 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://www.history.org.ua/JournALL/pro/5/2.pdf>. – Назва з екрану; ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 126, арк. 63 – 64; оп. 2, спр. 529, арк. 13, 31-35; ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 61, арк. 16; Бетлій О. Українське питання у польсько-чехословацьких переговорах напередодні конференції в Генуї 1922 р. / О. Бетлій // Наукові записки НаУКМА. – Спеціальний випуск. – Т. 20, Ч. I, Київ 2002. – С. 202 – 207; ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 83, арк. 41 – 41 зв.
5. Трембіцький В. Зносини Української Держави 1918 – 1922 рр. з Царгородським патріархом / В. Трембіцький // Богословія. – Рим, 1965. – Т. 29. – С. 63 – 88.
6. Матяш І. Українська консульська служба 1917 – 1923 рр. як державний інститут: становлення, функціонування, персоналії [Текст] / Ірина Борисівна Матяш. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. – С. 48 – 49.

Грузинська Демократична Республіка й УСРР – кроки співпраці на початку 20-х років минулого сторіччя

Summary

The negotiations process between the Government of Democratic Georgia and Government of Soviet Ukraine at the beginning of 1920's was exposed. The intentions of the government to conclude a repatriational agreement at first, and later a political agreement. That the Soviet Ukraine considered a repatriation agreement as a modest coin in political agreements with Georgia was noted. The content of the agreement signed on January 31, 1921 between the Soviet Ukraine and Georgia was elucidated. The reasons why Soviet Ukraine did not ratify the concluded agreement was found out.

Keywords: agreement, ministry of foreign affairs, negotiations, ambassador, contract, government.

В політиці демократичної Грузії щодо радянських республік на початку 1920-х років окреме місце обійняла УСРР. Особливий інтерес до неї обумовили грузинські інтереси в Чорноморському регіоні. Окрім цього Грузія потребувала української сільськогосподарської продукції, промислової сировини, а тому була зацікавлена в розвитку торгівлі з УСРР. Передумовою позитивного результату двосторонніх політичних переговорів, очевидно, мав стати історичний досвід грузинсько-українських відносин.

26 листопада 1920 р. український раднарком запропонував уряду Грузинської Демократичної Республіки (далі: ГДР – *авт.*) розпочати переговори про укладення політичного й економічного договорів [1]. Грузинський уряд уже 30 листопада погодився встановити з УСРР офіційні відносини. Третього грудня того ж року голова українського раднаркому і нарком закордонних справ Х. Раковський повідомив грузинське МЗС про готовність розпочати попередні консультації для погодження змісту угоди, а місцем їхнього проведення запропонував Москву.

6 грудня 1920 р. уряд ГДР погодився на те, щоб українсько-грузинська конференція відбулась у Москві. Представниками від УСРР на переговорах було призначено члена ЦК КП(б)У Ф. Кона і повноважного представника УСРР в РСФРР Ю. Коцюбинського. Грузію представляв Г. Махарадзе [1]. Відповідно до директиви Х. Раковського (13 грудня 1920 р.) [2] делегатам УСРР доручили укласти з Грузією договір, аналогічний російсько-грузинському від 7 травня 1920 р. Водночас їм наказали з'ясувати статті угоди, які окремо стосувались інтересів УСРР [1].

У відносинах з УСРР грузинський уряд головної уваги надавав поверненню на батьківщину грузинів. Перевага надавалась особам з вищою освітою і досвідом роботи. Так, грузинський МЗС прохав (лист від 30 червня 1920 р.) в українського раднаркому дозволу пе-

реселити до Грузії 19 грузинів (одного професора, 15 лікарів, трьох юристів) [1]. Український раднарком, зважаючи на відсутність між двома країнами договору про обмін громадянами й на те, що дія російсько-грузинської репатріаційної угоди на УСРР не поширювалась, відмовилась надати грузинам, які перебували в Україні, статус біженців чи іноземних громадян. Натомість український раднарком вирішив скористатись цим, аби змусити уряд Грузії укласти політичний договір [3]. Тому раднарком пропонував спочатку укласти договір, за яким відбувалось офіційне визнання й встановлення дипломатичних відносин, а вже потім підписати угоду про обмін громадянами й проводити власне сам обмін.

Затягування урядом Грузії переговорів на початку січня 1921 р. у другій половині місяця змінилося на бажання швидко укласти договір. Натомість уже український раднарком почав затягнути його підписання. Це можна пояснити тим, що більшовицькі війська з прикордонних районів РСФРР, Вірменської СРР та Азербайджанської СРР стрімко просувалися до грузинської столиці м. Тифліс. Представник від УСРР на переговорах Ю. Коцюбинський повідомляв (лист від 2 лютого 1921 р.) до НКЗС УСРР, що грузини дуже поспішали укласти договір. Заступник наркома закордонних справ РСФРР Л. Карахан радив затягувати їх. На думку Ю. Коцюбинського затягувати переговори було складно, бо грузинські представники відразу погодилися з основними пунктами договору.

Під час обговорення кожної статті договору (його український проект складався із семи статей, грузинський – з 11) між учасниками переговорів відбулася суперечка щодо третьої статті. Грузини вважали, що, прийнявши її у радянській редакції, нададуть УСРР можливість взяти участь в агресії проти демократичної Грузії. Представник УСРР зрештою погодився на ст. 3 у грузинській редакції. Усі інші статті договору були прийняті в українській редакції. Переговори завершилися підписанням Ю. Коцюбинським і Г. Махарадзе 31 січня 1921 р. «Договору між УСРР і ГДР».

Він складався з преамбули, 11 статей і затверджував: взаємне визнання незалежності та суверенітету республік (ст. 1), відсутність фінансових претензій (ст. 2), зобов'язання не допускати перебування на своїй території військових формувань та організацій, які ставили б за мету повалення уряду й існуючого державного устрою протилежної сторони (ст. 3), необхідність проведення обміну громадянами (ст. 5). Відповідно до договору грузинський уряд припинив відносини з посольством УНР у Тифлісі.

31 січня 1921 р. між УСРР і Грузією також було підписано «Тимчасові правила перевезення майна залізницею і

Юрій Михайлович Коцюбинський

засобами УСРР грузинами, які оптували громадянство Грузії, під час переселення з УСРР», а також угоду «Про оптацію громадянства» [4].

Варто зазначити, що Ф. Кон, через зайнятість, для участі в українсько-грузинській конференції до Москви не прибув. Тому переговори від УСРР самостійно проводив повпред Ю. Коцюбинський, але радян-

Харків. Перша столиця України

ське керівництво планувало, що договір з грузинами підписуватимуть все-таки обидва представники УСРР. Надалі через те, що договір укладався терміново, а Ю. Коцюбинського повідомили про прибуття Ф. Кона несвоєчасно, той підписав договір сам [5], через що Ф. Кон участі в укладенні «Договору між УСРР і Грузією» не взяв.

Виконання договору затримувалось, бо УСРР затягувала його затвердження. Заступник наркома закордонних справ УСРР Л. Ковальов радив голові раднаркому і наркому закордонних справ Х. Раковському (лист від 26 лютого 1921 р.) не ставити, зважаючи на очікуване захоплення Тифлісу радянськими військами, питання про затвердження договору з Грузією на засіданні ВУЦВК [1]. Зрештою, 25 лютого 1921 р. більшовицькі війська захопили грузинську столицю, було оголошено про встановлення в країні радянської влади [6], тому договір ВУЦВК так і не ратифікував. А 9 і 22 березня того ж року ВУНК заарештувала консулів ГДР: відповідно у Харкові – Цегареллі та в Одесі – Ушверидзе [1].

Однак уже радянські Україна та Грузія обмінялися біженцями. У липні 1921 р. з Харкова до Тифлісу переправили 150 грузинів [1]. Водночас український раднарком захотів тоді мати офіційного представника в Грузинській СРР. 24 листопада 1922 р. політбюро ЦК КП(б)У призначило ним впливового більшовика М. Скрипника [7]. Раніше він обіймав посади голови Народного секретаріату і народного секретаря закордонних справ УСРР (березень – квітень 1918 р.) [1]. Проте створення СРСР і пов'язана з ним централізація влади у сфері зовнішньополітичної діяльності не дозволила цього зробити.

Отже, 31 січня 1921 р. укладено «Договір між УСРР і ГДР». Цей договір так і не набрав чинності, але став першим дипломатичним успіхом українського раднаркому в справі подолання міжнародної ізоляції і налагодження офіційних стосунків з іноземними державами.

З іншого боку, укладений договір з урядом демократичної Грузії, встановлення радянської влади у сусідній з нею Вірменією [8] посилили радянський вплив у Чорноморському регіоні. Зі свого боку, укладений договір з Грузією [9] надав УСРР можливість розпочати політичні переговори з іншими демократичними державами, утвореними на руїнах Російської імперії, а саме – з Литвою, Латвією та Естонією.

Олег Купчик,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри нової та новітньої
історії зарубіжних країн
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Список використаних джерел:

1. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1035. – Арк. 8-9; Ф. 4. – Оп. 1. – Спр. 628. – Арк. 183зв., 186, 188-189; Ф. 4. – Оп. 1с. – Спр. 628. – Арк. 189; Спр. 586. – Арк. 10зв., 12 зв.; Ф. 4. – Оп. 1. – Спр. 628. – Арк. 176; Ф. Р. – 4сч. – Оп. 1с. – Спр. 546. – Арк. 5, Спр. 586. – Арк. 18 – 19, Спр. 628. – Арк. 209 – 210; Спр. 640. – Арк. 79; Ф. 4. – Оп. 1. – Спр. 572. – Арк. 192.
3. Спр. 546. – Арк. 3-3зв.; Спр. 628. – Арк. 192, 201; Спр. 643. – Арк. 17 – 19 зв., 20 зв. – 21зв.
4. Договір між Радянською Україною та Грузією // Вісті ВУЦВК. – 1921. – 13 лют.; Документи з історії дипломатичних відносин між Україною та Грузією (1918 – 1921) // Україна – Грузія. Хроніка. 200. – К.: АТ «Миронівська друкарня» С. 95 – 110; *Кіладзе Симон*. Невідомі сторінки дипломатії / Кіладзе С. // Україна – Грузія. Хроніка. 2000. – К.: ЗАТ «ВІПЛ», 2001. – С. 27–33.
5. *Чуприна М. С.* Партійна, державна та військова діяльність Ю. М. Коцюбинського: Дис. ... канд. істор. наук / Чуприна М. С. – К., 1971. – С. 212.
6. *Беруашвили Ш. Д.* Из истории борьбы за победу советской власти в Грузии в 1917 – 1921 гг. (Борьба трудового крестьянства Горийского уезда): Автореф. дис. ... канд. истор. наук. – Тбилиси, 1967. – С. 24.
7. *Варгатюк П.* На чолі народного секретаріату. Сторінка політичної біографії Миколи Скрипника / Варгатюк П. // Політика і час. – 1993. – № 2. – С. 78.
8. *Симоненко Р. Г.* Грузия и Украина в антисоветских планах международного империализма (1917 – 1921 гг.) / Симоненко Р. Г. // Объединенная научная сессия по истории грузино-украинских взаимоотношений, посвященная 50-летию Великой Октябрьской социалистической революции. – Тбилиси, 1967. – С. 19.
9. *Матвієнко В. М.* Українсько-грузинський мирний договір 1921 р. // Українська дипломатична енциклопедія: У 2 т. / Ред. кол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. – К., 2004. – Т. 2. – С. 618 – 619; *Матвієнко В., Головченко В.* Історія української дипломатії ХХ століття у постатях: Монографія / Матвієнко В. – К., 2001. – С. 156.

Роль таємних організацій в експансії Передньої Азії західними державами в часи пізнього середньовіччя

Summary

Most of the countries of Asia Minor professed Islam. Before the beginning of the Crusades, there was a world in these lands. However, the nature of despotism and the thirst for the enslavement of European countries contributed to the spread of expansion to the East. The ecclesiastical and royal protectionism of Christian secret societies caused a clash of two civilizations. For, initially, their activities were targeted against Islamic peoples.

Ключові слова: таємні товариства, хрестові походи, заклики папського Риму, експансія Передньої Азії, нетерпимість мусульманства, орденські братерства, тамплієри, масони, насильницьке навернення до християнства.

Питання виникнення і діяльності таємних товариств у сучасній історичній науці є надзвичайно цікавим та актуальним. Особливої уваги заслуговує вивчення ролі таємних спілок в експансії Передньої Азії. Засоби ведення війни в період хрестових походів змінили долю багатьох народів, що є предметом історичних досліджень. Експансія, спрямована проти народів, які сповідують іслам, уперше стала доказом зіткнення Сходу і Заходу. Експансіоністські стремління таємних союзів мали не просто релігійний, а й політичний характер. Таємні товариства стали учасниками хрестових походів і військових дій в Передній Азії.

Перш ніж аналізувати роль таємних товариств західних країн у процесі експансії Передньої Азії, варто згадати деякі російськомовні джерела, на яких базувалися основні відомості про діяльність таємних організацій в період середньовіччя: Е.В. Петрова, «Середньовічна Європа: основні суспільні процеси, управління, влада»; Дж. Догерті, «Середні століття. Мистецтво війни»; В.В. Акунова, «Історія Тевтонського ордену»; Володимира Малова, «Таємниці середньовічних лицарів» та інші. В ході вивчення їхніх робіт виникало питання: «Яким було уявлення західних держав про Передню Азію зокрема та іслам загалом?». Слід зазначити, що їхнє бачення приховує в собі пояснення переходу релігійної нетерпимості в політичну війну проти мусульманського світу, що є дуже серйозною помилкою.

В.В. Акунов пише: «На Заході всіх мусульман іменували сарацинами за назвою одного з дрібних арабських племен, відомого ще древнім римлянам. Це плем'я грало важливу роль у нескінченних війнах між Римом й Аршакідською Парфією, а пізніше – Сасанідською Персією, з одного боку, та між агарянами або ж ізмаїльтянами, з іншого боку» [2, 12].

Більшість країн Передньої Азії сповідували іслам. До початку хрестових походів на цих землях існував мир. У мусульманських містах будувалися християнські церкви. Згодом європейські країни на заклик папи Урбана II відгукнулися на прохання візантійців про допомогу. Вони сподівались повернути християнські святині та об'єднати церкви під своїм керівництвом [20; 108]. Так, почався період хрестових походів, що стало головним релігійно-політичним приводом для виникнення таємних товариств.

З найбільшим натхненням на заклики папського Риму відгукнулися держави, засновані норманами в Північній Франції, Англії, Ірландії, Південній Італії і на Сицилії [20; 27]. Орден лицарів Святого Гробу Господнього проголосив не просто паломництво до Святої землі, а й експансію чужих земель. Це стало серйозним викликом для всього Близького Сходу і Передньої Азії. До другої половини XI століття могутність фатимідів послабшала,

і в 60-ті роки їхня мусульманська імперія перестала існувати [15; 31].

В.В. Акунов у книзі «Історія Тевтонського ордена» пише: «Величезне значення Хрестових походів для розвитку західних держав і народів, як в політичних відносинах, так і щодо процесу цивілізації, не повинно вводити нас в оману щодо значення цих походів для магометанського Сходу. Те, що для нас було початком нової історичної епохи, то для Ісламу було ускладненням внутрішнього процесу, тривалою, спустошеною війною, яка зовсім не впливала на релігійне і культурне життя населення» [2; 111].

У цьому ж контексті висловлюється французький історик Т. Мішо у праці «Історія хрестових походів»: «Перший Хрестовий похід відкрив Схід для Заходу, і ця зустріч двох товариств, до того часу невідомих один одному, повинна була природним чином дати деякий поштовх європейському розумовому розвитку» [14; 38].

У трактаті Абд Ар-Рахман Аль-Кавакібі «Природа деспотизму і згубність поневолення» описується терпимість мусульманських государів стосовно орденів і таємних християнських сект: «На думку арабських просвітителів, просвіта та поширення європейської освіти, пропаганда релігійної терпимості та ліберальних ідей були панацеєю від усіх хвороб. Тому просвітителі всіх напрямів надавали виняткової уваги самоосвіті та

шкільній справі, питанням виховання та поліпшення моралі. В державі, передусім у Лівані, швидко виникали літературні, наукові та благодійні товариства, які стали осередками європейської освіченості» [1; 202].

Все це є свідченням мирного ставлення східних правителів до християнського населення, які не підтримували сепаратизм і релігійну нетерпимість, що сприяло поширенню впливу європейських країн у регіоні.

XII – XIII ст. характеризуються формуванням духовно-лицарських орденів (напіввійськових – напівчернечих організацій) в рамках хрестових походів (формально спрямованих або на звільнення християнських святинь в Палестині з рук «невірних», тобто мусульман, або на християнізацію Прибалтики та інших територій) [16; 69].

Поступово орденські братерства перетворилися на найдисциплінованішу частину суспільства та привілейоване лицарство, яке діяло не тільки в Святій Землі, але й в Європі. Найбільший слід в історії залишили створені в XI – XII ст. могутні лицарські ордени – госпітальєри, тамплієри, тевтони. Це була трійка найсильніших орденів на початку хрестових походів.

Крім вищезазначених орденів і товариств, існував також лицарський орден Алькантара, який був створений 1156 р. в Іспанії братами-дворянами Суер і Гомец Фернандо Барріентос. Військове товариство захищало від маврів – арабів – нову прикордонну фортецю Сан-Юліан де Перейро. Конкретних і точних відомостей про цей орден немає, але дослідження показують, що їхня мета була спрямована проти арабського світу.

Першим духовно-лицарським орденем на території Піренейського півострова став лицарський орден Калатрави. Ним керував магістр, який визнавав над собою верховенство не тільки Римського папи, а й пріора бургундського. Лицарі ордену приносили три обітничі ченця (безшлюбності, бідності та слухняності), повинні були вести постійну війну проти ворогів церкви і християнства, на знак чого зобов'язані були навіть спати в бойових обладунках [17].

Зауважимо, що серед таємних товариств були ті, які не мали нічого спільного з релігійним поклонінням. Наприклад, це були тамплієри. Жак де Моле, великий лицар-тамплієр, був одним із тих, кого звинувачували у зреченні від Христа. За наказом короля Франції Філіпа IV він був спалений. Король Франції знав всю правду про нього і був першим, хто наважився послабити позицію Святого Престолу, 18 березня 1313 року на багатті спаливши великого маістра лицарського братства. Останніми словами страченого були прокльони королю Франції Філіпу IV, папі римському Клименту V і Гийому де Ногаре, який особисто катував його. Прокльони виявилися пророчими: протягом року один за одним померли всі троє [12; 210].

Існує гіпотеза, що так Філіп Вродливий хотів привласнити багатства ордену, бо в час його сходження на трон французьке королівство знаходилося на межі банкрутства [13; 177].

Відомо, що Жаку де Моле запропонували об'єднати його орден з орденем госпітальєрів, але він відмовився.

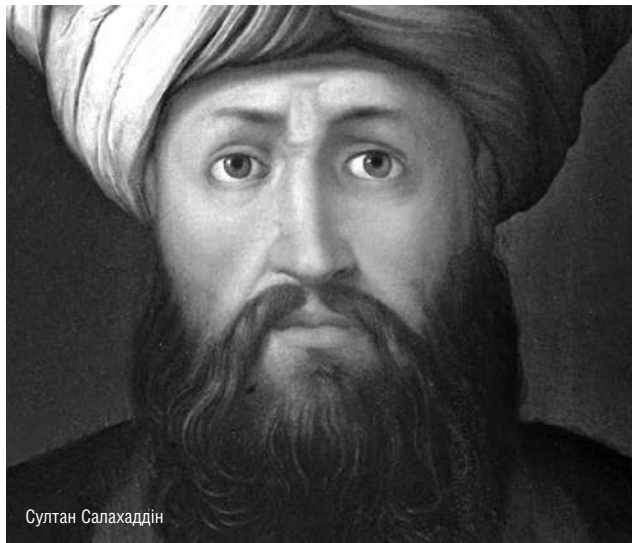
Лицар Ордену
Святого Гроба Господня

Лицарі-госпітальєри, або іоаннати (1250), намагалися захистити Святу землю. Цей орден охоче вів боротьбу з ісламськими арміями.

Релігійні лицарські ордени відрізнялися високою дисципліною. Подібно до лицарів-тамплієрів, вони носили прості сюрко з гербом ордену. Крім того, вони давали обітницю бідності [9; 35]. Секретні матеріали тамплієрів зберігаються в рідкісних архівах і багато з них майже недоступні вченим – історикам, археологам.

Згодом хрестові походи перетворилися на інструмент зовнішньої політики західних країн. Так описує це Ендрю Сінклер в книзі «Таємничий сувій»: «Без свого флоту хрестоносці не змогли б потрапити на Близький Схід. Тепер хрестові походи здебільшого були спрямовані на розвиток торгівлі на приморських плацдармах ніж на священні війни з ісламом» [18; 175]. Хрестоносцям і таємним товариствам для захоплення всієї території Близького Сходу і Передньої Азії не вистачило ні військових сил, ні дипломатичних.

Вивчаючи засоби війни західних государів, можна згадати про діяльність католицьких королів Фердинанда II (Франція, Арагон) та Ізабеллу Арагонську (Португалія), які перейшли від помірної пропаганди християнізації до насильницького примусу прийняття мусульманами християнства. Тих, хто не бажав приймати іншу віру, влада кидала до тюрем і там продовжувала

домагатися своїх цілей. На площі Гранади було спалено безліч екземплярів корану та інших релігійних книг. Під дією насильницьких заходів 1499 р. 50 тис. маврів (араби північно-західної Африки) прийняли хрещення. Але так було не скрізь. У деяких регіонах Іспанії доведені до відчаю мусульмани піднімали повстання, які насильно придушувались [19; 8]. Західна Європа сприймала іслам як релігійну і військову загрозу.

Після того, як хрестоносці силою зброї захопили Єрусалим, почалося масове паломництво до цього священного міста. Згідно із загальноприйнятою версією виникнення тамплієрів їхній орден було створено з метою захисту паломників, однак ця версія є не доведеною та викликає сумніви.

Лицарі-тамплієри, крім трьох чернечих обітниць (утримання, бідності, послуху), давали четверту обітницю: своїм життєвим призначенням вважати охорону святих місць і захист паломників. Їхній одяг був запозичений у цистерціанців: білий плащ з червоним хрестом.

Папа Інокентій XI словами «*Omne datum optimum*» затвердив лицарський орден тамплієрів, вилучивши його з 111 юрисдикцій єпископів і поставивши до безпосередньої залежності від папства. На чолі лицарського ордену стояв обраний головним капітулом ордену гросмейстер, який, спираючись на капітул, керував орденом [6; 112]. Уперше з часів Римської імперії з'явилися професійні солдати. Фанатична від-

даність своєму ордену перетворила їх на безсмертних воїнів. Тамплієри воювали в армії Людовика VII і Річарда Левине Серце, зігравши важливу роль у період хрестових походів. Маловідомим для істориків залишається питання фінансування тамплієрів, адже за рахунок контрибуцій було б неможливо воювати зі Сходом. Для фінансової підтримки дій на Сході тамплієри створювали в Європі міжнародну фінансову корпорацію за всіма правилами середньовічної банківської справи [10].

Однак у турецьких історичних джерелах простежується інша думка. У книзі «Масони і тамплієри» написано: «Церква і королі підтримували тамплієрів» [4]. У книзі «Історія папства» зазначено: «Для здійснення фінансових операцій тамплієри вже давно використовували банківські установи в Італії, а незабаром і самі почали займатися суто банківською діяльністю. Інтереси тамплієрів поширювалися і на торгівлю. Отже, лицарський орден, утворений для збройного захисту Святої землі, менш ніж за сто років перетворився на перший банк папства і королів» [6; 112 – 113].

Створення духовно-лицарських орденів стало початком розвитку військового мистецтва. З'явилася чудова, дисциплінована, важко озброєна лицарська кіннота, протистояти якій було дуже важко. У зв'язку з цим хочеться особливо відзначити бойові дії лицарів-тамплієрів, які покрили себе славою в хрестових походах. Тамплієри згодом стали учасниками численних військових кампаній на Близькому Сході та в інших місцях, де цього вимагала необхідність. Їхня роль у хрестових походах є величезною. До падіння Акри 1291 р. тамплієри і лицарський орден госпітальєрів (іоаннітів) були головною ударною силою в боротьбі з мусульманами.

Першою поразкою тамплієрів стала битва за Єрусалим проти війська Салахаддіна. Талановитий полководець самостійно вів війну з тамплієрами. Йому вдалося не лише зупинити експансію західних країн проти Сходу, але й зробити спробу об'єднати мусульманський світ, що практично було неможливо. Так про це пише В. Бартольд: «Епізод царювання в Єгипті та Сирії Салахаддіна (1169 – 1193), при якому до рук мусульман знову перейшов Єрусалим (1187 р.), був винятком, бо навіть Салахаддін, незважаючи на союзний договір 1180 р., не вдалося об'єднати для боротьби з християнським світом мусульманських володарів Передньої Азії» [3].

У війнах із Салахаддіном військові сили хрестоносців були виснажені, серед баронів почалися чвари. Річард I, турбуючись за свої справи на батьківщині, почав переговори з противником і 2 вересня 1192 року підписав з ним мир. За умовами договору за хрестоносними сеньйорами зберігалася вузька прибережна смуга від Тиру до Яффи – Єрусалим залишався під владою Єгипту. Салахаддін погодився лише на те, щоб паломники і купці протягом трьох років відвідували місто. Звичайно, для західних країн прибережна територія, включаючи Тир, Сайду, Тортоза та інші гавані, мала набагато більше значення за Єрусалим або Назарет, розташовані далеко від берега. Володіння береговою смугою, насамперед, служило інтересам Левантійської торгівлі [11].

Слід також підкреслити, що серед мусульманських правителів, які воювали з хрестоносцями, були й інші – відважні та сміливі як Салахаддін. Йдеться про правителя тюрків-сельджуків Килиджа Арслана. Перша зустріч хрестоносців з турками-сельджуками сталася 1081 р. в Нікеї (Ізнік) – столиці Килиджа Арслана. Ілюзія можливості легкого завоювання і знищення турків зникла вже до кінця 1096 року [8; 220]. 1084 року була захоплена Антіохія. Безперервними нападами сельджуки ґрунтовно пошарпали хрестоносців, які втратили багато людей, позбувшись харчів і фуражу, бо противник відбивав у них обози. Довелося кидати в'ючних тварин, бо їх не було чим годувати.

Слід зазначити, що вірменське царство часто допомагало хрестоносцям в їхній експансії Передньої Азії. Згодом, коли хрестоносці втратили свій вплив, вірмени не раз зверталися до Заходу за допомогою, однак з часом дане питання для європейців стало бути менш актуальним. Звернення царів Кілікійської Вірменії за допомогою до Франції, Римського Папи, Генуї й короля Кіпру не дали значних результатів, бо держави Західної Європи в XIV ст. втратили інтерес до хрестових походів. Папство ж давало Кілікійській Вірменії порожні обіцянки військової допомоги, домагаючись насправді тільки того, щоб вірменська церква вступила в унію з Римо-католицькою церквою і підкорилася папі [5].

Якщо порівняти мусульманську армію з армією хрестоносців, то можна побачити велику різницю бойової готовності між ними. Під час хрестових походів мусульмани запозичили у франків деякі види обладунків – наприклад, наручники тощо. Коні, як правило, залишалися незахищеними. Головною зброєю мусульманських вершників був лук, спис і шабля. У піхоти також було своє озброєння: луки, шаблі, кинджали [7; 16].

На закінчення відзначимо, що роль таємних товариств в експансіоністських планах Європи проти Передньої Азії мала стратегічний характер. Релігійне питання було не найголовнішою метою лицарів, які воювали проти мусульман. Політичні мотиви в діяльності таємних союзів домінували, оскільки поширення католицького впливу на Сході було важливим атрибутом папської ідеології. Дії таємних товариств у війні з арабами, турками-сельджуками залишили величезний слід в історії середньовіччя в період хрестових походів. Діяльність лицарського ордена тамплієрів є найзагадковішим процесом середньовіччя. Ордену тамплієрів було покладено край за рішенням короля Франції Філіпа Вродливого, причини чого досі залишаються питанням наукових дискусій. Прагнення заволодіти Сходом було першочерговим завданням таємних союзів, яке було знищено такими мусульманськими правителями і володарям як султани Салахаддін і Килидж Арслан. Історія є доказом того, що не тільки таємні союзи, але й увесь християнський світ побачив відважність мусульманських правителів, які не поступалися землею ворогам.

Отже, більшість країн Передньої Азії сповідували іслам. До початку хрестових походів на цих землях існу-

вав мир. Однак природа деспотизму і бажання поневолення сприяли поширенню експансії європейських країн на Схід. Церковний і королівський протекціонізм християнських таємних товариств став причиною зіткнення двох цивілізацій, адже діяльність таємних орденів була спрямована проти ісламських народів.

Мірназім Джафаров,
доктор філософії з політичних наук,
доцент, провідний науковий співробітник
Інституту історії ім. А.А. Бакіханова
Національної академії наук Азербайджану

Список використаних джерел:

1. Абд Ар-Рахман Аль-Кавакібі. Природа деспотизма и гибельность порабоощения/ Пер. с арабского и исследование В.И. Левина. М.: Наука, 1964, 202 с.
2. Акунов В.В. История военно-монашеских орденов Европы (история орденов и тайных обществ). М.: Вече, 2012, 460 с.
3. Бартольд В.В. Работы по истории Ислама и Арабского халифата М., Вост. лит. 2002/ Стереотипное воспроизведение издания Бартольд В.В. Соч., Т. VI, М., 1966, 785 с.
4. Berkan K. Tarınak Şovalyeleri. A., 2017, 902 p.
5. Всемирная история. /Под ред. А.Белявский, Л.Лазаревич, А.Монгайт. М.: Гос. издат., полит. литературы, 1957 г.
6. Гергей В. История папства. М.: Республика, 1996, 174 с.
7. Гибб Г. Дамасские хроники крестоносцев. М.: Центр-полиграф, 2009, 256 с.
8. Дан Й. Германский хасидизм. Ч.1-2, Тель-Авив, 2003, с. 220
9. Догерти Дж. Средние века. Искусство войны. М.: Астрель, 2009, 216 с.
10. Заборовский Э. Тайна казны тамплиеров//Вокруг света/01.05.2007/ <http://www.vokrugsveta.ru/vs/article/3874/>
11. Крестовые походы XII в. Сельджукский реванш. Проповедь Бернара Клервоского/ <http://militera.lib.ru/h/zaborov/04.html>
12. Малов В. Тайны средневековых рыцарей. М.: ОНИКС, 2010, 320 с.
13. Маркаль Ж. Жизор и загадка тамплиеров. СПб.: Евразия, 2008, 302 с.
14. Мишо Т. История Крестовых походов. М., С.-т.-П.: Товарищество М.О. Вольф. Т. II. 1884, 229 с.
15. Мусульманский мир в средние века и в новое время. Ч.1: Очерки исламской истории и культуры. Казань: Новое время, 1996, 254 с.
16. Петров Е.В. Средневековая Европа: основные общественные процессы, управление, власть. Нижневартовск: НГУ, 2008, 416 с.
17. Рыцарский орден Калатравы /<http://museum.msyst.org/orden-kalatrava>
18. Синклер Э. Таинственный свиток. М.: АСТ Москва, 2007, 384 с.
19. Хенкин С.М. Мусульмане в Испании: метаморфозы исторического бытия / Мусульмане в современной Европе: проблемы и перспективы политической интеграции/ Проект № 12 – 03 – 00284/12), 2013, 2295 с.
20. Школьник Ю.К. Рыцари. Полная энциклопедия. М.: ЭКСМО, 2013, 177 с.

UNIVERSITATI LITTERARUM VLADIMIRIANAE KIEWENSI
quinquaginta annorum spatium prospere peractum
PIE GRATULANTUR
RECTOR ET SENATUS
Universitatis Francisco-Josephinae Czernoviciensis.

Invitati a Vobis per litteras a. d. VIII Cal. Junias hujus anni datas, ut conditae ante decem lustra Universitatis Vestrae Litterariae laetam ac sollemnem memoriam Vobiscum celebraremus, maximas pro ista Vobis invitatione gratias agimus habemusque. Quod autem nemo nostrum adeit nostrae in Vestram academiae voluntatis nuntius atque interpres, et itineris longitudine et peregrinantibus plurimis professoribus excusatis, simul sic Vobis velimus persuadere nos ita prorsus esse adfectos, quemadmodum qui saeculorum serie spectata re et probata perficiuntur. Nam quae meliore patrum avorumque memoria condita atque instituta sunt litterarum artiumque liberalium seminaria, illa ipsa stabilitate atque diuturnitate illud comprobant: „Opinionum commenta delitescunt, naturae iudicia confirmant.“ Ut enim gentium fata voluntur, qualescumque earum status publici oriuntur aut inlaeant, sedes verae ac solidae humanitatis cultrices casuum adventitiorum varietatem mutabilitatemque aut non sunt expertae, aut iam primordiis superandi habere facultatem. Quarum diuturnitatis sollemni memoria cum illud: „Multi peribunt et augerebitur scientia“ in gratis piisque posterorum erga maiores animis recollitur, tum aeternitas ipsa declaratur. Itaque et Vestrae Universitatis Litterariae contingat, ut per multam saeculorum seriem caput et quasi focus permaneat optimorum nationis Vestrae ingeniorum. Crescat, floreat semperque uberiores adferat fructus.

Dabamus Czernovicii Idibus Septembris anno MDCCCLXXXIV.

Вітальний адрес Чернівецького університету Київському університету
з нагоди його 50-річного ювілею (1884)

УДК 94(4)[378.4:378.34](477)

Ex senatus academici sententia

Університети Наддніпрянської України в системі європейських науково-освітніх зв'язків: друга половина XIX – початок XX ст.

Summary

Oksana IVANENKO, PhD in History, Senior Researcher, Department of the History of International Relations and Foreign Policy of Ukraine, Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine. The Universities of Dnieper Ukraine in the System of European Scientific and Educational Relations (the second half of the 19th – the early 20th century)

On the basis of documents of the Central State Historical Archives of Ukraine (Kyiv), the State Archives of the City of Kyiv, the Institute of Manuscripts of V. Vernadskyj National Library of Ukraine, periodicals, recollections of contemporaries this article deals with the main trends in development of the international relations of Kharkiv, Kyiv and Novorossiia Universities during the second half of the 19th and the early 20th century. The author emphasizes that the analysis of the individual experience of university academics in combination with the synthesis of local phenomena in the scientific and educational life of the Ukrainian provinces of the Russian Empire contribute to opening up new perspectives and emphases in the development of the pan-European cultural and civilization process.

Keywords: Universities, international relations, scientifically-educational cooperation, Europe.

Осягнення проблем культурно-цивілізаційного розвитку Європи впродовж «довгого XIX століття», що супроводжувався безпрецедентним науково-технічним прогресом і революційними відкриттями європейських учених, на яких значною мірою ґрунтується сучасна світова наука, є неможливим без аналізу процесів міжкультурної комунікації, обміну ідеями, різноманітних форм і напрямів міжнародної наукової співпраці, на базі яких відбувалося формування багатопланового загальноєвропейського соціокультурного простору.

Нині стратегічним завданням історичної науки є вивчення актуальних проблем всесвітньої, глобальної історії, зокрема європейської, що має вагомe значення не лише в науково-теоретичній, а й у практичній царині – з огляду на офіційно проголошений євроінтеграційний курс Української держави, адже історичне минуле українського народу є невід'ємною складовою всесвітнього й загальноєвропейського культурно-цивілізаційного процесу [1; 2; 3]. На тлі актуалізації розробки науково-теоретичних засад і методологічного інструментарію, інтеграції різних підходів до висвітлення історії України в контексті світового історичного процесу зростає значення дослідження розвитку міжкультурного діалогу на українських землях та ролі науково-освітніх центрів у європейській системі соціокультурних взаємовпливів.

Наприкінці першого десятиліття XIX ст. у Російській імперії окреслилася тенденція до витіснення іноземних учених з профе-

сорсько-викладацького складу університетів і згідно з розпорядженням міністерства народної освіти від 1815 року на вакантні посади викладачів могли бути «рекомендовані лише росіяни, але в жодному разі не іноземці» [4]. Відповідно, задля подолання проблеми нестачі професорсько-викладацьких кадрів, застосовувалася система підготовки професорів з числа підданих Російської імперії, в основу якої були покладені стажування у провідних наукових центрах Європи – насамперед, Німеччини та Франції.

Саме міжнародні зв'язки університетів Наддніпрянської України створювали сприятливі умови для реалізації Великих реформ 60 – 70-х років, стимулюючи розвиток їхнього наукового забезпечення та лібералізацію громадсько-культурного життя Російської імперії. Зростання кількості наукових відряджень, що відбувалося за періоду суспільно-політичних перетворень 60 – 70-х років XIX ст., сприяло поступовому наближенню організації науково-дослідної та освітньої роботи в Російській імперії до західноєвропейського рівня, а відтак – і подоланню нестачі висококваліфікованих кадрів, нарощуванню науково-технічного потенціалу держави, розв'язанню економічних і соціальних проблем, зміцненню її авторитету на міжнародній арені, втраченого внаслідок поразки в Кримській війні 1853 – 1856 років.

Наприкінці 1850-х – упродовж 1860-х рр. критичному аналізу та запозиченню європейського досвіду державних реформ сприяли закордонні відрядження вітчизняних учених-правознавців. Від 1859 року магістр цивільного права Університету Св. Володимира В.Г. Демченко проходив дворічне стажування за кордоном, під час якого вивчав римське й французьке цивільне право в Гейдельберзькому університеті, студіював загальне німецьке цивільне право, історію й систему філософії права в Мюнхенському університеті, здійснював порівняльне вивчення загального німецького, французького, пруського цивільного процесу в Берлінському університеті [5; 6]. Упродовж 1859 – 1861 років в.о. ад'юнкта на кафедрі законів про державні повинності та фінанси Київського університету Г.Д. Сидоренко відвідував лекції з фінансів, політичної економії, загального державного права, міжнародного права, юридичної енциклопедії у Гейдельберзькому й Лейпцизькому університетах; прослухав курси з історії французького державного права й порівняльної історії законодавств у Коллеж де Франс. Здобувши 1860 року право на дворічне закордонне відрядження, ад'юнкт державного права Університету Св. Володимира О.В. Романович-Славатинський, зокрема, вдосконалював свою освіту в Гейдельберзькому, Берлінському, Боннському, Льежському, Брюссельському, Гентському, Паризькому (Сорбонні), Туринському, Генуезькому, Пізанському університетах. 1860 року розпочалося дворічне закордонне відрядження ад'юнкта кафедри енциклопедії законодавства Київського університету М.К. Ренненкампа, який у результаті ознайомлення з науковим життям Берліна, Гейдельберга, Лейпцига, Праги та інших міст дійшов висновку про хибність механічного

запозичення зарубіжного досвіду та важливість посилення порівняльно-правового аналізу в лекційних курсах університетів Російської імперії.

За умов репресивної національної політики царського уряду, дії сумнозвісного Емського акту 1876 року особливої ваги набували наукові подорожі до українських земель Австро-Угорщини, що відкривали можливість ознайомитися з правовим становищем західних українців. Зокрема, на початку 1880 року ординарний професор кафедри російської історії В.Б. Антонович звернувся до керівництва історико-філологічного факультету Київського університету з проханням про надання закордонного відрядження: «Оскільки впродовж дев'ятилітньої служби моєї в Університеті Святого Володимира я не користувався відрядженням за кордон, то маю честь покійно просити факультет виклопотати мені в Раді звичайну для таких відряджень грошову допомогу» [7]. Під час європейської подорожі 1880 – 1881 років Антонович побував у Австро-Угорщині, де працював у Львівському університеті, Інституті Оссолінських, відвідав Краків, Відень, звідки пароплавом дістався Будапешта й оглянув його архітектуру, милувався пам'ятками Праги: Карловим мостом, мальовничими палацами й ратушами, культовими спорудами, працював у Чеському музеї, познайомився з автором першої «Граматики словацької мови» (1864), професором слов'янської філології Карлового університету М. Гатталою [8].

У Женеві Антонович зустрічався з Драгомановим. «Пробули ми у Драгоманових недовго – всього тільки півтори доби, – згадувала Ірина Володимирівна Антонович. – За весь цей час батько й на часину не виходив з помешкання. Причиною цьому було те, що російська жандармерія й за кордоном не давала йому спокою, й він особливо боявся, щоб шпики не побачили його у Драгоманова» [9].

З приходом до влади Олександра III (1881 – 1894), розгортанням «контрреформ», посиленням цензурних утисків та обмеженням університетської автономії за статутом 1884 року посилювалося суспільно-політичне значення міжнародних зв'язків учених, які впродовж своїх закордонних відряджень вивчали поширені в Європі форми державного правління й виборчі системи, переймалися ідеями парламентаризму й конституціоналізму. Стажування у провідних європейських наукових центрах були важливою сходиною в науковій кар'єрі вчених, які не лише засвоювали нові знання за кордоном, а й ознайомлювали своїх зарубіжних колег із власними здобутками, що були невід'ємною складовою загальноєвропейського культурно-цивілізаційного поступу.

Подією загальноєвропейського значення стало святкування 50-річного ювілею Київського університету (1884), до якого надійшли адреси з українських земель Австро-Угорщини: від Чернівецького університету [10], Інституту Оссолінських у Львові – зі щирими зиченнями розвитку й успіху («serdeczne życzenia rozwoju i powodzenia») [10], а також від Львівського університету – із побажанням, щоби Університет

Св. Володимира ніколи не зупинявся на шляху наукового прогресу і щоби йому ніколи не бракувало умов для успішного розвитку («nie ustawał nigdy na drodze postępu naukowego i by mu nigdy nie brakło warunków rozwoju») [10]. Ректор Страсбурзького університету кайзера Вільгельма надіслав із берегів Рейну до берегів Дніпра теплі побажання процвітання й благополуччя: «Warme Segenswünsche für das fernere Blühen und Gedeihen der Universität des heiligen Wladimir ehen vom Rheine an die Ufer des Dnjepr» [10]. В адресі Лейпцизького університету визнано славу давнього міста Києва та його університету як «центру східноєвропейської культури» («Zentrum der Kultur für die östlichen europäischen Länder») [10]. У письмовому привітанні Імператорського королівського університету Карла Фердинанда (м. Прага) наголошувалося, що заснований півстоліття тому Університет Св. Володимира достойний бути зарахованим до числа старших навчальних закладів [10]. В адресі Королівського хорватського університету Франца-Йосифа I (м. Загреб) значення Київського університету для розвитку науки й освіти ототожнено з роллю в духовному житті Російської імперії Києво-Печерської Лаври [10].

Палітра міжнародного співробітництва університетів України вирізнялася розмаїттям форм і, передусім, закордонними відрядженнями, упродовж яких вітчизняні вчені вивчали культури зарубіжних народів, фонди бібліотек, музеїв, архівів, брали участь у міжнародних наукових з'їздах і конгресах, всесвітніх виставках, а також наукових розробках, що здійснювалися

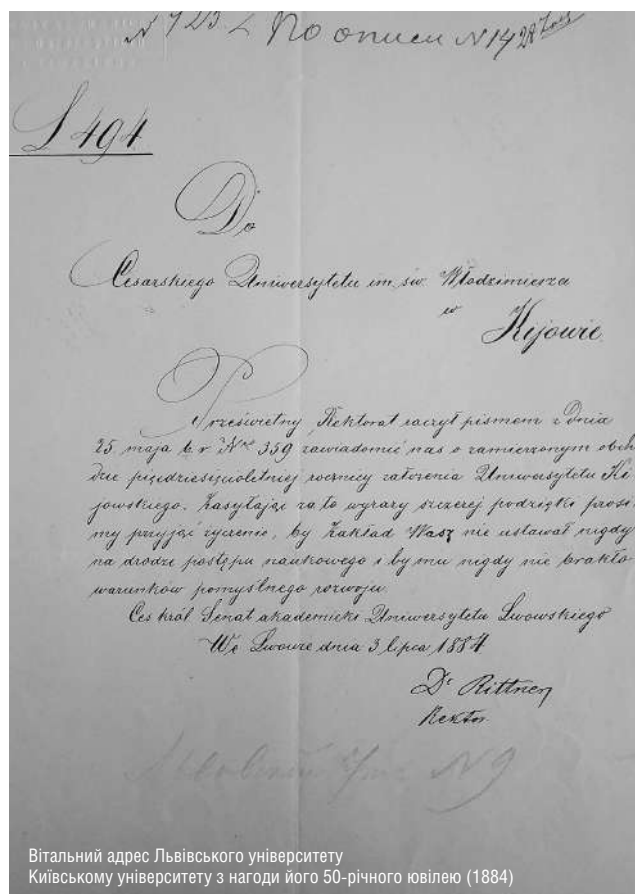
провідними науково-освітніми закладами Європи. На тлі індустріалізації, загострення економічного, колоніального, військово-політичного суперництва провідних держав світу, зародження процесів глобалізації і стрімкого науково-технічного розвитку міжнародна співпраця університетів України була невід'ємною складовою загальноєвропейського культурного поступу.

Успішно розвиваючи міжнародні зв'язки у царині фізико-математичних наук, хімії, біології, медицини, історії, філології, філософії, права, політичної економії, вітчизняні вчені безпосередньо спілкувалися зі світилами світової науки – природознавцями М. фон Петтенкофером, К.-Т.-В. Вейерштрассом, Е.-Г. Дюбуа-Реймоном, гуманітаріями Т. Моммзенном, Г. Фойгтом, Г. Вуттке, Г. Вайцом, М. Гатталою, А.-Н. Рамбо, Ф.-П.-Г. Гізо та багатьма іншими. Спектр їхньої міжнародної співпраці охоплював найавторитетніші європейські університети – Берлінський, Бернський, Бреславльський, Будапештський, Віденський, Гейдельберзький, Генуезький, Геттінгський, Ерлангенський, Лейпцизький, Мюнхенський, Неаполітанський, Паризький (Сорбонну), Пізанський, Празький (Карловий), Римський, Страсбурзький, Туринський, Тюбінгський, Цюрихський...

Вивчаючи методику, теоретичні засади організації навчального процесу й науково-дослідної роботи в найпрестижніших вищих навчальних закладах Європи, учені університетів України критично їх осмислювали, аналізували й порівнювали. Особливе значення для них мало вивчення європейських педагогічних традицій і методів викладання, зорієнтованих на заохочення критичного мислення й особистої ініціативи. Закордонні наукові відрядження відкривали перед вітчизняними вченими можливість безпосередньо спостерігати за перебігом європейського суспільно-політичного життя останньої третини XIX – початку XX ст., позначеного поширенням політичних режимів, що характеризувалися поділом влади на законодавчу, виконавчу й судову гілки, зростанням значення представницьких органів влади, становленням громадянського суспільства.

Визнання внеску університетів України до скарбниці європейської культури виявлялося у вшануванні їхніх ювілейних дат, наданні вітчизняним ученим престижних нагород і почесних звань, публікації їхніх праць і позитивних рецензій на них за кордоном.

Упродовж кінця XIX – початку XX ст. заснована професором зоології Університету Св. Володимира О.О. Коротневим в околицях Ніцци Віллафранкська зоологічна станція (1886) здобула славу всесвітньо відомого науково-дослідного й освітнього центру, де здійснювали наукові відкриття світила тогочасної науки та одночасно відбувалося професійне становлення вчених-початківців з усього світу. Провідні наукові установи Європи й Північної Америки прагнули придбати виготовлені на станції зоологічні колекції, що незмінно здобували високі оцінки на міжнародних виставках і наукових форумах. Атмосфера корпоративної солідарності й міжнародної єдності, що панувала на Віллафранкській зоологічній станції, найяскравіше ви-

Вітальний адрес Львівського університету
Київському університету з нагоди його 50-річного ювілею (1884)

дображена в письмових подяках у її лабораторній книзі від учених з Німеччини, Франції, Бельгії, Швейцарії, Італії, Австро-Угорщини, США та інших країн.

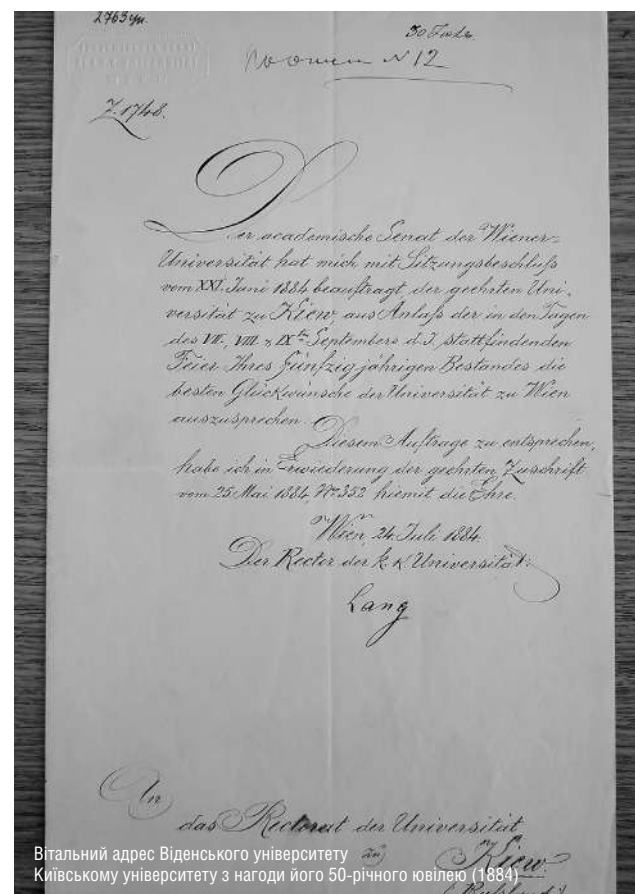
Одним із найяскравіших прикладів затребуваності потенціалу вітчизняних учених у Західній Європі та найвищих проявів успішного втілення ними грандіозних науково-дослідних проєктів, реалізації міжнародної співпраці є творча біографія І.І. Мечникова – професора Новоросійського університету, лауреата Нобелівської премії (1908), ученого, який своїми дослідженнями заклав підвалини розвитку еволюційної ембріології, порівняльної патології, мікробіології та імунології. Зазнавши утисків у Російській імперії, Мечников 1887 року виїхав до Франції та очолив лабораторію в Інституті Пастера. Сам учений наголошував, що лише в Парижі здійснилася його наукова мета поза будь-якою політичною діяльністю.

В європейській історії остання третина XIX – початок XX ст. позначилися зростанням обсягів промислового виробництва, індустріалізацією, поглибленням конкуренції між провідними промисловими країнами та їхнього колоніального суперництва на ґрунті пошуку нових ринків збуту товарів та об'єктів вкладення капіталів. У змаганнях між великими державами за світове лідерство зросло значення військової могутності, набула поширення гонка озброєнь. Водночас цей період вирізнявся стрімким піднесенням природознавства, науковими здобутками, що дали потужний імпульс розвитку світової цивілізації: винайденням і широким застосуванням електроенергії, телефонного зв'язку, радіо, фонографу, кінематографу, двигунів внутрішнього згоряння, автомобіля, засобів повітроплавання й авіації... Найвизначніші відкриття, що здійснили революцію в системі тогочасних поглядів у галузі науки й техніки і заклали підвалини сучасного наукового розвитку, стали можливими завдяки координації зусиль дослідників із різних країн, активізації інтеграційних процесів у науці та освіті.

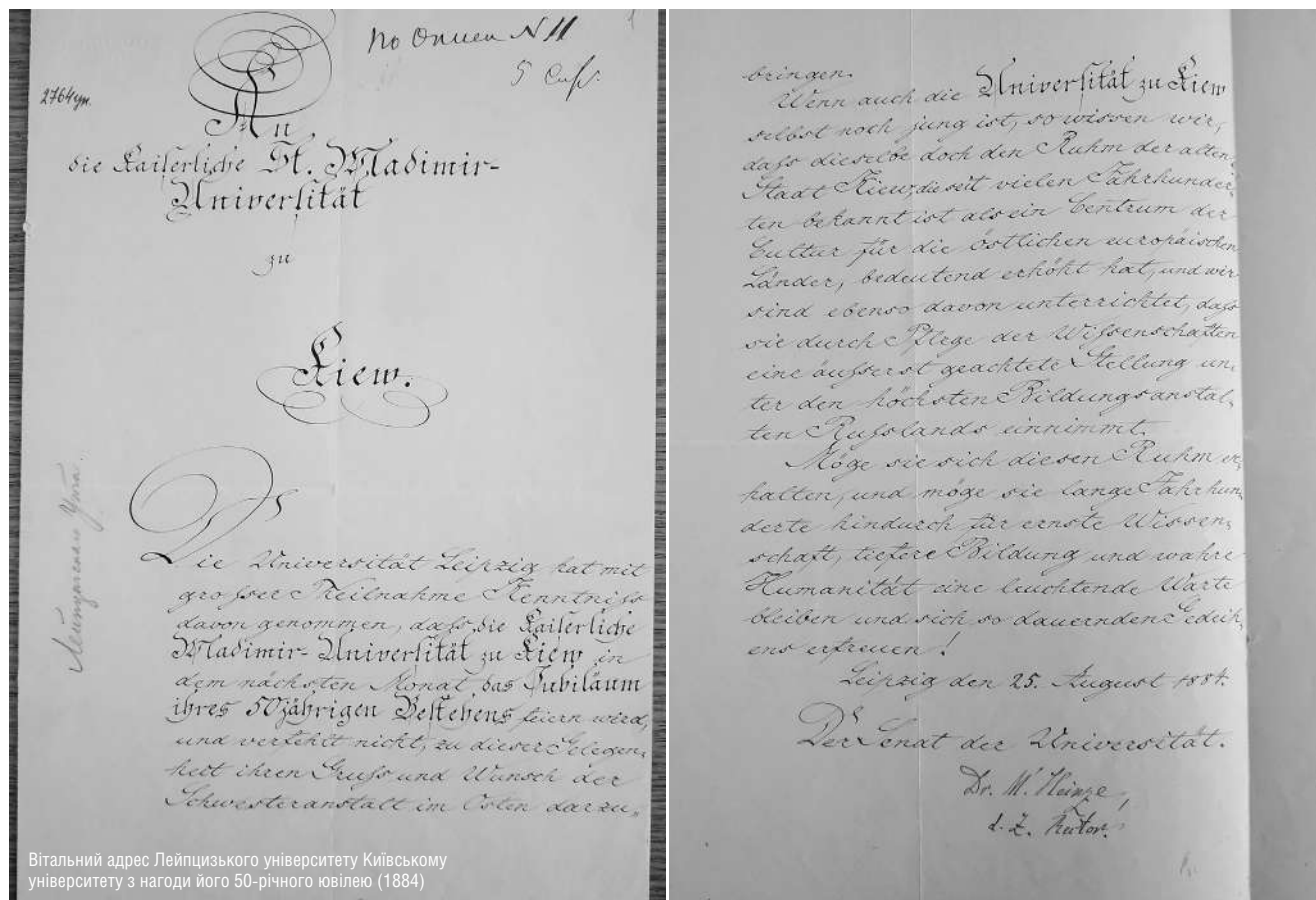
Свідченням високої оцінки здобутків вітчизняних учених у контексті наукового поступу Європи стало зростання кількості запрошень до участі у престижних міжнародних наукових форумах і святкуваннях ювілейних дат. Так, на урочистих заходах з нагоди 500-річного ювілею Лейпцизького університету (липень – серпень 1909) професорсько-викладацьку колегію Харківського університету представляв ординарний професор кафедри цивільного права В.М. Гордон. У вітальному адресі, підготовленому вченими Харкова, наголошувалося, що ні розділення величезною територією, ні відмінність держав і мов не здатні завадити міжнародній науковій співпраці: «У Харківському університеті професорський персонал мав і в цей час має чимало осіб, зобов'язаних більшою чи меншою мірою своєю науковою підготовкою Лейпцизькому університету. З почуттям глибокої вдячності харківські професори, як звичайно й інші, зазначають у *curricula vitae* імена своїх лейпцизьких учителів, – тих світових учених, в аудиторіях і за працями яких вони навчалися працювати й викладати, набували й набувають знання» [11].

Святкування розпочалося з парадного в'їзду до Лейпцига короля Саксонії Фрідріха Августа I, який у своїй промові відзначив зв'язок між саксонською королівською династією та Лейпцизьким університетом. Ректор К. Біндінг під час виступу наголосив на значенні свободи викладання й наукових досліджень, оскільки, на його переконання, університет за своєю сутністю не є суто державною установою – він має «власну душу, свій організм, і обидва служать одній єдиній меті, але ця остання перебуває цілком поза державою» [11].

Упродовж початку XX ст. розширилася участь вітчизняних науковців у різноманітних міжнародних наукових форумах, що створювали сприятливі умови для безпосереднього спілкування, обміну ідеями, дискусій між делегатами з різних куточків світу. Завдяки міжнародним конгресам і з'їздам учені університетів України отримували можливість презентувати за кордоном свої наукові здобутки, ознайомлюватися з найновітнішими тенденціями розвитку світової науки та сучасними розробками в галузі методики викладання. Маючи високий рівень авторитету в наукових колах Заходу, вони були не лише активними учасниками наукових форумів, а й виступали їхніми ініціаторами. Наприклад, ідея скликання міжнародних з'їздів педіатрів належала ординарному професору кафедри дитячих хвороб Харківського університету І.В. Троїцькому. 1907 року він підготував проєкт статуту Міжнародного товариства дитячих лікарів (*Association internationale de pédiatrie*), який було надруковано на сторінках французького часопису «*Annales de médecine et chirurgie infantiles*»

Вітальний адрес Віденського університету до Київському університету з нагоди його 50-річного ювілею (1884)

(«Аннали дитячої медицини й хірургії») (1907, № 8), та звернувся до лікарів різних країн світу з пропозицією про налагодження співпраці у форматі міжнародних наукових організацій і форумів. 1908 року Троїцький запропонував відомому французькому педіатру В. Юті-нелю (V. Utinel) організувати перший з'їзд у Парижі, оскільки саме в цьому місті 1802 року створена перша дитяча лікарня – «Hôpital des enfants malades». Організаційні заходи взяло на себе Товариство дитячих лікарів Парижа. Остання редакція статуту Міжнародного товариства дитячих лікарів затверджена 1910 року. Відповідно до його положень у різних країнах мали бути створені національні відділи товариства. Перші засідання Французької асоціації педіатрів відбулися влітку 1910 року, на які був запрошений і Троїцький. До складу російського комітету з організації з'їзду увійшли вчені з Харкова, Києва, Одеси, Варшави, Москви, С.-Петербургу, Томська, Юр'єва. Проведення Першого міжнародного з'їзду дитячих лікарів було призначено на 7 – 9 жовтня 1912 року в Парижі. Його організатори в особі професора Ютінеля звернулися до керівництва Харківського університету з проханням надати Троїцькому можливість відвідати Париж, тимчасово звільнивши його від виконання службових обов'язків. У листі до харківського професора від 22 грудня 1911 року Ютінель наголошував: «...ми не можемо змиритися з думкою, що Ви не будете присутнім на 1-му З'їзді, батьком якого Ви є. Ми впевнені, що медичний факультет Імператорського Харківського університету надасть

Вам можливість приїхати до Парижа у вказаний строк і водночас дозволить це й Вашим найближчим помічникам. Я готовий просити Ваш факультет від імені Міжнародного Комітету створеного Вами Міжнародного Товариства (Асоціації)» [12].

На початку XX ст. боротьба за відновлення університетської автономії в Російській імперії отримала потужний імпульс завдяки міжнародним зв'язкам учених, які впродовж своїх закордонних подорожей мали змогу безпосередньо ознайомлюватися із засадами організації науково-освітньої діяльності зарубіжних університетів і дійти переконання в тому, що саме втілення академічних свобод забезпечувало прогрес європейської науки. Повернення університетам автономії згідно з «Тимчасовими правилами про управління навчальними закладами Міністерства народної освіти» (27 серпня 1905 р.), що передбачали відновлення права професорсько-викладацької колегії обирати ректора, деканів і факультетських секретарів, набувало особливого соціально-політичного звучання в самодержавній Росії, підштовхуючи суспільство до усвідомлення необхідності демократизації політичного життя країни, запровадження громадянських свобод та конституційно-правових інститутів.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. міжнародна науково-освітня співпраця набирала обертів, забезпечуючи світове лідерство європейської науки, незважаючи на загострення напруженості в міжнародних відносинах, наростання шовіністичних настроїв, розкол Євро-

пи на ворогуючі військово-політичні блоки, що призвело до розв'язання Першої світової війни як прояву кризи європейської цивілізації [13]. В означений період часу університети України зробили вагомий внесок до розвитку загальноєвропейської науково-освітньої співпраці, збереження єдності європейського наукового простору та інтеграції до нього Російської імперії.

Вітчизняні вчені виявляли солідарність із європейськими народами в найтяжчі періоди їхньої історії, зокрема надаючи медичну допомогу постраждалим під час австро-пруської війни (1866), франко-пруської війни (1870 – 1871), підтримуючи національно-визвольну боротьбу слов'янських народів проти османського панування. Вони успішно розвивали співпрацю і з ученими держав-союзниць Росії, і з представниками країн Троїстого союзу – Німеччини, Австро-Угорщини, Італії. Навіть у переддень Першої світової війни невід'ємною складовою маршрутів закордонних наукових подорожей вітчизняних учених залишалася Німеччина.

Загалом аналіз індивідуального досвіду представників професорсько-викладацької колегії XIX – початку XX ст. у поєднанні з синтезом локальних явищ науково-освітнього життя українських губерній Російської імперії сприяє відкриттю нових ракурсів та акцентів у розвитку загальноєвропейського культурно-цивілізаційного процесу. Через призму біографічного підходу, мікроісторичного аналізу, дослідження системи міжособистісних стосунків чіткіше простежується плюралістичність і динамічність історико-культурного контексту. Конкретно-історичне вивчення траєкторій міжнародної діяльності вчених університетів Наддніпрянської України відкриває перспективи глибшого осягнення історії європейської освіти та науки в макромасштабі. З'ясування місця та ролі Харківського, Київського й Новоросійського університетів у науковому просторі Європи має особливе значення з погляду осмислення його специфіки, структури та засад функціонування, потенціалу й значення для розвитку світової цивілізації упродовж «довгого XIX століття», позначеного утвердженням на європейському континенті понять нації, національної культури, народовладдя, прав людини й громадянина, революційними рухами, що розвивалися під гаслами боротьби за демократизацію суспільно-політичного життя, розв'язання економічних і соціальних проблем, національне об'єднання чи визволення з-під влади іноземних держав, появою на політичній карті нових держав: Греції (1830), Бельгії (1830), Румунії (1861), об'єднаних Італії (1870) та Німеччини (1871), встановленням у Європі політичних режимів, що характеризувалися поділом влади на законодавчу, виконавчу

й судову гілки, здійсненням важливих соціально-політичних перетворень – розробленням законодавства, що регулювало умови праці робітників, запровадженням страхування на випадок хвороби, каліцтва, старості тощо. Водночас дослідження міжнародних зв'язків університетів, що сприяли запозиченню не лише наукових здобутків, а й суспільно-політичного досвіду європейських країн, є необхідною передумовою для відтворення модернізаційних процесів у Російській імперії другої половини XIX – початку XX ст.

Оксана ІВАНЕНКО,
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України

Список використаних джерел:

1. Віднянський С.В. Стан, проблеми та перспективи досліджень зі всесвітньої історії в Україні // Український історичний журнал. – 2010. – № 5. – С. 166 – 179.
2. Віднянський С.В. Проблеми всесвітньої історії в українській історіографії: стан та перспективи досліджень // Україна – Європа – світ. Міжн. зб. наук. праць. Серія: Історія, Міжнародні відносини. – 2010. – Вип. 5. – Ч. 1. – С. 50 – 60.
3. Віднянський С.В. Рецепції всесвітньої історії на сторінках «Українського історичного журналу» // Український історичний журнал. – 2007. – № 6. – С. 166 – 180.
4. Сборник распоряжений по Министерству Народного Просвещения. – СПб., 1866. – С. 260.
5. Краткий отчет по Университету Святого Владимира за 1861–62 учебный год // Университетские известия. – 1862. – №9. – С. 44 – 46.
6. Отчет о занятиях адъюнкта В. Демченка во время заграничного путешествия с учёной целью // Университетские известия. – 1861. – №2. – С. 1 – 8.
7. Державний архів міста Києва, ф. 16, оп. 319, спр. 24, арк.2 (зв.).
8. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 832, оп. 1, спр. 110, арк. 11.
9. Глушко С. Спомини Ірини Волод. Антонович про М.П. Драгоманова // Україна. – К., 1926. – Кн. 4. – С. 132.
10. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, ф.8, од.зб.2790, арк.1; Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, ф.8, од.зб.2740, арк.1; Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, ф.8, од.зб.2765, арк.1; Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, ф.8, од.зб.2766, арк.1; Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, ф.8, од.зб.2764, арк.1-1(зв.); Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, ф.8, од.зб.2714, арк.1-4; Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, ф.8, од.зб.2798, арк.1
11. Гордон В. Пятисотлетний юбилей Лейпцигского Университета (Отчёт о командировке) // Записки Императорского Харьковского университета. – 1909. – Кн.4. – С.2; 11 – 12.
12. Троицкий И.В. Доклад 1-му Международному Съезду детских врачей в Париже // Записки Императорского Харьковского университета. – 1913. – Кн.2. – С.21.
13. Віднянський С.В. Перша світова війна як найбільша криза європейської цивілізації (до 90-річчя початку Великої війни) // Історичний журнал. – 2004. – Вип.9. – С.7 – 15.

УДК 94

Summary

Prof. Liudmyla Chekalenko, ScD in Political Science

Hennadii Udovenko Diplomatic Academy of Ukraine at the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine;

doc. Viacheslav Tsivatyi

Taras Shevchenko National University of Kyiv, History department

Scientific plan of unexplored: History of memory

Differential approaches to the study of the phenomenon of memory from the point of view of the historical past forced the author to address the aforementioned subjects. In the article we have tried to find out the methodology of studying the interaction of memory and history with domestic and foreign scientists, to identify the differentiation of the studied approaches, to understand the classification of existing stratagems.

Ukrainian researchers pay attention to the importance of historical memory for the formation of the identity of the Ukrainian people. They pay attention to the study of historical memory, which became fully feasible only with the achievement of Ukraine's independence. They argue that historical memory becomes a powerful tool for the formation of national consciousness.

Keywords: memory, history, methodology of research, differentiation, classification.

Історія і пам'ять. Поєднані спільною ідеєю ці поняття стали однією з тем широкого обговорення тільки ХХ століття. Вирішальним поштовхом до цього, як можна припустити, було усвідомлення людством жаклих катастроф, спричинених Першою і Другою світовими війнами. Однак наукове дослідження зазначеної тематики розпочалося тільки з другої половини ХХ століття. Які ж причини спонукали зростання наукового інтересу до цього явища? Без сумніву, це і пошук засобів запобігання війнам, відмова від війни як засобу розв'язання проблем, прищеплення суспільству почуття неприйняття війни як жорстокого засобу насильства, виховання молодого покоління у дусі толерантності й поваги, чого можна досягти через відповідні ідеологічні страгати навічання, де пам'ять та історія або історія пам'яті є єдиним цілим багатогранного процесу виховання. Зауважимо, що звернення до поглибленого дослідження історії пам'яті стало можливим тільки у «вікні» відлиги: в період пом'якшення протистояння двох ядерних блоків, а саме на початку 1970-х років – першому етапі розгортання Гельсінкського процесу.

Вмотивовані відповідними настановами демократичного врядування, кредо якого є захист прав людини, вчені передусім звернулися до теми Голокосту, відродження ідеї історичної відповідальності через обов'язок пам'ятати, засудження агресії та покарання агресора. Разом із тим було оновлено дещо призабуті напрями гуманітарної науки: соціальної історії, соціології війни, гуманітарного права та інших.

Однак із часом, із втратою інтересу до позитивізму, цікавість до згаданих питань поступово згасає і, як доводять дослідники, «бум пам'яті останніх років був переоціненим» [1].

Утім, пам'ять залишилась постійною компонентою, що присутня в історіографічному ландшафті.

Кожен дослідник знає, що чітке визначення вживаних понять і формулювань є запорукою половини успішності наукової роботи. У зв'язку із зазначеним постає питання про чітко визначений понятійний апарат, який відповідає сучасним вимогам і науковим стандартам, а також теоретичним розробкам англо-американської, французької, російської та вітчизняної наукових шкіл.

Найслабкішою ланкою в системі визначень, що підтверджують і наукові публікації, на наш погляд, є понятійне сполучення: «історична пам'ять» [2]. На наукових мережевих порталах з'явилася навіть спеціальна інформаційна рубрика *«Exploring the Past»* (укр. – «Досліджуючи минуле»). Полеміка з цього приводу зайшла у глухий кут, і єдиної думки щодо визначення поняття «пам'ять» немає. У такому разі й поняття «історична пам'ять» також доволі складно визначити, хоча дехто з дослідників і намагається це зробити. Більшість учених стверджують, що пам'ять є багатовимірною і складається з індивідуальної, родинної, колективної й суспільної пам'яті [3]. Таке визначення межує з описом різновидів одного явища, однак ніяк не є визначенням самого явища – кожен із згаданих різновидів є багатовимірним. З цими міркуваннями, як видно з публікацій, ніхто і не сперечається.

Наведемо кілька наукових спостережень щодо такої сентенції як єдність – протилежність історії та пам'яті. Професор Гарвардського університету Джонатан Хансен, який є автором книги з історії Гуантанамо, звернув увагу на розбіжності між історією та пам'яттю. Він стверджував, що існують конкретні зв'язки між історією, пам'яттю та судочинством, але існують і розбіжності між усіма трьома. Пам'ять, переконує вчений, є абсолютною необхідністю існування історії: *якщо ми вирішили забути про минуле, аби рухатися далі, історія перестане існувати*, але вона є недостатньою, обмеженою та специфічною.

Історія, з іншого боку, може бути упередженою, пропагандистською та елітарною. І все ж, згідно Дж. Хансена, *історія має одну явну перевагу перед пам'яттю: історія розвивається через гіпотезу; пам'ять еволюціонує, але ніколи не розвивається*. З цього положення автор робить висновок, що пам'ять випадкова і несподівана. Люди можуть мати страшні спогади, і те, що ми пам'ятаємо про минуле, може бути затьмарене нашими власними упередженнями і тим, що ми забуваємо поспіль. Крім того, у нас не вистачає здатності вибирати те, що ми хочемо пам'ятати.

Історики можуть використовувати первинні документи, щоби перевірити свої висновки про минуле, але пам'ять людини про події не може бути випробувана таким чином, що ускладнює створення *колективної пам'яті*. Історія має свої обмеження, але через існуючі артефакти вона може виправити свої похибки. Водночас пам'ять цього не зможе зробити. Отже, ми бачимо глибоке різночитання і диференціацію між історією та пам'яттю, які важко поєднати в одне ціле.

Інші дослідники, пояснюючи сутність такого явища як «історична пам'ять», використовують соціологічний

підхід, ділячи пам'ять на сімейну, релігійну, національну. Критеріями визначення за таких обставин використовуються накопичені пам'ятні події, факти, явища. Визначають «історичну пам'ять» тільки як феномен, що належить до накопичення групами людей конкретних наративів про історичні події. Інші історичну пам'ять називають колективною пам'яттю або соціальною пам'яттю, що, фактично, є підміною існуючих понять, оскільки соціальна пам'ять формується під впливом:

- сімейної (родинної) пам'яті, яка є спогадами, що створюють сім'ї та передають власний досвід наступним поколінням;
- релігійної пам'яті, якщо релігія в конкретному суспільстві відіграє важливу роль зі збереження і, врешті, створення пам'яті;
- національної пам'яті, яка певною мірою збігається з офіційною пам'яттю, визнаною нацією [4].

Ретроспективний аналіз наукових публікацій, історичних розвідок щодо пам'яті приводить до висновку, що більшість досліджень англо-американської історичної та соціальної шкіл зосереджені на вивченні конкретних документів, що, безперечно, сприяє аналізу великого стосу різноманітних джерел: текстових, візуальних або усних уявлень про минуле. У пошуках відповідей на поставлені питання автори звертаються до історичних фотографій, архітектурних пам'яток – артефактів загалом. Водночас більшість дослідників визнають, що для вивчення та аналізу найскладнішою є *індивідуальна пам'ять* (shellshock) [5].

Доволі складним явищем для розуміння і пояснення поза *індивідуальною* виявилась *колективна пам'ять*. Зазначене, як у першому, так і у другому випадку, пов'язане значною мірою з диференційним сприйняттям різними людьми, здавалось б, однакових подій та явищ. Особливо яскраво таке простежується у *дилемі «загарбник – жертва»*. Цікавий приклад щодо колективної пам'яті наводить Ліндси Додд, що досліджує французьку усну історію про події Другої світової війни. Автор підкреслює доволі дивний феномен пам'яті: бомбардування союзниками території Франції згадується тільки окремими особистостями, однак замовчується на рівні всього суспільства. Таке явище названо автором *«чорною дірою» французької пам'яті про Другу світову війну*. Інший дослідник Розанна Кеннеді у статті «Пам'ять, історія і закон» досліджує роль судочинства у

Джонатан Хансен

формуванні колективної пам'яті, водночас досконально вивчивши Нюрнберзькі документи, що, однак, не внесло суттєвих доповнень до колективної пам'яті про Голокост. На думку Петра Новика, *«колективна пам'ять працює вибірково – це форма міфотворчості, яка формується потребами соціальних груп»* [Ibidem, 12]. Історичний підхід до минулого, на думку автора, визнає складність подій, у той час як пам'ять має тенденцію все спрощувати, «щоби вписатись у залізобетонну форму культурного сценарію».

Цікавить дослідників і *візуальна пам'ять*. Так, Франциска Серафим робить цікавий висновок: зображення функціонують інакше ніж тексти. Цю думку підтверджує і Джоан Тумблти: образ героїв руху Спротиву у післявоєнній Франції культивувався через фільми, які «публічно фінансувались і контролювались урядом». Такі фільми фактично виконували роль ідеологічних

Ліндси Додд

джерел виховання суспільства і функціонували як історичні джерела в умовах відсутності інших писемних матеріалів, що були, як правило, глибоко засекречені. Автор також розглядає писемну форму пам'яті, яка часто виступає викликом офіційній.

Сюзан М. Стабіле, що вивчає явище *палімпсесту* [5], стверджує, що історична пам'ять – це не тільки матеріальний об'єкт, але й метафора пам'яті. Нагадаємо, що *палімпсест* (грец. παλίψηστον, від πάλιν — знову і ψηστός — соскоблений, лат. Codex rescriptus) походить з давньої Греції і означає рукопис, написаний на попередньо використаному пергаменті. Через дорожнечу пергаменту попередній напис стирався і писався новий. Це поняття пізніше було розповсюджене і на наскальні рукописи первинного мистецтва, коли на стіну з напівстертими від часу розписами наносили нові зображення. Цей принцип використовували і середньовічні майстри, коли на попередніх давніх розписах у храмах або іконному зображенні малювали нові образи. Згадаймо Кирилівську церкву, Софіївський собор у Києві та інші.

Отже, оригінальний «напис» на тлі історії (сама подія) поступово стирається і забувається, а пережитий досвід зберігається в пам'яті та закладений в переданій інформації. Отже, пам'ять змінюється з кожною *ітерацією*, тобто формується тоді, коли вона згадується. Це згадування якби перезаписується у майбутньому і, як правило, замінюється новою пам'яттю.

Тож, роблять висновки дослідники, минуле існує тільки у вигляді фрагменту або загибелі, або як *синекдохи* [6]. Як прийом творення словесного образу синекдоха відома з античності, означаючи художній засіб, що створюється перенесенням найменування предмета з його частини на ціле й навпаки. Дослідниця Стабіле на прикладі антикварника XIX століття тлумачить потяг до історичних реліквій через збереження якоїсь їхньої частки: наприклад, камінчика, мушлі з ракушняка стіни, шматка мармуру... Таке явище також називається *палімпсестом*, що означає тяга до речей, полишених людьми, через які зберігається і повертається пам'ять.

Як бачимо, у науковому вимірі дискусія між історією та пам'яттю існує й досі. Історик найчастіше скептично ставиться до усних свідчень, надаючи перевагу історичним фактам та археологічним артефактам. На противагу історії, яка може бути виправлена (переписана), пам'ять (за Хансеном) не розвивається, а стирається, перетворюючись на свою колишню тінь [7].

Російська наукова школа – послідовниця радянської системи – з усіх пам'ятей надає перевагу *соціальній*. Водночас російські автори часто підмінюють соціальну пам'ять історичною пам'яттю.

Наголос же робиться на різних підходах до розуміння терміну «історична пам'ять», а також на значенні історичної пам'яті в сучасному суспільстві. Виконуючи замовлення владних структур щодо посилення патріотичного виховання, російські вчені доводять необхідність вироблення єдиної стратегії в питанні формування історичної пам'яті в сучасного покоління з боку держави, школи, інституту і соціальних інститутів. Для сучасної російської історичної науки історична пам'ять сьогодні

є одним з інструментів виправдання і підтримки існуючої владної вертикалі, в яких би формах і проявах вона не відбувалася.

З точки зору методології назвати такий підхід науковим не уявляється можливим, оскільки наукові засади в даному випадку не простежуються, а подані розробки є результатом політико-ідеологічного замовлення влади та рекламно-інформаційних завдань.

Українські дослідники звертають увагу на важливість історичної пам'яті для формування ідентичності українського народу. Надають уваги і вивченню історичної пам'яті, що стало повноцінно можливим тільки із здобуттям Україною незалежності. Стверджують, що «історична пам'ять перетворюється на могутній засіб формування національної свідомості» [8]. Більшість вітчизняних дослідників щодо зазначеної проблеми [9] схилиються до думки про диференціацію історичної пам'яті у різних регіонах країни, що може свідчити про сприйняття цього явища лише як накопичення історичного фактажу.

Оригінальний підхід до дослідження історичної пам'яті, на нашу думку, виявила В. Артюх, що розглядає її як угоду (культурну, ідеологічну) між різними варіантами локальних моделей пам'яті, які належать різним соціальним групам та політичним силам, котрі їх представляють. Хоча до визначення «локальний» необхідно внести ясність: за якими критеріями автор визначає локальність? Згадавши понятійні критерії, В. Артюх упускає географічні, що є важливим фактором формування засад цього явища.

З усіх відомих вітчизняних розробок щодо пам'яті науковим підходом та об'єктивністю характеризуються роботи професора Н. Яковенко, на думку якої: «Історична пам'ять – красива метафора й не більше. Адже людська пам'ять про пережите зазвичай не сягає глибше трьох поколінь, тож ідеться про вигаданий образ минулого – певне колективне переживання, яке згуртовує спільноту... В цьому сенсі «історична пам'ять», по суті, тотожна міфіві, бо вибирає з хаотичного плину сушого лише якісь певні, потрібні спільноті, вартості, а також дає змогу долати тимчасовість і скороминущість життя окремої людини» [10].

За цих обставин необхідно згадати і політичний компонент, який присутній у «розкрутці» зазначеної теми. Саме на історичну пам'ять звернено увагу ідеологічною системою Російської Федерації, що висунула зазначену тезу як засіб патріотичного виховання заради опертя на соціальну масу для свого зміцнення, отримання дивідендів від суспільства і додаткових козирів задля підтримки власного іміджу, який дещо підупав в результаті Чеченської, Грузинської та Української війн. Саме російські владні структури через історичну пам'ять впритул займаються відповідною обробкою та ідеологічним вихованням молодого покоління, а у старшого покоління звернення до історичної пам'яті пов'язують «з жертвами війни за вітчизну». Отже, залишають історії та пам'яті

тільки нішу «пам'ятати про жертви минулого», часто блефуючи неіснуючими героями і подіями, повністю викреслюючи негатив....

Об'єктивним дослідникам цієї тематики варто звертати увагу на те, що виокремлювати з історії й пам'яті тільки патріотизм і виховання не є науковим підходом. Необхідно вивчати це явище загалом, застосовуючи методологію всеохоплюючих методів і підходів різноманітних наукових шкіл, які перебувають на різних континентах і мають різноманітне ідеологічне забарвлення. А там, де починається чиста політика, розгортається брудна гра на поняттях пам'яті та історії.

Отже, дослідження історичної пам'яті охоплює великий проміжок часу – з XIX століття до сьогодення, однак масштабне, систематизоване вивчення цього пласту історичної науки тільки розгортається. Така ситуація зумовлена низкою концептуальних, економічних, політичних та інших чинників, що вирували в науковій думці нашої держави. Ігнорування дослідженням такого феномену спричиняє наявність кризових явищ у самоідентифікації українців, відсутність цілісного образу вітчизняної історії на рівні колективної пам'яті, яка формує ідентичність українських громадян і наші цінності.

Людмила Чекаленко,
доктор політичних наук, професор
Дипломатична академія України
імені Геннадія Удовенка при Міністерстві
закордонних справ України
Вячеслав Ціватий,
кандидат історичних наук, доцент
Київський національний університет імені Тараса
Шевченка, історичний факультет

Список використаних джерел:

1. Mr Adam Timmins: *Memory and History: Understanding Memory as Source and Subject*, edited by: Joan Tumblety, Abingdon, Routledge, 2013, ISBN: 9780415677127. 240 p.; Reviewer: Mr Adam Timmins. <<http://www.history.ac.uk/reviews/review/1470>> [in English].
2. *What is historical memory.* <<http://www.greensborotrc.org/intro.doc>> [in English].
3. *Understanding the Differences Between History and Memory.* <<https://pastexplore.wordpress.com/2013/01/12/understanding-the-differences-between-history-and-memory/>> [in English].
4. A History of History | Reviews in History - Institute of Historical Research <<https://www.history.ac.uk/reviews/review/1356>> [in English].
5. Patrick H. Hutton. *Memories of trauma: problems of interpretation. History and Theory*. 43 (2004). 258 p. [in English].
6. Синекдох. *Bikinedia* <<https://uk.wikipedia.org/wiki/>> [in Ukrainian].
7. Ахметшина А. В. Понятие «историческая память» и ее значение в современном российском обществе. <<https://sibac.info/conf/social/xxxviii/38675>> [in Russian].
8. Васірук І. Феномен історичної пам'яті: історіографічний аспект / І. Васірук // Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2012. Вип. 9. С. 311 – 316. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2012_9_37> [in Ukrainian].
9. Я. Грицак, Л. Зашкільняк, Ю. Шаповал, Ю. Зерній, І. Гирич, С. Скељчик, В. Масненко, В. Артюх, О. Смоляр та ін.
10. Артюх В. Зміст поняття історична пам'ять на тлі українських реалій / В'ячеслав Артюх. <<http://soippo.narod.ru/documents/konf.../artuh>> [in Ukrainian] (19. 10. 2011).

УДК 94:316.752+316.774

Глобальна медіакультура як дзеркало розвитку людства

Summary

A new phenomenon in the global media culture of the beginning of the 21st-century has been analyzed for the first time in this article. It is assumed by the author that one of the "actors" of global and national media content especially in television, feature and documentary films have become computers, Internet, communication-mediated systems, smart phones, iPads and other super new gadgets. They are not only the intangible part of our real life. They have been in the center of the media content and occurred to be important "heroes" of the virtual space. It has been stated once again that postindustrial epoch has been gradually drifted to the digital civilization, where communication technologies have become a new value for humanity.

Keywords: Internet, computer-media technologies, social networks, feature films and series

Глобальні медіа стали невід'ємною складовою життя більшості країн світу і новою цивілізаційною цінністю. Ними просякнуті всі сфери існування кожної людини. Над цим замислюються такі теоретики комунікації і медіа студій як Дж. Уїнтер [1], С. Бідер [2], Г. Крейг і Г. Міллер [3], Д. Голмс [4]. «Інтернет радикально змінив спосіб, в який люди спілкуються та зв'язуються один з одним. Як засіб соціальної взаємодії, веб зближує людей – друзів, родину, молоде покоління і навіть зовсім незнайомих індивідуумів, які поділяють однакові інтереси і цілі. Це не може не надавати їм відчуття приналежності та ідентичності один до одного. Разом із тим, веб (радіше ті, хто стоять за такого роду сайтами) може бути націлений на юнацтво як на таргетингову аудиторію, з метою їхньої радикалізації, заохочуючи їх до специфічних систем поглядів, вірувань та світосприйняття» [5]. «Інтернет» та «Глобальне павутиння» не одне й те саме, вони не є синонімічними: Інтернет – це система взаємопов'язаних мереж, а Веб – це контент або взаємопов'язані документи, зв'язані гіперлінками та URL. Кожний, хто має веб-сайт, має і можливість звертатись до глобальної аудиторії. Часто важко визначити автентичність та достовірність інформації, яка існує на веб-сторінках. Адже вона у багатьох випадках опублікована самим власником цієї сторінки без рецензування. Винахід Інтернету тепер дає змогу поширювати в усьому світу якусь «гаражну новину» миттєво, за лічені хвилини. Швидке зростання децентралізованої комунікації часто змінює і самі медіа та їхнє співіснування із суспільством. Крос-медіа означає розповсюдження того самого меседжу через різні медіа-канали. Ця ідея описується новинними медіа як конвергенція» [6].

Інтернет, комп'ютерно-медіативні технології, електронна пошта, глобальна блогосфера, сайти і форуми, присвячені всім видам ді-

яльності індивідууму: від політики до освіти, від юриспруденції до охорони навколишнього середовища, від медичних порад до садівництва, городництва і бджільництва, від працевлаштування до знайомств, від порносайтів до сайтів терористичних організацій, від сайтів хакерів до сайтів кіберзлочинців і так далі.

Інтернет перетворився на віртуальне віддзеркалення реально існуючого світу, але часто – це криві дзеркала, оскільки вони відбивають і посилюють одні риси і окремої людини, і суспільства загалом, водночас послаблюючи або нівелюючи інші. Яскравим прикладом можуть слугувати глобальні соціальні мережі на кшталт Facebook, Twitter, Instagram та інші. Переважна більшість їхніх користувачів (а їх у світі вже налічуються мільярди) хочуть мати в мережах вищий статус, ніж вони мають насправді. Мріють зафрендити більше друзів, отримати більше лайків і через це викладають у своєму акаунті фотографії на фоні престижної машини, гарних інтер'єрів тощо. Або пишуть, коли і наскільки діб вони їдуть відпочивати. В результаті тим самим вони дають «наводку» для шахраїв або викликають заздрість у своїх друзів. Часто старші сестри й брати викладають в соціальних мережах фотографії молодших братиків і сестер, що призводить до нападів на останніх з боку педофілів, а також інших злочинців, профіль яких – кіднепінг.

Оскільки віковий ценз, який дає змогу користуватися Facebook, знизився до 13 років, підлітки, не замислюючись про наслідки своїх дій, викладають у соціальних мережах фотографії вечірок, де вони зняті із пляшками в руках, у нетверезому стані. Мабуть, вони в цей момент не думають про довгострокові наслідки: адже при вступі до університетів або на роботу до фірм, останні перевіряють соціальні мережі і знаходять такі фотокадри, які є достатньою підставою для відмови щодо вступу до університету або прийняття на роботу.

Інші ж підлітки і молодь, які вже знають про це, перед вечіркою споруджують спеціальні темні кімнати, де можна випити спиртні напої і не бути сфотографованим. Такі дії призводять до розповсюдження подвійних стандартів ще з підліткового віку, що не йде на користь ані особистості, ані суспільству. Те саме можна сказати і про YouTube. Тут безліч цікавого наукового, історичного, політичного, просвітницького, інформаційного, культурного, природознавчого матеріалу, документальних і художніх фільмів. А з іншого боку в YouTube часто-густо викладають неперевірені викривальні матеріали політичного та інтимного характеру і тому подібне.

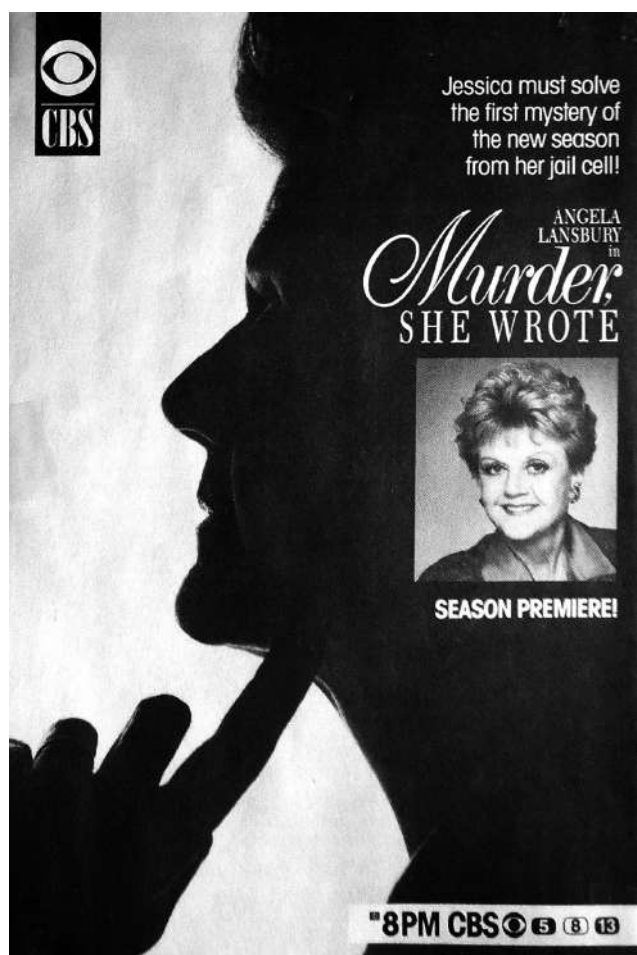
Видатний американський філософ, соціолог і футуролог Елвін Тоффлер, автор книг «Третя хвиля» [7], «Нова парадигма влади. Знання, багатство й сила» [8], «Шок майбутнього» [9], «Війна та антивійна» [10], описуючи нові тренди початку XXI століття, передбачав, що «відповідно до того, як економіка здійснює перехід від другої хвилі до третьої хвилі, ми отримуємо поряд з новими професіями новий набір цінностей» [7]. Він сформулював «Вісім правил Елвіна Тоффлера

для початку XXI століття», в двох з яких він декілька разів підкреслює важливість інформаційно-комунікаційних технологій. Так, у правилі третьому Тоффлер відзначає, що «потрібно сприяння зростанню нових базисних галузей: телекомунікаціям, біотехнологіям, програмуванню, інформатиці, електроніці й таке інше». У правилі п'ятому, присвяченому постійному навчанню, він акцентує увагу на тому, що «навчання само по собі може бути великим роботодавцем, так само як і гігантським споживачем відеообладнання, комп'ютерів, ігор, кінофільмів та іншої продукції, яка також забезпечує роботою» [7].

Та, мабуть, найбільшим впливом й інтересом користуються художні фільми і серіали, які майже одночасно з прокатом у кінотеатрах з'являються на національному й глобальному телебаченні та в Інтернеті. Їх можна дивитися на комп'ютерах, iPad-ах, iPhone-ах та інших марках смартфонів. Національні кордони стали давно розмитими для інформаційно-комунікаційних потоків. Сучасні технології дають змогу дивитися цю медіа-продукцію і мовою оригіналу, і в різній якості перекладів мовами користувачів цієї глобальної продукції. Причому, незважаючи на переважну кількість голлівудських кінострічок, у національного глядача з'явилася змога дивитися фільми і серіали інших північноамериканських та південноамериканських країн (канадські, бразильські, мексиканські, колумбійські), а також європейських (британські, іспанські, італійські, датські, французькі, норвезькі, польські, німецькі, українські, білоруські, російські), азійських (індійські – взяти хоча б продукцію Боллівуду, яка кількісно давно випередила виробництво фільмів у Голлівуді, а також китайські, японські, турецькі кінострічки) країн та австралійські. Існує безліч каналів близькосхідного регіону та інших азійських й африканських країн, які можна переглядати в Україні, маючи супутникову антену, але у своїй більшості вони не перекладаються й тому користуються попитом переважно у тих регіонах, де вони виробляються або в інших країнах і континентах світу, де знайшли собі притулок іммігранти з цього регіону.

Ще раз наголошуємо на тому, що в Америці та Європі згідно з тенденцією останніх 15 років спостерігається збільшення розмаїття європейських, латиноамериканських, канадських, австралійських та азійських фільмів, але провідним виробником і провайдером кіно, телефільмів й серіалів залишається Голлівуд.

Нові засоби комунікації стають не тільки невід'ємною частиною глобальної культури, а навіть важливим чинником культури віртуальної. Один із найяскравіших прикладів просочування комп'ютерних і комунікаційних технологій до художньої тканини серіалу, що стають одночасно і сюжетною «родзинкою», і маркером диджитальної цивілізації, яка народжується, є американський детективний телесеріал серіал «Вона написала вбивство», що йшов в національній телемережі CBS на той час рекордну кількість сезонів – 12 (із 1984 до 1996 року). Серіал став одним із найбільш довгих та успішних драм на телебаченні, а також одним

із популярних серіалів 1980 – 1990 років не тільки в США, але й в багатьох країнах світу. Протягом 1984 – 1985 років він виграв премію «Золотий Глобус» за кращий телевізійний серіал-драму, а також тричі номінувався на премію «Еммі» за кращий драматичний серіал.

Цьому неабияк сприяла відома актриса Анжела Ленсбері, яка в серіалі грала головну героїню – письменницю Джесіку Флетчер, котра спеціалізується на детективах. У вільний час Флетчер також веде детективні розслідування. Кожна серія присвячена одному з них.

Анжела Ленсбері – англо-американська актриса, яка тричі висувалась на премію «Оскар», 18 разів номінувалась на премію «Еммі», шість раз ставала лауреатом «Золотого глобуса» і п'ять разів отримувала вищу американського театральну премію «Тоні». 2013 року Ленсбері нагородили почесною премією «Оскар» за більш ніж семидесятилітній внесок у розвиток кінематографу. 2014 року вона стала Дамою-командором Ордена Британської імперії за внесок у драматичне мистецтво та благодійність.

Тож її героїня живе у маленькому містечку Кебот-Ков біля моря і пише свої романи на старій друкарській машинці «Ундервуд», що фігурує як заставка кожного епізоду телесеріалу. Водночас кожного нового сезону вона ще більше виглядає як анахронізм. Та час іде, й у восьмому сезоні Джесіка Флетчер в

одній із серій їде до Нью-Йорка вчитися опановувати комп'ютер (й на цих комп'ютерних курсах відбувається вбивство, яке вона розслідує). В іншій серії — комп'ютер стоїть уже в неї вдома, але дівчину, яка їй допомагає роздрукувати останні сторінки нового роману, вбивають – і знову Джесіка знаходить вбивцю. У дев'ятому сезоні вона вже вільно поводить з комп'ютером і до того ж змінюється заставка телесеріалу: замість старенького «Ундервуду» з'являється комп'ютер. До того ж Джесіка використовує принтер, а інспектор поліції показує їй свій мобільний телефон і вчить ним користуватися. У п'ятому епізоді десятого сезону, який називається «Віртуальне вбивство», дія розгортається в одній із фірм у Силіконовій долині, де за сценарієм одна компанія випускає віртуальну гру. Тут для розкриття таємничого вбивства Джесіці Флетчер (а разом із нею – всім глядачам серіалу) розповідають, що таке віртуальна гра, пояснюють, що треба одягти спеціальні окуляри, рукавички та «пірнути» у віртуальний світ комп'ютерної гри.

Важко знайти кращий приклад, коли комп'ютерна грамотність так невимушено подається глядачеві, вплітаючись до драматично-детективного сюжету серіалу. «Вона написала вбивство» – не тільки один із найкращих телесеріалів 80 – 90-х років XX ст. з художнього погляду. У ньому відбито перехід до диджитальної цивілізації на особистісному рівні героїні Анжели Ленсбері – жінки, яка вже на пенсії і живе у маленькому містечку. Тобто охоплені всі групи, які за гендерними, віковими та географічними показниками «пасуть задніх» у Сполучених Штатах у той час, як у країні відбувається процес комп'ютеризації та диджиталізації. А що вже говорити про країни менш розвинені ніж США? Телесеріал подобається 95 відсоткам телеаудиторії США. В такий ненав'язливий спосіб введення до сюжетного плетива комунікаційних технологій стають новими повноправними і дієвими аспектами фільмів та серіалів.

2003 року виходить американській телесеріал «Морська поліція: Спецвідділ», в якому йдеться про діяльність Федерального агентства із розслідувань злочинів при Міністерстві воєнно-морських сил США. Популярність телесеріалу серед глядачів Сполучених Штатів така велика, що компанією декілька разів приймалися рішення про продовження серіалу. Наразі він ще не закінчений, хоча американська та глобальна аудиторія його дивиться вже 16 сезонів. Популярність серіалу сягає 95 відсотків національної телеаудиторії. Нас він цікавить, передусім, в контексті використання в його сюжеті нових інформаційно-комунікаційних технологій та диджитальних гаджетів. Порівняно з попереднім серіалом відчуття таке, що пройшло набагато більше за шість років, як воно є насправді. Зрозуміло, що цей спецвідділ зосередив найновіші технічні засоби для успішної боротьби із злочинністю. Ми бачимо від серії до серії, як змінюються марки телевізорів у відділі та телефони його працівників. Та найбільше уявлення про техніко-технологічні зміни за темою, що ми вивчаємо, дає кримінологічна лабораторія, в якій

завдяки найновішому інформаційно-комунікаційному обладнанню, новим гаджетам у різних сферах криміналістики, де царює Еббі Шуто, відбуваються насправді карколомні прориви у виявленні злочинців. Образ Еббі Шуто направлений на цільову аудиторію підлітків і молоді, оскільки за її вподобаннями стилю життя готів, ексцентричними зовнішністю та поведінки (скажімо, використання роликів на робочому місці) вимальовується талановита дослідниця, віддана своїй справі. Часом навіть здається, що лівова частка успіхів спецвідділу належить саме їй.

Продовжуючи аналіз телесеріалів детективного, кримінального жанру в історичній послідовності, в яких нові інформаційно-комунікаційні гаджети відіграють вирішальну роль у сюжеті, не можна не згадати британський серіал «Шетланд» (2013 – 2018 роки). Інспектор поліції Дж. Перес очолює відділ розслідувань на малолюдному шотландському архіпелазі Шетланд. Досліджуючи загадкові вбивства дівчат-підлітків на цих суворох островах, інспектор Перес знаходить вбивцю й насильника за допомогою флешки однієї із загинув дівчат. Важко було б собі уявити ще 20 років тому, що головним доказом у викритті вбивці стане цей маленький диджитальний пристрій.

Переходячи до кінофільмів, де діючою пружиною сюжету були нові засоби комунікації, зокрема Інтернет, обов'язково потрібно згадати фільм «Вам лист» (США, 1998 р.), знятий у жанрі драми/мелодрами з чудовими акторами Мег Райан і Томом Генксом. Їхні герої анонімно спілкуються в Інтернеті електронною поштою, не здогадуючись, що у бізнесі продажу книжок вони є запеклими конкурентами. Цікаво, що це – рімейк, тобто третій голлівудський фільм за цим сюжетом. У двох попередніх фільмах, знятих відповідно протягом 1940 і 1949 років, головні герої обмінюються звичайними поштовими листами «до запитання». За час, що сплинув від перших двох фільмів до третього, індустріальна цивілізація встигла змінитися на диджитальну цивілізацію. Принципово знайомий сюжет при внесенні до нього маркерів нової інформаційно-комунікаційної епохи і за відмінної гри акторів заблищав новими нюансами, ставши улюбленим у США та в інших країнах світу й зібравши майже 250 млн дол.

Інформаційно-комунікаційні технології можуть виступати каталізаторами особистих та інтимних відносин між героями кінодрам. Саме на цьому побудовані фільми «Як я дружив у соціальній мережі» (2010 р., США) та «Двоє у всесвіті» (2016, Італія). У першому з них йдеться про те, наскільки спокусливі та небезпечні віртуальні знайомства; у другому – на грані драми й мелодрами і десть навіть трилера – розповідається про історію відносин між аспіранткою та професором-астрофізиком похилого віку, який раптом щезає. Їхній роман продовжується на відстані через відеоповідомлення, які різними способами надходять до його коханої. Заздалегідь записані вмираючим професором повідомлення — це його спосіб відтягнути

для коханої звістку про його смерть, створити відчуття його віртуальної присутності біля неї, надати останні поради, ще раз розповісти про своє кохання до неї та пом'якшити її біль від навічного розставання з ним.

Такі жанри фільмів як комедії та фантастика, або сполучення одного й другого, використовують нові комунікаційні технології як привід для жарту. Наприклад, у фільмі «Ім'я» (Франція, 2012 р.) – за жанром комедія/мелодрама – вчителька літератури старшої школи, помітивши, що учень її не слухає, а набирає комусь на смартфоні sms, звертається до нього: «Надсилаєш sms Мольєру?». Багато комедійних поворотів відбувається у фільмі із безневинною назвою «Домашнє відео» (США, 2014 р.), який начебто повністю вкладається в тематику нашого аналізу, винахідливо знайомить глядачів із суперсучасною технологією – хмарною. У своїх дослідженнях ми попереджали, що, окрім позитивних ефектів, ця технологія має й негативні сторони і що з нею треба поводитись дуже обережно [11]. Саме з негативними ефектами зіткнулася сімейна пара у фільмі «Домашнє відео». У способі налагодити своє сексуальне життя, яке відійшло на другий план через дітей, подружня пара записує домашні порно, що через хмарні технології можуть стати надбанням громадськості.

У фільмі «Справа в тобі» (США, 2013 р.) основою «закрутки» сюжету є використання соціальних мереж: невпевнений в собі молодий письменник знаходить у соціальній мережі сторінку дівчини, з якою він познайомився в кафе, і намагається в реальному житті відповісти їй уявленню про ідеального чоловіка.

Звісно, що сила-силенна режисерів опановує тематику хакерства та кіберзлочинства й кібертероризму. Прикладом останнього може слугувати знятий у жанрі драми/трилера фільм «Кібер» (США, 2015 р.), в сюжеті якого кіберзлочинець може натиском одного пальця знищити мільйони співгромадян. Для того, щоб його зупинити, владні структури вирішують піти на обрідку з іншим злочинцем того самого профілю. Можна вважати цей сюжетний хід забагато використаним у

кіно, але новизну й гостроту цій стрічці додає саме нова тематика – кібербезпека нації.

Під час моніторингу кінопродукції, яка безпосередньо стосується даної наукової проблематики, не можна було не зупинитися на фільмі «Хакер» (США, 2016 р.). Із декількох причин. Хоча цей фільм, як зазначається, вироблений у Сполучених Штатах, дія його здебільшого відбувається у Канаді. Головний герой – Алекс Данилюк у восьмирічному віці імігрує разом із батьками з України до Канади. Герої сподіваються, що все піде добре на новому місці, тому вони орендують будинок. Але батько так і не знайшов роботу, а мати втрачає свою. Складається ситуація, що будинок у них відбере банк за несплачені борги. Ситуацію рятує син, який дуже добре опанував комп'ютер і в різні способи за час навчання в школі назбирав собі гроші для навчання в університеті. Але він віддає їх батькам і переїздить від них до великого канадського міста, де поступово стає висококласним хакером, багато заробляє і частину грошей надсилає батькам. Потрапивши до кримінальної компанії, він біжить із Канади до Гонконгу. Фінал цієї стрічки – трагічний. Фільм зачіпає тим, як поступово незворотно змінюються морально-ціннісні пріоритети головного героя. З хлопчика і підлітка-емігранта він перетворюється на грабіжника з великими грошима. Його вже не цікавить навчання в

університеті. Зрештою він розуміє, що вороття до чесного життя йому немає.

Цей фільм я би порадила показати в кожній школі України через його правдивість та реалії життя українських сімей імігрантів, які багатіли думкою про кращу долю своїх дітей, а вийшло, як показано у фільмі, що найталановитіші в чужих умовах та культурі гинуть.

Важко собі уявити, щоби така «крута тема» як безкінечні можливості нових комунікаційних технологій, обійшла фільми для підлітків в, так би мовити, легковажних жанрах комедії та фентезі, з яких ми обрали кінострічку «Статус: поновлений» (США, 2017 р.)

– своєрідний «коктейль» для шкільної аудиторії старшокласників, в якому змішані елементи мюзиклу, комедії, мелодрами та фентезі. Як давно вже було доведено літературознавцями, і в художній літературі, і в казках основних архетипів сюжетів не так вже й багато. Те саме можна сказати і про кіно. Скажімо, якщо йдеться про історію Попелюшки, всі ми розуміємо, про що цей фільм, у які історичні костюми він би не був «одягнений». У нашому випадку — це давно знайомий сюжет казки «Лампа Алладіна», перенесений до американської дійсності 2017 р., де не можна собі уявити старшокласника без смартфона. От саме смартфон головного героя Кайла, в який «чудодій із супермаркета» ставить новий додаток, перетворює цього новачка у школі із ізгоя на героя: адже він одним дотиком до «іконки» нового додатку перетворюється на хокейну суперзірку, перемагає на пісенному конкурсі та стає місцевим донжуаном. І все це він робить утаємнено від родини, нового друга і дівчини, в яку закохався. Насамкінець герой позбавляється цього додатку, зрозумівши, що в житті треба покладатися на власні сили, а не на магичні, тобто його «Статус поновлений». Попри всю наївність і легковажність сюжету, зрозуміло, що його автори намагалися знайти свій підхід до драматичних питань перехідного віку і відносин між старшокласниками в американській сьогоденній школі з її ціннісними пріоритетами.

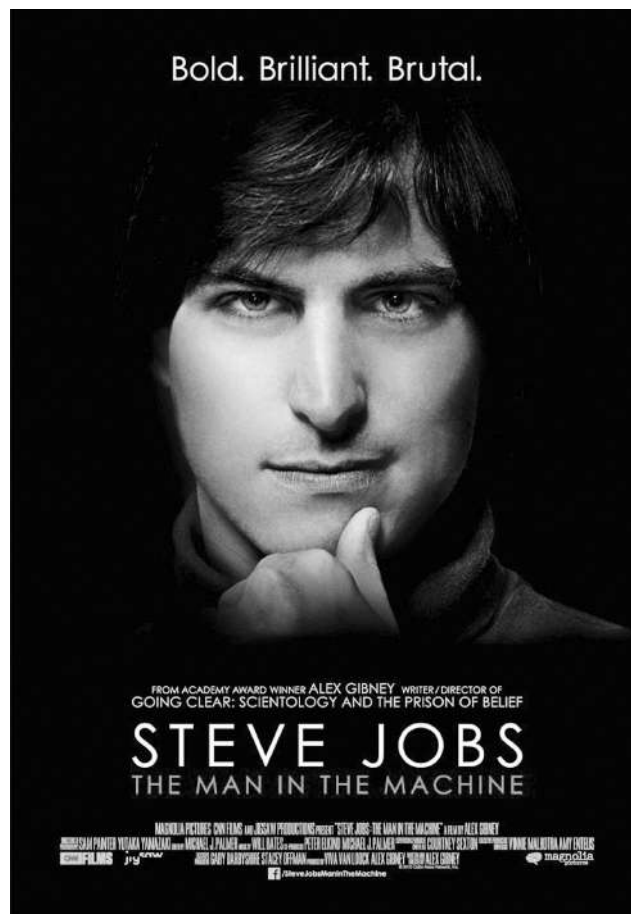
І американська, і глобальна глядацька аудиторія вже звикла до фільмів і серіалів про політичні та особисті взаємини в Білому домі — уособлення президентської влади в США. Зовсім не так часто сюжетом американських стрічок стає діяльність лобістів та їхніх зв'язків із конгресменами Сполучених Штатів. Лобізм — це породження політичної системи США. Лобісти для досягнення успіху повинні прорахувати свої дії набагато ходів уперед. Так і працює, і живе головна героїня політичного трилера «Небезпечна гра Слоун» (США, 2016 р.) Ліз Слоун, яку блискуче грає актриса Джесіка Честейк. Фільм знятий англійським режисером Доном Медденом за фінансової підтримки ряду французьких компаній. Добре відомо, що однією з найвпливовіших організацій в Сполучених Штатах є Національна стрількова асоціація США. Вона традиційно має сильні

позиції в Конгресі США. Героїня фільму лобіює не-проходження закону щодо вільного продажу будь-кому зброї в особисте користування. Її активні дії призводять до того, що особисто проти неї відкриваються слухання в Конгресі, які ведуть конгресмени Сперлінг і Дюпон, котрі підтримують вільну купівлю зброї громадянами Сполучених Штатів. За їхнім сценарієм все йде до засудження Слоун на великий строк ув'язнення. Зал, де відбувається слухання, переповнений кореспондентами з ноутбуками. Коли Слоун дають час для останнього слова, вона визнає себе частково винною, але тут же, звертаючись до кореспондентів, називає IP-адресу, де знаходиться компромат на Сперлінга і Дюпона, які ведуть засідання. Кореспонденти миттєво відшукують виголошену IP-адресу в ноутбуках і демонструють присутнім у залі конгресу відеокompromat на цих двох корумпованих конгресменів. Перемога Слоун у головному питанні стає всім очевидною. Конгресмени Сперлінг і Дюпон вибігають із залу, аби не відповідати на незручні запитання кореспондентів. Але залишається інтригуюче питання: в який спосіб Слоун дістала цей компромат? Тут на арену виходять нові диджитальні та біотехнології. У секретній лабораторії для неї виготовили нове мікро аудіо- та відеообладнання, яке вміщується у живому таргані, керуючи його діями. Так цей маленький біоробот опиняється в машині сенатора Сперлінга, де він із сенатором Дюпоном обговорюють свої протизаконні справи.

Викриття сенаторів завдяки найновітнішому пристрою біодиджитальних технологій стає кульмінацією сюжету фільма. І разом з тим доводить, що друга декада XXI століття – це вже диджитальна епоха, і хто не встигає перебудувати свої уявлення про світ, той залишається у програті.

Від фільмів, які давали простір художньому уявленню режисерів, перейдемо до унікального у своєму роді фільму, жанр якого можна визначити як політична драма/трилер. Це кінострічка «Сноуден» (США, 2016), створена режисером Олівером Стоуном за романом англійського письменника Люка Гардінга, який співпрацює з британською газетою «The Guardian». Головного героя грає актор Джозеф Гордон-Левіт. Від фільму не можна відірватися. Це правдива історія про долю молодого агента ЦРУ Едварда Сноудена, який вважав своїм моральним і громадянським обов'язком розповісти всьому світові, як спецслужби Сполучених Штатів стежать за громадянським населенням. Задля цього він йде на міжнародний скандал і викриває антидемократичні дії ЦРУ.

Уся ця стаття була присвячена моніторингу та аналізу художніх кінострічок, але є один документальний фільм, без якого важко собі уявити, що обрана нами тема розкрита достатньо повно. Це документальний фільм «Людина в машині». (США, 2015 р.) про Стіва Джобса. Режисер цієї стрічки – Алекс Гібні. Це документальна стрічка про талановиту особистість, яка назавжди змінила інформаційно-комунікаційну та ком-

п'ютерну індустрії й попри всі перешкоди і труднощі створила найновітніші зразки інноваційної економіки, ставши уособленням людини диджитальної цивілізації й реальним героєм свого часу.

Ольга Зернецька,
*доктор політичних наук, професор,
завідділу глобальних і цивілізаційних
досліджень ДУ «Інститут всесвітньої
історії НАН України»*

Список використаних джерел:

1. Winter J. Media Thinks. Montreal : Black Rose Books. 2002.
2. Beder S. Free Market Missionaries: The Corporate Manipulation of Community Values. 2006.
3. Craig H., Muller H. Theorizing Communication. London : Sage, 2007.
4. Holmes D. Communication Theory : Media, Technology and Society. London : Sage, 2006.
5. <https://www.openbookpublishers.com/htmlreader/PDS/chap06.html>
6. Kheeshadeh M. Effects of globalization on mass media in the world // International Journal of Asian social science 2 (10):1675 – 1693.
7. Тоффлер Е. Третя хвиля . – Київ : Видавничий дім «Всесвіт», 2000. – 480 с.
8. Тоффлер Е. Нова парадигма влади. Знання, багатство й сила – Харків : Акта, 2007. – 688 с.
9. Тоффлер Э. Шок будущего. – М. : АСТ, 2001. – 560 с.
10. Тоффлер Э. Война и антивоина. – М. : АСТ, 2005. – 416 с.
11. Зернецька О.В. Глобальна комунікація бмонографія. Київ : Наукова думка, 2017. – С.242 – 252.

На трибуні ООН

*Хандогій В. Дипломатичні сюжети:
Невигадані історії кар’єрного дипломата – Київ:
Саміт-книга, 2017, 576 с., іл.*

Саме так: з перших же рядків своєї книги Володимир Хандогій – відомий український (кар’єрний – як він сам себе характеризує) дипломат та суспільний діяч – задає своєму читачеві швидкий темп подій, що змінюються немов у калейдоскопі. І починає відразу з кабінету міністра закордонних справ. Він не називає прізвища міністра, але, записуючи його до тих, кого характеризує як «випадкових (а можливо, й засланих) людей, які правдами і кривдами дісталися державного «керма» лише для того, аби бути якнайближче до державного «корита», автор мимоволі викликає в пам’яті мелодію «ла-ла-ла-ла...», що може звучати доречно у виконанні футбольного фаната, але аж ніяк не професійного дипломата – навіть, якщо це допомагає особисто йому зробити кар’єру.

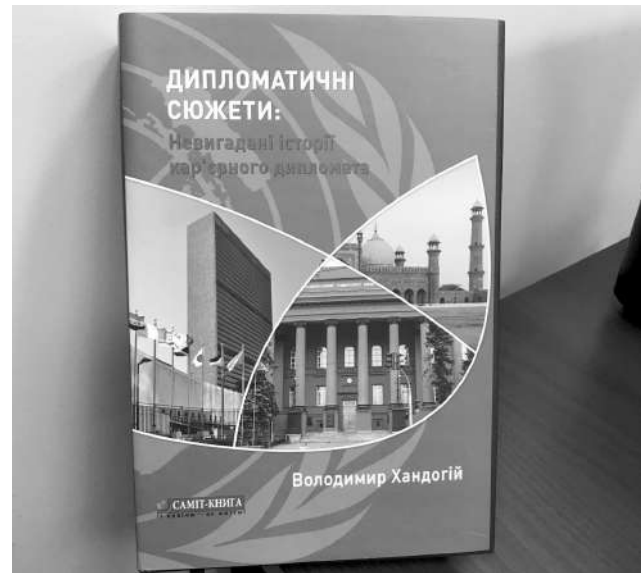
А яким повинен бути кар’єрний (тобто, професійний) дипломат, В. Хандогій розповідає доволі детально – і це вже само по собі дуже цікаво.

Пропрацювавши кілька років у системі нашого зовнішньополітичного відомства, я, звісно, не належу до кар’єрних дипломатів, але для мене тим більш цікавим було, перегортаючи сторінки нещодавньої

нашої історії, спостерігати, як перетиналися думки та долі людей мого покоління. Пам’ятаєте в О. Генрі: «...справа не в шляху, який ми обираємо; те, що всередині нас, примушує нас обирати шлях...»? Певні асоціації переслідували мене постійно. Назва першого розділу: «Це загадкове слово «дипломат»... Звісно, це ж про «Це солодке слово – свобода». Автор так описує перших «економічних дипломатів», яких він побачив: «Усім своїм виглядом, манерами, поведінкою вони справили на мене враження людей, які живуть зовсім іншим життям десь зовсім в іншому вимірі. Пізніше, коли я вперше почув про «залізну завісу», у мене з’явилося відчуття, що таке життя відбувається саме там, і виникло природне бажання зазирнути за неї» (с. 23). Це нагадало мені моє власне бажання зазирнути за цілком реальну «залізну завісу» у вигляді Берлінської стіни біля Брандербурзьких воріт у далекі часи початку 1970-х... Або ось питання: як поступити до «міжнародного вишу» (у випадку В. Хандогія – МГІМО, у моєму випадку – факультет міжнародних валютних відносин МФІ) – і потім залишитися на престижній роботі без того, щоб не стати перед дилемою одруження за коханням або ...за пропискою. Нехай навіть це одруження буде фіктивним. Такі дилеми перед сучасним поколінням не тільки не стоять – вони їм навіть незрозумілі. Так само як можливість користування гостинністю чеського приятеля Іржі

(який мав доступ до дипломатичного спецмагазину) або власною спритністю у доступі до вагону-ресторану міжнародного експресу «Прага – Москва». Але це все несерйозні, хоча й промовисті деталі. А ось що дійсно серйозно, то це розповідь про своїх вчителів: адже вдячність завжди викликає повагу – особливо, коли вона висловлюється зі згадуванням багатьох імен і життєвих епізодів, які підтверджують, що ці слова вдячності не формальне висловлення, а дійсно йдуть від самого серця. І читаючи, наприклад, про юриста-міжнародника Ю.Г. Матвєєва, я згадував професора Я.А. Певзнєра, який також попрацював свого часу «радянським джеймс бондом» (в Китаї за часів гоміндану), але виявився занадто ліберальним для радянських фундаменталістів (які вже в період його роботи в Інституті світової економіки та міжнародних відносин СРСР таврували його як «ревізіоніста», що, однак, не заважало нам, молодим дослідникам, із захватом сприймати його нові ідеї).

А потім у Володимира Хандогія був Пакистан – «щасливий квиток». Як пише автор: «...щоб по-справжньому оцінити винятковість шансу, що випав на мою долю, треба обов'язково пояснити, що таке сертифікати...» (с. 110). З досвіду знаю, що зараз навіть деякі молоді фахівці у монетарній справі не розуміють, про що йдеться: мабуть, про сертифікат знання англійської мови, щось про TOEFL? А в ті часи асоціації були інші. Поетичні як у Євгена Євтушенка, власне, про деяких студентів «міжнародних вишів»:

*«В очах виденья, но не бога:
Стриптиз и бар,
Нью-Йорк, Париж
И даже Того
и Занзибар.
Его зовет сильней, чем лозунг
И чем плакат,
Вперед и выше – бесполосный
Сертификат».*

Сертифікати «Зовнішпосилторгу» (різної «ваги» – від «блакитно-смуғастих» до «безсмуғастих» серії Д) надавали можливість придбання гостродефіцитних (а, деколи, взагалі недоступних простому радянському споживачу) товарів. І потрібно було мати немалу силу волі та розуміння справжніх цінностей для того, щоб, як молодий Володимир, покинути далеку екзотичну країну вже через рік (наповнений багатьма подіями, яскраво описаними в книзі) – заради своєї родини. Але цей рік, прожитий в Карачі, мав визначальне значення, виробивши свого роду стійкий імунітет до важких періодів частих від'їздів, що є необхідним атрибутом дипломатичної служби. Втім, дипломатична служба спочатку розпочалася без особливих перспектив на повторення «пакистанського вояжу». Адже це була дипломатія «фантомної» держави, оскільки «...у суспільній

свідомості України того часу домінувала думка про бутафорський, декоративний характер республіканського МЗС і «казкову» українську дипломатію» (с. 144). Але «декоративні» положення заідеологізованої «брежнєвської» конституції (зокрема, в галузі зовнішньополітичної діяльності УРСР) набули реального наповнення під час «горбачовської» перебудови. Хоча відбувалося це не раптово, а крок за кроком. І першою лінією зовнішньополітичної діяльності стала зразу вершина світової ієрархії – Організація Об'єднаних Націй (країною-засновником якою вважалася і Радянська Україна). Я, знову ж таки, про своє: пам'ятаю, як ще в молодості дістав десь (а тоді Інтернету, звісно ж, не було) текст присяги міжнародного службовця ООН і вивчив його напам'ять. На всяк випадок. *«I solemnly declare and promise to exercise in all loyalty, discretion and conscience the functions entrusted to me as an international civil servant of the United Nations...»*. Мабуть, тому, розділи, присвячені ООН, здаються мені особливо цікавими.

Хоча спочатку дипломатичні навички автором книги набувалися під пильним оком «Центру» та в роботі за вказівкою з Москви. Ось хоча б стосовно засудження расистського режиму Південної Африки. Ні, я не виправдовую режим апартеїду. Все вірно: його потрібно було засудити. Але я пригадую й інше. Всього за десять років після подій, описаних у книзі, я, проходячи стажування у Великій Британії, встановив зв'язки з південно-африканською підприємницькою асоціацією «South Africa Foundation» і запросив делегацію білих бізнесменів (тобто расистів) до Києва. Це була перша південно-африканська делегація в Україні, але, як виявилось, не в Радянському Союзі – адже Москва, попри все, вела спільний діамантовий бізнес з «расистами із Преторії». Ось така подвійна гра.

А потім нашим дипломатам довелося «ходити самотійно». Та ще й за умови, коли колишні «куратори» постійно намагалися підставити ніжку. Це були часи становлення Незалежності і становлення незалежної української дипломатії. Робота з «родиною ООН», до речі, не обмежувалася лише самим хмарочосом на нью-йоркській площі Об'єднаних Націй. Не менш важливі події відбувалися, зокрема, і на 19-й вулиці Вашингтону в будівлі Міжнародного валютного фонду, який формально теж входить до «родини ООН». Але це, як говориться, вже зовсім інша історія.

А історія, викладена Володимиром Хандогієм, завершується в ООН, але його особиста дипломатична історія продовжилася в Парижі, Отаві, Гаазі, Брюсселі, Лондоні... Українська дипломатія розширювала свою географію і набувала досвіду, про який я сподіваюся ще прочитати в наступній книзі автора. А, поки що, моя рекомендація: прочитайте книгу В. Хандогія. Відчуйте смак епохи!

Олександр ШАРОВ,
завідувач відділу зовнішньоекономічної
політики Національного інституту
стратегічних досліджень,
доктор економічних наук

SOPHIA

BUSINESS CENTER

З питань оренди:

тел.: +38 044 277 94 12

01001, м. Київ, пров. Рильський, 6

www.Sophiabc.com.ua

Міжнародний фестиваль класичної музики LvivMozArt

Уже втретє Львів гостинно відкрив двері своїх найкращих сценічних майданчиків для поціновувачів класичної музики: Органного залу, Філармонії, Львівської опери, Домініканського собору, Палацу Потоцьких, Трамвайного депо. Мистецький проект LvivMozArt, який з кожним роком набирає обертів, об'єднує найкращих музикантів України та світу.

Тема цього річного фестивалю «Музика та література» захована поміж нот і рядків в програмі кожного концерту.

В рамках LvivMozArt відбувся Науковий симпозіум, який цього року пройшов у форматі музично-літературного салону.

Хедлайнерами цього річного фестивалю стали найпопулярніші зірки світової сцени.

Вперше в Україні своє мистецтво продемонструвала циркова артистка Меліса фон Вепі в авторській моновиставі «Дзеркало».

Театр, акробатика та танець поєдналися у супроводі авторських імпровізацій французького композитора Стефано Оліва.

Унікальна постановка, в якій «звучала» повітряна акробатика Меліси, стала справжнім відкриттям для найвибагливішої публіки.

Зірка Південної Африки – справжнє відкриття світової сцени Пумеза Мацікіза – сяяла у Львівській опері.

Її попередні виступи відбулися в Teatro alla Scala в Мілані, Dallas Opera в Америці, на BBC Proms в Лондоні. В рамках концертного туру зі славним тенором Ролландо Вільязоном Пумеза Мацікіза з великим успіхом нещодавно концертувала різними містами Європи.

А наймолодша публіка фестивалю мала змогу познайомитись із оркестровими музикантами віч-на-віч і доторкнутися власноруч до їхніх інструментів, а також почути програму з мелодій золотої віденської класики, вирішити веселі завдання й дізнатися про пізнавальні цікавинки із життя Моцарта та часів розквіту культури XVIII століття.

